

BUKA YA GO BUISA

STD. V LE STD. VI

E KWALETWE DIKOLO TSA
BATSWANA

Mokwadi ké

P. LESEYANE

J. L. VAN SCHAIK, LIMITED, PRETORIA

BUKA YA GO BUISA

e e ka dirisiwang mo Std. V le Std. VI

E kwaletswe dikolo tsa Batswana

Mokwadi ké

P. LESEYANE

Tlhógó ya Sekolo sa Mabieskraal

Kgatiso ya Borataro

J. L. VAN SCHAIK, LIMITED, PRETORIA

1956

KETETSOPELE

Kwa phuthegong e e neng e le kwa Krondal (Rustenburg) ka la borataro la Lwetse, 1938, ya baruti ba ba kgethilweng ke Lekgotla la Thuto go thusa go dira dibuka tse di tshwanetseng go dirisiwa mo dikolong tsa Batšwana, go ne ga dumelanwa gore bukana e, mo kgatisong ya yone ya bobedi, e e okeditsweng, e diriwe buka ya V.

Mokwadi.

Bantu Studies Dept
JUL 35/58

Dithutô

Thuto	Tsebe
New Zealand	5
Batho ba India	8
Baagi ba ntlha ba S. Afrika—Karolo ya I	11
Baagi ba ntlha ba S. Afrika—Karolo ya II	16
Kgolo ya maatla a ga Tšhaka	20
Basotho ba ntlha.....	25
Baphoting	28
Makgolokwe	31
Batlokwa	32
Moenyana o pele lebone lwa w'abo—Karolo ya I....	39
Moenyana o pele lebone lwa w'abo—Karolo ya II ..	43
Shylock le Antonio—Karolo ya I	49
Shylock le Antonio—Karolo ya II	53
Shylock le Antonio—Karolo ya III	55
Leboko gongwe seboko	59
Leboko la dikgomo	61
Kgosi Manyethela—Karolo ya I	63
Kgosi Manyethela—Karolo ya II	67
Kgosi Manyethela—Karolo ya III.....	72
Kgosi Manyethela—Karolo ya IV	79
Leboko la ga Modimo-a-gae	82
Leboko la ga Sebele I.....	84
Leboko la ga Kgosidintsi I	85
Leboko la ga Setšhele I	85
Pitso e kgolo kwa Diboke	86
Diane	93
Leboko la ga Setšhele I	100
Pula	101
Letsatsi	101

New Zealand.

Go ya kwa bofelong ba ngwaga wa 1642 monna wa *Leholannere* yo o neng a bidiwa Abel Tasman, motsamaisi wa dikepe, o ne a re ka tsatsi lengwe a le kwa lewatlang a bonna kgakala ditlhowa tsa dithaba tsa lefatshe la New Zealand. E ne e le motho wa ntlha wa lefatshe la Europa go bona lefatshe le mme ka a ne a setse a le sebaka se seleele kwa bogareng ba mawatle mme a tlhoafaletse go boela gae a gopola gore lefatshe le ke legora le le tla mo dielang leeto.

Ge a ntse a bapisitse dikepe tsa gagwe le mariba a lefatshe le a fitlhela a setse a le mo metsing a a kgaoganyang ditlhake-tlhake tse pedi tse di bopang lefatshe la New Zealand mme a emisa dikepe kgakajana le lefatshe.

Dikepe tsa gagwe tsa dikaganyediwa ke mekoro e mentsi e tletse batho ba letlalo la mmala o mosetlha, fatlhego tsa bone di tllhabilwe letsikwane mme ba tletse kgakgamalo e kgolo go bona batho ba letlalo le lesweu. Kgakgamalo ya bone e ne e tlhakanye le ipaakanyetso go tllhabana. Ka letsatsi le le latelang magorogo a banna ba basweu masetlha a tllhasela masweu mme ba bolaya ba bararo ba se sengwe sa dikepenyana tsa ga Tasman.

Dinyaga tse dintsi di ne tsa feta morafe wa Europa o sa tllhokomele go etela New Zealand go fitlhela boleng ba lefatshe le bo lebetswe.

E rile ka la borataro la kgwedi ya Diphlane, ka ngwaga wa 1769, Captain Cook, mongwe wa batsamaisa-dikepe, ba bagolo ba motlha oo, a bona marapadi a setlhaketlhake sa New Zealand. Go ne ga mo tsaya dikgwedi go tllhatlhoba mathoko a lefatshenyana le mme a kgobokanya kitso e kgolo e e tllhokegang ka ga lone le baagi ba lone.

Baagi ba lefatshe la New Zealand ba bidiwa Maori. Ke morafe o o bogale o o nang le tllhaloganyo e ntle. Mo ntweng basadi ba bone ba tllhabana jaaka banna kapo ebile go feta banna.

Se baagi ba New Zealand ba gopotseng sone ka ga Captain Cook le batho ba gagwe se a itumedisa. Ge ba

bolela mo dinyageng tse di fa morago ba re ba ne ba gopola gore sekepe sa ga Captain Cook ke nong e tshweu e e diphuka. Batsamaisi ba sone ba ne ba gopolwa gore ke ditotwane ka gore ge sekepe sa bone se tsamaela kwa lefatsheng ba ne ba se hudua ba hulareitse lefatshe mme ke ditotwane fela tse di nang le matlho ka fa dikgorikgoring.

Mo mafelong a mantsi marapading a lefatshe la New Zealand Cook o ne a fa baagi ba gone *dipatata* le dipeo tsa mehuta e mentsi mme a ba laela gore ba di jale jang. Le gone o ne a latlhela dikgogo le dikolobe mo mafelong a mantsi mo dikgweng. Go fitlha kajeno bana ba dikolobe tse ba sa ntse ba bonwa mo dikgweng le melatswaneng ya lefatshe le.

Go ne ga feta sebaka se seleele Mmuso wa England o ise o romele batho kwa New Zealand go nna baagi gone; le gone ga go thata go bona se se dirileng gore tiego e bee teng. Morafe wa England o e rileng bakeng sa matshwenyego a a kileng a nna teng kwa England ka ga kgaogano ya tumelo wa hudugela kwa Amerika o ne wa ikgaoganya le Mmuso wa England go itira setšhaba se sele ka yone nako eo. Gape England o ne a tshwaraganye le France mo ntweng e e loleng ka dinyaga tse dintsi. Le dikolone tsa Australia e ne e le tiro e nngwe e kgolo e e neng e le mo diatleng tsa Mmuso wa England le mo kgopolong ya one.

E rile fa morago ga dinyaga tse dintsi New Zealand a fetoga boetelo ba bagwebi le go nna legae la bone. Bogolo ba bagwebi ba e ne e le batsomi ba maruarua. Ba ne ba tlhakantse bopelokgale le batlhaswa, ba phela bophelo bo bo makete mme ba bo tlhofofatsa ka go nwa go feta selekanyo ka sebaka le sebaka. Baagi ba New Zealand ga ba a ka ba tsaya sebaka go itseela ditlwaelo le mekgwa e e sa siamang ya bagwebi ba. Polaano fa gare ga bone le baeng e ne e le yone e e kgaoganyang tlhakano ya bone. Botlhogo bo ne bo dirisiwa ka mokgwa o o boifisang.

Go ne go le tlwaelo e le nngwe e batho ba New Zealand ba neng ba sa e latlhe, e batho ba basweu ba neng ba e sisimoga thata. Mo ntweng ya bone Basweu ba ne ba itumella go bolaya baba ba bone fela. Maori a ne a sa dire jalo. A ne a bolaya mmaba wa one a be a mo apee, a mo je, ka gore batho ba go tweng Maori ba ne ba le madimomajabatho.

E rile morago ge tiro ya go bolaya maruarua e sa tlhole e

duela sepe batsomi ba boela magaeng a bone. Ke nnete ba ne ba jetse peo e e maswe ya botagwa le mekgwa e mengwe e e maswe, fela ba tlogetse ba tlhatlositse lefatshe dikgato di se kae mabapi le tswelopele. Se sengwe se batho ba basweu ba neng ba se tlogela kwa New Zealand e ne e le tlhobolo. Morafe o mongwe le o mongwe wa New Zealand o ne wa leka go baana le ditlhobolo. Ke tsone tse ba tlogileng ba di dirisa mo dintweng tsa bone. Ge motho wa bone a ne a ka se ka a kgona go baana le tlhobolo o ne a sa kaegae motho ka botlalo.

Mo dintweng tsa bone ba ne ba bolaana ka dikete le makgolo mme ba jana ka mokgwa o o boifisang. Fa gare ga 'ngwaga wa 1818 le wa 1836 ga go rone gore karolo ya bone ya setšhaba sa New Zealand e feletse mo ntweng tsa bone. Tshologo ya madi le tshenyego di ne di boitshega go feta dingwe tse di kileng tsa nna teng mo fatsheng leo ge le sale le nna teng.

Ka ngwaga wa 1845 Motlotlegi George Grey o ne a romelwa ke Mmuso wa England teng go nna mmusi. Go ya ga gagwe teng go ne ga isa phetogo e kgolo gone. Nyaga tse tlhano pele ga go ya ga gagwe kwa New Zealand Mmuso wa England o ne wa dira tumellano ya kagiso le marena a lefatshe le, eo ka yone ba itsisitsweng ge ba le ka fa tlase ga kokamelo ya England. E ne e le nako ya khuduego e kgolo. Maori a ne a sa utlwane le taba e mme ba batla ntwa. Mmusi George Grey o ne a dira ka kelatlhoko le tlhalonganyo go tlisa kagiso le tidimalo. Monna yo o ne a tsetswe e le moetellipele wa batho le gone ga se koketso go re mo banneng ba botlhe ba ba agileng Mmuso wa England ga ba bantsi ba ba dirileng tiro e e fetang tiro e a e dirileng. Le mono re itse tiro e kgolo e a e dirileng maloka le tswelopele ya Bathobatsho.

Ka motlha o gouta e bonyweng ka one kwa New Zealand go ne ga thologela teng merafe e metnsi ya Europa go nna baagi gone mme go tloga ka nako eo lefatshe le la gola mo leruong le mo kitsegong le ge ekete dintwa tsone di ne di ntse di le teng fa gare ga baeng le baagi. Ka sebaka sengwe go ne go le teng masole a le dikete tse some a Mmuso wa England go tlabana le baagi ba. Le ge go ntse jalo kagiso e rile la bofelo ya ba ya dirwa mme Maori a tswelletse pele mo thutegong le mo tswelelongpele.

Batho ba India.

Batho ba India ke morafe o o fapaaneng le merafe yotlhe ya lefatshe ka mekgwa le bophelo ba bone. Mo fatsheng la bone go na le dipuo tse di masome a a ferang bobedi mme di kgaoganye ka makala a a makgolo a mabedi a a buiwang mo fatsheng leo. Bontsi bo ba dipuo le makala a tsone ke leungo la letlhoo le legolo le batho ba India ba tlhoanyeng ka lone. Batho ba India ba kgaoganye ka ditšhabana le diema tse dintsi mme ga go setšhaba kapo seema sepe se se utlwanang le se sengwe.

Mo India go na le metse e le 1500 le metsana e le 550,000. Bontsi ba metsana eo bo mo dikgweng le mo merung mo go sa tshwannang boago ba motho. Maago a a kgethetswe gore e re mo ntweng morafe wa setšhaba se sengwe o se ka wa fitlhela go le bonolo go tlasela motse wa morafe o mongwe. Bontsi ba merafe e bo phelela bophelo ba bone bo botlhe mo metsaneng eo mme ga ba itse sepe ka ga lefatshe le le ba dikaganyeditseng.

Dikago tsa metsana e ke matlo a mannye a a agilweng ka mmu wa diatla kapo ka maekela a a omisitsweng ka letsatsi. Madilo a ntlo tsa bone le one a didilwe ka mmu wa diatla jaaka madilo a mantsi a matlo a mantsi a metsana ya batho ba bantsi ba batsho ba S. Afrika. Go tletse mesimana ya metsi mo teng ga matlo a bone mme mesimana eo ga e ke e nna e se na metsi. Ga go na *ditafole* kapo ditilo mo matlong a bone gonne go jewa go ipharilwe fa fatshe, banna le basadi. Dithipa le *diforoko* kapo maswana ga di dirisiwe.

Setofonyana le nkgwana ya metsi a a nowang le dipitsanyana tse di apayang le bolao kapo a mabedi a a sa dirwang ka botswerere bope ke tsone thoto ya ntlo ya bofelo. Mo tsatsing le le maruru ge go apeetswe mo tlong mosi o tswa ka mojako kapo ka mosimana o o mo loboteng o o diretsweng go tsenya phefo. Bophelo ba metsana e ke bophelo bo bo lapisang, ka ge go se na tiro e e kana kang e batho ba ka itshwenyang ka yone. Kwa ntle ga go lema le go jala le go kotula tiro ya bone ke go disa dikgomo le go bopa dinkgo le go loga masela le go rulela le go rema dikgong le go gamola ntšhe go dira sukiri le go goga motokwane ka naka e e bidiwang *hookah*. Ba pelotelle. Diaparo tsa bone di dirwa ka

lesela le lesweu mme ba ja dingwe tse di sa tlhabegwang, tse di bidiwang *Chupotis* le reise.

Go dilo di le pedi tse di a tleng di tsise phetogo mo bophelong ba batho ba India: lenyalo le phitlho. Mo mabakeng a mabedi a ke gone o fitlhelang batho ba India ba le mo monyanyeng o mogolo. Mong wa lenyalo kapo wa loso o tla dira dijo go fa ba botlhe ba ba tsileng losong kapo nyalong. Ge a sa kgone go direla baeng ba gagwe dijo tse di lekanyeng o ya kwa benkeleng go tsaya molato sengwe le sengwe se a se tlhaelang. Gantsi o tsaya molato o a tla tlogang mono lefatsheng a ise a fetse go o lefa. Go dira jaana o tlogella morwawe boswa ba go duela molato o ka e le tlwaelo ya borraagwemogolwagolwane. Se o se kaya jaaka molao wa bophelo gonne se borraagwemogolwagolwane ba se kayang gore se siame le ene o se kaya gore se siame.

Mokgwa o ba neng ba lema ka one mo seketeng sa dinyaga se se fetileng ba sa ntse ba lema masimo a bone ka one. Ga ba eletse tsela epe e kajeno go lemiwang ka yone le gone ga ba kgatliwe ke yone ka tsotlhe tse ba fitlhela e le letshwenyo le le sa busetseng sepe. Go dira jaana ke go gana tlhabologo le tswelelopele. Mokgwa oo wa batho ba India ke mokgwa wa batho ba batsho ba *South Africa*. Batho ba *South Afrika* ke batho ba ba ganang tlhabologo ka bophara. Sengwe le sengwe se ba se bonyeng kapo ba utlwileng gore se ne se dirwa ke borraabonemogolo le ka tsatsi leno ba ntse ba se kgomaretse thata. Ka ba fitlhetse borraabonemogolo ba ja mabele a bone ka go a dira ting ga go na keletso ya go apaya mabele ka mokgwa o mongwe ge e se wa ting fela.

Ka tlwaelo ya batho ba fatshe leno ba bogologolo matlo a ne a agiwa ke basadi mme le gompjeno kago ya matlo ke tiro ya basadi. Tiro ya banna e kgolo ke go lema ka mogoma o gogwa ke dipholo le go ntsha mekodue ya dikgomo mo diretseng le go bua tse di pharameng le go di tsisa gae gonne batho ba *South Afrika* ga ba ke ba latlha nama ya kgomo le ge e ka ne e bodile kapo e bolailwe ke bolwetse bo bo maswe. Ba re kgomo ga e latliwe.

Go na le morafe mongwe kwa India o o bidiwang Hindu. Ke batho ba ba nang le go itshokela tlala. Motho wa bone ge a ka fiwa reise, a newa mokgotshwana go tshabela letsatsi

teng le moseme go robala mo go one le lesela go ikgatlha letheke ka lone go mo lekanye tsatsi le lotlhe. Ga a tshwenn-gwe ke sepe ge e se go rapela seseto se a se bitsang Modimo wa gagwe. Hindu ke morafe o mogolo go feta merafe yotlhe ya India ka fa tumelong ya bone. Fela tumelo ya bone ga se e e kgatlang ka sepe ka e tletse ditumelo tse dintsi tse di se nang boammaarure. Ba dumela gore ga go na bonnete bope go feta go obamela diseto. Ba obamela ditshwantsho tse dintsi tsa dinoga le batho le go dira ditirelo tse dingwe tsa kobamelo tse di sa nyalaneng le maikutlo a rona bakeresete. Tlwaelo ya bone e ba bofeletse mo bophelong le mo mekgweng ya bogologolo. Ga go na itshwenyo ya go leka go fetola mokgwa le bophelo.

Motswedi le bophelo ba mekgwa ya botshelo ba batho ba India ke tsela e ba kgaoganyeng ka yone bakeng la tumelo ya bone. E bile ke phoso e kgolo go bua ka ga tumelo bakeng la ditumelo tse di leng gone. Setšhaba sengwe le sengwe se na le tumelo ya sone mme tumelo tse dintsi tse ke tsone dithako tse kgolo tsa kgaogano mo teng ga merafe ya India. Ba ba obamelang noga ke ba ba ikayang gore ke batho ba ba kwa godimo mme ga ba dumele go nyalana le ope ge e se wa tumelo le maemo a bone. Ga ba ka ke ba ja le bone le ge e le go nwa le bone. Ga ba ka ke ba kgoma dijo tse ba di apeileng. Ge e ka re Mohindu a tshwanetse go ja mongwe wa batlhanka a feta gaufi le dijo mme moriti wa gagwe wa wela mo go tsone ga a ka ke a tlhola a di ja. Ge a ka di ja o tla be a kgotlelegile.

Tshupo e kgolo e go bonwang ka yone ge morafe o tlhabologile kapo o sa le kwa morago ke mokgwa o morafe o o tsholang basadi ba one ka one. Bahindu ga ba kae basadi ba bone sepe. Ba ba kaya fela jaaka batlhanka ba banna ba bone. Mo merafeng e mengwe basadi ba a fitlha. Ga go mosadi yo o bonang monna yo e seng monna wa gagwe. Go re basadi ba bone ba rekisitse mo go bone ga go a katoga nnete. Basadi ba kaya tsholego eo jaaka selo sa tlhologo. Mosadi mongwe le mongwe o itse ge e le lelata la monna wa gagwe. Motlholagadi o tsholwa jaaka podi e e bolawang ke sekgwakgwa.

Morafe o mongwe o mogolo wa merafe ya India ke ba tumelo ya Mohammed. Tumelo ya bone le yone e tletse mekgwa e mentsi e e sa *dumellaneng* le mekgwa ya bakeresete. Mo motseng wa Bombay re kgatlhana le dikuane

tse dintsho tse ditelle le diaparo tse ditshweu tsa morafe o o bidiwang Parsio. Morafe o ke bana ba Baperesia ba ba rapelang mollo. Ba ile fatsheng la India ka go kobiwa kwa fatsheng la bone. Le ge ekete ga ba bantsi batho ba ke morafe o o botlhale wa tswelelopele e kgolo. Ba tshwana le Majuta ka go tlhaloganya tiro ya kgwebo mme tiro e kgolo ya theko le thekiso ya India e mo diatleng tsa bone.

Ba tlotla mollo ka tlotlo e kgolo. Ga ba fise baswi ba bone jaaka Bahindu. Ba dirisa tlwaelo e nngwe e e makatsang mabapi le baswi ba bone. Ge mongwe wa bone a swa ba mo pega kwa godimo ga mabota a a godileng gore a jewa ke manong. Mabota ao a bidiwa Mabota-tidimalo mme a fitlhelwa gongwe le gongwe fa Baperesia ba agileng gone.

Baagi ba ntlha ba S. Afrika.

Karolo ya I.

Go tloga ka tshimologo ya ngwaga wa makgolo a a masome a mabedi kitso ka ga baagi ba ntlha ba S. Afrika le ba Europa e godile go feta metlheng ya pele. Barutegi ba bagolo ba fatshe leno le la Europa ba lemogile tsela ya go itse ka ga baagi ba mafatshe a le bophelo ba bone ba makgolo-kgolo a dinyaga tse di fetileng. Thuso ya bone e kgolo mo tlhotlhomisong ya bone ke ponalo ya ditlhabano le dikepu le tse dingwe tse ba neng ba sebeta ka tsone. Dilo tse di fitlhelwa le marapo a bone mo tlhatlaganong e le nngwe ya mmu ka fa tlase ga lefatshe. Tlwaelo mo merafeng yotlhe e e kwa morago mo tswelongpele ya lefatshe ke go fitlha baswi le ditlhabano le maruonyana a bone a mangwe. Se ke tshupo ya gore ga go motho le ge e ka ne e le moheitene kgotsa modumedi kgotsa mokeresete yo o sa itseng ka ga boleng ba Mothatiotlhe re sa ele tlhoko leina le ba mmitsang ka lone.

Kwa Europa bakeng sa serame se se neng se a tle se we se khurumetse lefatshe leo fa gare le ntlheng ya leboeng re kgona go baya ka thulagano ya nako merafe e e farologanyeng e e kileng ya aga teng mme ditlhabano le tse dingwe tse

ba neng ba di dirisa di re fa maemo a kitso le tlhaloganyo e morafe o mongwe le o mongwe o neng o na nayo. Lefatshe la S. Afrika ga le ise le khurumediwe ke serame ge motho a sale a tla mo go lone. E, di ntse teng diphetogo tse dintsi tsa phetogano mme e ne e se tse di neng di ka pateletsa baagi go huduga mo go lone go ya mafatsheng a sele. Jalo mono re na le mola o le mongwe wa morafe wa baagi, e seng jaaka kwa Europa kwa morafe o neng o a tle o tlhokafale mme go tloge go bonale o sele bakeng la one.

Ga go kgonege go bolela ka thulaganyo bolelee ba dinyaga tsa ge motho a ntse a le teng mo fatsheng la S. Afrika. Le gone ga go kgonege go supa ge bolelee ba nako ya gagwe mono bo le kana ka bolelee ba nako ya gagwe kwa Europa.

Ditlhabano le dikepu tsa matlapa tse batho ba bogologolo ba fatshe leno ba neng ba di dirisa di fitlhelwa kwa Europa ka bontsi. Re tshwanetse go tlhaloganya tlhaloso ya lentswe le le reng motho. Ka lone re raya sebopiwa se se kgonang go tlhalosa dikgopolo tsa sone ka puo le se se tlhaloganyang tiriso ya mollo le se se tlhaloganyang go dira dilo tse se dirang ka tsone; le ge e le tsa letlapa kgotsa tsa legong re sa eletlhoko mokgwa o di dirilweng ka one. Sebopiwa se gore se kile sa tsamaya gotlhe mo fatsheng la S. Afrika ke nnete e e se nang kokomelo, re sa tlhokomele go tla ga gagwe le bolelee ba boleng ba gagwe mono.

Dithotobolo tsa bogologolo tsa dikgapetla le marapo a diphologolo tse re di fitlhelang fa thoko ga lewatle mo mafelong a mantsi ke tshupo ya nnete ya ge mafelo a e ne e le bonno ba batho ba bogologolo. Pele re ne re sa itshwenye go tlhotlhomisa gore dithotobolo tse ke eng. Ya ntlha go tlhatlhobiwa ke e e fitlhetsweng mo logageng kwa Mossel Bay. Ka baka se seleele e ne e kaiwa ge e se sepe go nna tshupo ya boago ba bogologolo ba motho. Bangwe ba ne ba e kaya ge e le tiro ya dinonyane tsa lewatle. E rile e epiwa ga fitlhelwa e le mokowa wa marapo a diphologolo tsa mehuta e mentsi le melora le dingeta tsa dinkgo.

Ga re itse se se diragetseng ka ga baagi ba felo fa. Re gopola gore gongwe ba feditswe ke bolwetse bongwe kapo morafe mongwe kgotsa ba fitlhetswe ke Bakgothu ba go tla ga bone mo mafelong ao go ntseng ka 1400. Ge sone se e le nnete ga re na pelaelo gore ba feditswe ke bone Bakgothu. Fela ga re na nnete gore beng ba dithotobolo

tse ba di tlogetse ka sebopego sefe. Tse dingwe tse dintsi tsa mohuta o di fitlhelwa mo mafelong a mantsi a S. Afrika gaufi le lewatle. Tse le tsone ke mekowa ya matlakala le marapo le melora. Dingwe tsa tsone ke tse dikgolo thata go supsa gore beng ba tsone e ne e le merafe e metona thata. Tse dingwe tsa tsone balemi ba di epa go di rwalla kwa masimong a bone go a galefisa.

Dikepu le ditlhabano tsa beng ba dithotobolo tse re balang ka ga tsone di tshwana le tse makgowa a fitlhetseng Masarwa a di dirisa; le gone ga go thona go dumela gore beng ba tsone ke morafe o le mongwe le Masarwa jaaka go se na tlhotlhomiso ya gore go kile ga tsena morafe o sele ge e se Bakgothu kapo Bathobatsho. Ge re tlathloba tiro tsa bone re fitlhela tshupo ya go gola ga kitso mo dilong tse ba neng ba di dira. Tiro ya bone e kgolo e re itseng sengwe ka ga bone ka yone ke go betla matlapa go dira tiro tse kajeno re di dirang ka tshipi. Dilepe le dithipa le dikepu le metsu ya bone di ne di dirwa ka matlapa. Batho ba ba bidiwa Batho ba Motlha wa Letlapa gonne letlapa e ne e le lone le ba dirang ka lone. Motlha ono re o bitsa Motlha wa Tshipi gonne tiro tsa rona tsotlhe re di dira ka tshipi.

Ditiro tsa tshipi tse kgolo tse di gaggamatsang tse re di bonang kajeno ga di tswe mo kitsong e motho a e kgobokantseng ka nako e khutshwanyane. Go tsere makgolo le makgolo a dinyaga go fitlha fa maemong a motho a leng mo go one kajeno. Ge re batla se e neng e le monatla wa go gola ga motho mo kitsong ka mekgwa e mentsi re lemoga dilo di le tharo tse di neng di ntse di feretlha motho go gola mo kitsong le mo tlhaloganyong ya gore a iphedise jang. Dilo tse tharo tse ke tlala le ntwale bolwetse. Dilo tse tharo tse ke baba ba bagolo ba bophelo mme ga go na motho yo o ka phelang sentle ge a se na kitso ya go tlhabana le baba ba bararo ba. Tlala e lwantshiwa ka dijo; bolwetse bo lwantshiwa ka ditlhare (melemo); ntwale lwantshiwa ka ditlhabano. Dilo tse tharo tse ke tsone masego a mararo a kitso e motho a nonofileng go dira dikgaggamatso ka yone.

Mo kitsong e kgolo e baagi ba ntlha ba fatshe leno ba kwa morago ga merafe yotlhe ya mafatshe otlhe a tsewelelopele. Ke eng se diileng ba ga rona mo lebelong la tsewelelopele? Go bonolo go araba potso e. Fatshe leno le tletse maruo le dibapalo tse dintsi. Mo dinyageng tsa tlala ba

ne ba kgona go bolaya diphologolo tsa naga go di ja le go ntsha matlalo a tsone diaparo le ditswalo. Dirowa le koba le meretlwa le tse dingwe tse dintsi ke dingwe tsa dibapalo tse batho ba S. Afrika ba ka phelang ka tsone kwa ntle ga go itshwenya. Tshega ke setswalo se segolo sa basimane le banna. Motlokolo le makgabe ke ditswalo tse dikgolo tsa basadi le banyana. Mo merafeng e mengwe banna ga ba tswale sepe mme ga go kaege sebe le ge go ntse jalo.

Masarwa a S. Afrika a a nnang kgakala le lewatle a na le mmala o o fapaaneng le wa ba ba agileng gaufi le lewatle. Mmala wa bone ke thuso e kgolo thata mo go bone gonne ga go kgonege go ba bona le ge ba le gaufi ka mmala wa bone o tshwana le tlhaga kapo matlapa a ba iphitlhang mo go one. Ge ba tsoma ba ela tlhoko go tsomela kwa phefo e tswang teng. Ka go inakanya ka diolo le matlapa le ditlhatshana ba kgone go ratela phologolo go fitlhela ba nna gaufi le yone go ka e bolaya ka metsu ya bone. Ga go ka ke ga makatsa gore e rile ge morafe o o tsena mo S. Afrika mmala wa bone e ne e se o ba nang nao kajeno. Re utlwa gore motsamai Burchell e rile ka tshimologo ya 1900 a fitlhela gore Masarwa a a neng a le ntlheng ya lebowa ya Noka e Ntsho a ne a fapaane ka mmala le ba ba neng ba le ntlheng ya borwa ya Noka e. Bangwe le bangwe ba ne ba tshwana le mmu wa naga e ba agileng mo go yone.

Ke boammarure ge mo metlheng ya bogologolo lefatshe lotlhe la Afrika e ne e le bonno ba morafe wa Masarwa. Mo dikgweng tse di boifisang tse di ntlheng ya bophirimatsatsi ya letsha la Albert Nyanza Masarwa a sa ntse a bonwa ka palo e ntsi mme pophelo le mekgwa yotlhe ya bone e tshwana le mekgwa le bophelo ba Masarwa a a mono S. Afrika. Ga go dumelesege gore Masarwa a a ka ne a hudugile mo S. Afrika go ya kwa mafelong a a kgakala. Kwa ntle ga bokgakala ba naga ga go bonale ka mo ba ka beng ba fetile merafe e metsho ka teng. Masarwa a ne a tlhoegile thata mo go bone. Fa ba neng ba ba bona teng ba ne ba ba bolaya jaaka diphologolo tsa naga. Se se tsisitseng letlhoo le se a bonala. Masarwa e ne e le baba ba mongwe le mongwe. Mongwe le mongwe e ne e le mmaba wa Masarwa. Ba tshwanetse go bo ba ntse mo mafelong ao pele ga ge Bathobatsho ba fitlha mono.

Mo polaong ya Masarwa Bathobatsho ba ne ba bolaya Masarwa a matonanyana, ba thope a manamagadi go a ntsha basadi. Mo merafeng e mentsi ya Bechuanaland le ya Transvaal le Kolone le Orange Free State go batho ba bantsi ba go seng pelaelo ya gore ke bana ba Masarwa. Le ge ekete ga ba rate go bidiwa bana ba Masarwa nnete yone ga e phimoge. Morafe wa Masarwa ke morafe o o madi a a thata go fetoga. Le ge mosadi wa bone a ka kopana le monna wa morafe o sele popego ya bana e tla palelela ka kwa popegong ya ga mmaabo. Re mo itse ka marapo a ditlhaa a a tsogileng le ka mmala o mosetlha le ka marago a matona. Le mo teng ga merafe e mesweu ya fatshe leno go teng ba bone ba ba nang le madi a Sesarwa le a Sekgothu. Batšwana e ne e a tle e re ge ba bolaya Lesrawa ba re: "Lesarwa ke yo motonanyana, yo monamagadi ga se Lesarwa." Re se ka ra lebala gore morafe o re buang ka one o ke o mo gongwe o bidiwang Barwa. Barwa ke go re Batho ba Borwa.

Potso ke e: A Masarwa ke batho ba ntlha mo fatsheng leno la S. Afrika kapo le bone ba fitlhetse go ne go le morafe o sele pele ga bone? Ge ba ne ba le teng ba ne ba le kwa tlase ga Masarwa mo kemong ya bophelo ba bone gonne ge ba ne ba lekana ka kemo le Masarwa bangwe ba one morafe oo ba ka bo ba sa le teng. Kwa Europa go na le ditshupo tse dintsi tsa gore go ne go le teng merafe e mengwe pele ga morafe o o bidiwang *Auringnagian*; ke gone go ka se kang ga makatsa ge le mono S. Afrika go ne go le teng batho pele ga Masarwa. Jaaka Masarwa a fitlhetswe ke merafe e sele mono S. Afrika le bone ba fitlhetse morafe o sele.

Gape mo mainaneng a bone Masarwa a bua ka ga morafe o mongwe wa bogologolo mme re ka se ka ra kaya se jaaka nnete. Ka gongwe ge re ka ipha matshwenyego a go batla nnete re ka fitlhela ba bua ka ga bangwe ba bone ba ba neng ba hudugetse mono pele ga bone. Go na le polelo mo morafeng wa Bathobatsho ba Transvaal e e reng e rile ge borraabo ba goroga mo lefatsheng le le ntlheng ya lebowa ya Noka ya Odi ba fitlhela morafe teng o o neng o sa itse sepe ka ga mollo le gone ba se na ditlhabano dipe ge e se dithobane le matlapa fela. Morafe o o ne o ka se ka wa ema fa pele ga Bathobatsho mo ntweng mme o ne wa fela ka go bolawa le basadi ba one ka go thopiwa go ntshiwa basadi ba bafenyi

ba bone. Morafe o wa Masarwa ga o tlhole o bonala mo mafelong a mantsi. Kwa ba sa leng teng ka palo e ntsi ke kwa sekakeng sa Kgalagadi. Fa ke gone ba sa tlhokweng.

Baagi ba ntlha ba S. Afrika.

Karolo ya II.

Barwa ba e leng batho bangwe fela le Masarwa ba ne ba sa nne mo matlong jaaka batho ba bangwe. Logaga lo lo dikaganyeditsweng ke moru go nna tshireletso mo malatsing a diphefo e ne e le bone bonno bo bogolo bo bo kgethegileng ba Barwa. Ge ba ne ba sa bone logaga ba ne ba epa mosima fa fatshe mme ba obe dithobane fa godimo ga one go dira tshireletso mo malatsing a pula kapo a tsatsi le le bollo. Mo godimo ga dithobane tse ba ne ba rulela ka bojang kapo ka matlalo a diphologolo tse ba neng ba di bolaya go di ja. Kwa tlase ga mosima ba ne ba ala bojang go dira bolao. Mo mesimeng e ba ne ba robala ba ikhunagantse jaaka dibatana. Batho ba bagolo ba ne ba robala mo mesimeng e e kgaoganeng. Ge e le thoto ya ntlo Barwa ba ne ba se na nayo ge e se modutwana wa lee la ntlokwe go paka metsi le dikepu tsa dikgong go epa dirowa le motlhwa, le bora le metsu go bolaya diphologolo.

Dijo tsa bone tse dikgolo e ne e le dirowa le meretlwa le koba le tsie le mae a ditshoswane le dinotshe le marekhu le tlhapi le dinonyane le digagabi tsa mehuta yotlhe le diphologolo tse ba neng ba di bolaya ka metsu ya bone. Ba ba neng ba le gaufi le lewatle ba ne ba phela ka tlhapi le makakaie le dikgopana tsa lewatle. Ba ne ba sa kgone go dira mokoro kapo sekepenyana go tsamaya mo lewatlang ka sone. Ba ne ba kgona go tshwara ditlhapi fela tse dikgapatshego tsa lewatle di di latlhelang kwa ntle. Dithuo tsa merafe e e neng ya tsena mo fatsheng leno e tswa ntlheng ya lebowa Barwa ba ne ba sa lemoge ge e le tshiamollo go di utswa le go di ja. Go dira jaana beng ba dikgomo le dinku tse ba neng ba di utswa ba tswa baba ba bone; morago ga jaana go ne go se motho ope yo o neng a le kagiso le Barwa.

Ba ne ba tsomiwa, ba bolaiwa jaaka diphologolo tsa naga, ka jalo le bone ba nna kgatlhanong le batho ba merafe e sele. Ba ne ba nonofile go ka nna sebaka se seleele ba sa je sepe. Ba ne ba tshwarella go dira jalo bakeng la marago a bone a matona. Re itse ge kamela e kgona go nna sebaka se seleele e sa je ka e thusiwa ke serota sa yone se segolo se se tletseng mafura. Batho ba ba ne ba ja nama ka mokgwa o o boifisang; le ge go ntse jalo e ne e se ke e ba lwatsa. Ge ba ja ba ne ba se ke ba gopola sengwe ka metlha e e tlang. E ne e a re ge dijo di le teng ba se ke ba khutla go ja go fitlhela di fela. Ge ba bolaile phologolo e tona ba ne ba se ka ba itshwenya go ka ja le go sadisa ntlha nngwe ya yone gore ba e je ka moso. Ge re re: "Phiri e rile ga bo se gangwe", bone ga ba rialo.

E ne e a re ge ba fitlhetse dikgomo tsa motho ba di tsee go ya go di bolaya, ba di ja. Ge pelaelo e ne e ka nna teng ya gore beng ba tsone ba ka di latela, ba di tshwara, di ne di bolawa tse tsotlhe mme go tsewe dinama tse di lekanyeng mme tse dingwe di tlogelelwe manong le diphiri le bophokojje. Tshenyo e e kanakana e e dirile gore Barwa ba tlhoiwe ke barui ba dikgomo e leng Bakgothu le ba batsho. Ge Makgowa le one a tsena mono ga nna ditshwenyego tse dikgolo magareng a bone le Barwa. Ba ne ba utswa digkomo tsa Makgowa jaaka tsa Bakgothu le Bathobatscho. Ba ne ba sa kae go utswa gore ke tshiamollo gonne mo go bone go se molao o o iletsang tiro ya bosula le go atlholela tshiamo. Gape jaaka Makgowa le Bakgothu Bathobatscho e ne e le baeng ba ba tsisitseng thumolano kapo boganka. Barwa ba ne ba gopola gore ba tshwanetse go ipusolosetsa ka go ba senyetsa dithuo.

Gape ba ne ba re pele ga go tla ga Bakgothu le Bathobatscho le Makgowa naga e ne e tletse diphologolo tse e neng e le tsone dikgomo tsa bone; jaanong diphologolo tse, ka di feditswe ke yone merafe e ka go di bolaya, bone ba tshwanetse go ja dikgomo tsa bone. Mafatshe a e neng e le botsomelo ba bone a tserwe ke bone batho ba gore ba fudise dikgomo le dinku tsa bone mo go one; metswedi ya bone le dinoka ba di tsaya go nosa metlhape. Tuelo ya bone mo godimo ga dilo tse e ne ya nna eng? Ke sone se Barwa ba neng ba se tlhagisa go itshireletska ka sone mo tshenyong ya bone.

Kajeno morafe o wa ntlha wa fatshe leno ga o tlhole o le teng. O sa ntse o bonala fela mo dikakeng tsa Kgalagadi le mo mafelong a mangwe a a sa itsegeng thata kwa botennye ba Afrika. Bontsi ba bone bo bolailwe ke yone merafe e. Ba ba setseng ba tshabetse kwa kgakala go boloka bophelo ba bone jaaka diphologolo tsa naga le tsone di tshabile.

Mo mafelong a mantsi a Afrika re bona dithako tse re sa itseng gore baagi ba tsone ke bomang. Dithako tse di ne di agiwa ke one Masarwa a re a bitsang Barwa. Ba ne ba di aga gore di ba thuse go tshwara diphologolo. Dithako tseo di ne di agiwa khutlo tse tharo: kwa diphologolo di neng di tshwanetse go tsena teng go ne go athame mme kwa ntlheng e nngwe go ne go le kgoro e tshesane e di tshwanetseng go tswa ka yone. Fa pele ga kgoro eo go ne go epiwa mosima o o boteng, o o neng o thibegediwa ka matlhare gore di se ka tsa o bona. Ge kwa morago di tla di tshaba di fete di olagane ka one ka go ne go se kwa di ka fapogelang teng. Ge mosima o tletse ke gone jaanong tse dingwe di tla bonang sebaka sa go falola.

Go bolaya diphologolo jalo ka kgopo kapo segogo ke one mokgwa o mogolo o merafe ya lefatshe, e e kwa morago mo go tswelelongpele ga tlhalonganyo, e bonang tlamelo ya mmele ka one. Diphologolo tse dipotlana ba ne ba kgona go di bolaya ka metsu le melamu mme tse dikgolo tsone di ne di le thata go bolawa kwa ntle ga tlhobolo le dibetsa tse dingwe tse di thata tsa kajeno. Ge tlhobolo e sale e tsena mo lefatsheng leno digopo di kategetse ka di sa tlhole di na le tiro. Kwa sekakeng sa Kgalagadi ke gone di sa ntseng di dirisiwa gonne Masarwa ga a na kitso ya go dirisa tlhobolo. Sebetsa sa bone se segolo e sa le bora le motsu. Digopo di dirisiwa go tshwara ditlou le dikubu mo di sa ntseng di bonala teng. Di epiwa gaufi le noka go thaisa ditlou ge di tsile go nwa kapo dikubu ge di tswa mo metsing go ya go fula.

Sejo se sengwe se segolo sa Masarwa e ne e le dinotshe. Dinotshe di rata bogolo go dira phalo ya tsone mo magageng a magkotlho a a kwa godimo a a leng thata go pagangwa. E ne e a re ge Masarwa a ka bona phalo e e ntseng jalo a batle ge go se lenga mo godimo ga lekgotlho. Ge ba ka le lemoga ba ne ba a tle ba kokotele dimapo mo lengeng leo gore ba pagame ka tsone. Fa ba neng ba pallwa go pagama teng le

tshwene e ne e ka se ka ya kgona go go pagama. Dinotshe, ge ba sena go di rafa, ba ne ba di ja, e re tse di salang ba di tlhakanye le digwere mo metsing go dira seno se se tagang. Le kajeno Bathobatsho ba sa le teng ba ba itseng go dira seno se se tshwanang le sa Masarwa ka tswina ya dinotshe le mohuta mongwe wa digwere. Ge tswina ya dinotshe ba se na nayo ba dirisa kgotlaomone e ka sekgowa e bidiwang "syrup". Kwa metseng ya Bathobatsho e e gaufi le metse e megolo ya Makgowa dino tse di jalo di na le maina a mantsi. Molao o tshwara batho ba ba dirang dino tseo mme o ba otlhae ka kotlo e e botlhoko.

Ditlhabano tse dikgolo tsa Masarwa ke bora le motsu. Mo ntsweng ba ne ba tlhabana le ka matlapa le dithobane kapo sengwe le sengwe se ba neng ba kgona go iphemela ka sone. Mogala wa bora o ne o diriwa ka ditlhale tsa mesifa ya diphologolo. Mme go batliwe thobane e e siameng, e e a reng ge e obiwa e tlole ka popota. Ge pula e na bora bo ne bo se na tiro e kgolo gonne ge mogala o kolobile o ne o gana go gagamala le go hula motsu. Ke gone e neng e a re pula e na Masarwa a se ke a ya go tsoma. Motsu o ne o dirwa ka letlhaka mme le tlhomelwe lerapo le le tlhokoditsweng kwa ntlheng. Fa gongwe tlhogo ya motsu e ne e dirwa ka phatsa ya letlapa le le thata. Motsu o o ne o kgona go bolaya motho le phologolo gonne ba ne ba tshasa ntlha ya one ka setlhare se se bolayang. Ge o ka tlhaba, wa dira nthonyana, more o ne o tsena mo mading a motho kapo phologolo mme o e bolaye.

More o o bolayang o ba ne ba o tsaya mo dinogeng le mo ditlhareng dingwe tse di bolayang. Le gone ba ne ba na le kitso ya setlhare se se thibelang more go bolaya motho. Le ge go ntse jalo ba ne ba sa dumele go intsha ntho ka bome ka metsu ya bone gonne go ne go se bonolo go alafa ntho e e ntseng jalo. Gantsi e ne e gana go alafega, motho a be a swe.

Ka ga ditlhatshana le difšefšane tsa naga ba ne ba na le kitso e kgolo, ba ka tlhaola se se jewang mo gare ga tse di bolayang. Le gone ba ne ba itse tse di alafang mehutahuta ya malwetse ka fa mekgweng ya one. Thuto e ba e tsaya mo go bommaabo ge ba tsamaya le bone mo nageng ba batla dibapalo. Kepu ya bone e ne e diriwa ka thobane e e thata mme go bofellwe letlapa mo go yone go e ketefatsa.

Ka yone kepu e ba ne ba kgona go epa mesima e e boteng e re setseng re utlwile ka ga yone. Sepakametsi sa bone e ne e le modutwana wa lee la ntlokwe; fa gongwe ba ne ba a paka ka dinaka tsa diphologolo. Thipa ya bone e ne e le phatlo e e bogale ya letlapa. Mo mafelong a mantisi a S. Afrika re bona matlapana a a diphatsa a a bogale. Re a be re bone le matlapa a tikwedikwe a a nang le phatlha fa gare a go somelwang dikepu tsa bone mo go one go di ketefatsa. Jaaka re bone matlapa ao gongwe le gongwe mo S. Afrika go supega gore ga go felo gope mo lefatsheng le fa go iseng go ke go nne Masarwa teng.

E ke yone tiragalo, ka bokhutshwane, ya morafe o tlhohlomiso le kitso ya rona di re bontshang ge e le one wa ntlha mo fatsheng leno. Go lekilwe ka maatla a otlhe go bona ge go ne go se teng morafe ope mono pele ga one o re ntseng re ithuta ka ga one fela dikao tsa nnete di sa ntse di tlhokafetse, tse di supang ge morafe o e se one wa ntlha. Ka gongwe ge kitso ya motho le tlhaloganyo ya gagwe mo dilong tsa lefatshe di gola re tla itse ka botlalo ge Masarwa e se, gongwe e le, bone batho ba ntlha mo lefatsheng leno la S. Afrika.

Tse di fetileng le tse di leng teng le tse di tla tlang di itsiwe ke Ene yo o neng a le teng le yo o teng le yo o tla nnang teng go ya bokhutlong ba dilo tsotlhe. "Mafelo a a boteng a lefatshe a mo atleng sa gagwe; mme bogodimo ba dithaba ke ba gagwe. Lewatle ke la gagwe gonne o le dirile; mme atla tsa gagwe di bopile mmu o o omeletseng."

Kgolo ya maatla a ga Tšhaka

Mo gare ga motlha wa makgolo a a ferang meno e mebedi—eighteenth Century—go ne go le kgosi nngwe ya Batho-batsho e agile fa thoko ga noka ya Umfolozi kwa Natal. Leina la gagwe e ne e le Senzengakhona. Morafe o o neng o le ka fa tlase ga gagwe o ne o bidiwa Mazulu. Ka mokgwa wa tlwaelo e e neng e le teng mo bathong ba batsho metlheng eo o ne a na le basadi ba bantsi. Le ge go ntse jalo go ne go le teng mosadi yo mogolo mo go bone botlhe. Mo baneng ba mosadi mongwe wa ba babotlana go ne go le mosiamne yo

leina la gagwe le neng le bidiwa Tšhaka. Mosimane yo o ne a feta barwarraagwe ba botlhe ka thata le ka bogale.

Rraagwe ge a bona selo se a tsoga kcatlhano e kgolo le morwae. Ge a lemoga gore morafe wa gagwe o setse o mo tlotla thata a bona ge go ka nna molemo gore a mo ntshe ka kgoro ya motse wa gagwe. E rile ge mosimane a utlwela se keletso ya ga rraagwe e leng sone a tswa mo motseng wa ga gabo a tshabela kwa motseng wa morafe o o neng o bidiwa Bathethwa. Kgosi ya morafe o e ne e bidiwa Dingiswayo. Dingiswayo o ne a amogela Tšhaka ka boitumelo. Fa morago ga sebakanyana a mo lokela mo mophatong mongwe wa mephato ya gagwe ya ntwā. Ga go a ka ga tsaya sebaka se seleele Tšhaka a ise a itshupe se a leng sone mme Dingiswayo a mo dira moetapele wa mephato yotlhe ya gagwe.

Kgosi Dingiswayo e ne e ntse e le kgosi e kgolo mo go Senzengakhona. Mo khularong ya loso lwa gagwe Dingiswayo o ne a koba ngwana wa boswa wa ga Senzengakhona mme a tlhoma Tšhaka go nna tlhogo ya Mazulu bakeng sa gagwe. Morafe o le one o ne wa amogela Tšhaka go nna tlhogo ya bone jaaka kgosi e kgolo e laotse. Fela Tšhaka ga a ka a tlogela go etella mephato ya Bathethwa mme bakeng sa bogale le bonatla ba gagwe mo ntweng o ne a diriwa molaodi wa dintwa tse tsotlhe tsa morafe wa Bathethwa.

Ka sebaka sengwe go ne ga tsoga ntwā fa gare ga Dingiswayo le morafe o mongwe. Dingiswayo o ne a tlaa bogale mme a dira gore a etelle ntwā ya gagwe go tlabana le mmaba wa gagwe ka nosi; mme mmaba wa gagwe a mo fenya a ba a mmolaya.

Fa morago ga loso lwa ga Dingiswayo morafe wa Bathethwa wa tlhophā Tšhaka ka mowa o le mongwe go nna motsaya-setilo sa kgosi ya bone. Fa ke tshimologo ya maatla a ga Tšhaka le bogolo ba gagwe. O ne a le kgosi ya merafe e mebedi: Bathethwa le Mazulu. Merafe e mebedi e e ne jaanong e kcatlhanye e le seopa se le sengwe ka fa tlase ga puso ya ga Tšhaka.

Tshollo e kgolo ya madi le botlhogo ke dilo tse pedi tse di tla se keng di kgaogana le leina la ga Tšhaka go ya bofelong ba lefatshe.

Go dumelwa gore batho ba ba bolailweng ke Tšhaka le mephato ya gagwe ba feta sekete ga sekete. Fa gare ga noka ya Zampisi le lewatle la India le noka ya Madikwe le

noka ya St. Jones e ne e le botshamekelo ba dintwa tsa gagwe. Baagi ba lefatshe le ba ne ba tshotse bophelo ba bone ka diatla tsa bone mo malatsing a otlhe a bophelo ba ga Tšhaka mme metse le metsana o ne a e fetotse marope le bonno ba diphokoje le diphiri. Go ne go se kotlo epe e a ka otlang ba ba melato ka yone ge e se ka lerumo la gagwe le le bogale la segai.

Masole a gagwe a ne a tllhabana ka digai tse di khutshwane tse di bogale boleele, tse di neng di siame thata ge ntwā e tshwaranye ka diatla. Ba ne ba sa laolelwa go konopa ka marumo a bone mo ntweng. Ge mongwe wa bone a ne a ka tla gae a sa tshola lerumo la gagwe o ne a bolawa. Thebe ya bone e ne e le e kgolo go ka sireletsa mmele wa motlhabani ka botlalo. Mokgwa wa bone o mogolo mo go tllhabaneng e ne e le go dika mmaba le go dira gore go se ka ga falola ope wa bone. Fa morago ga mephato e e dikileng go ne go le mephato e mengwe e e sadiseditsweng go tlatša diphatlha tsa ba ba oleng mo ntweng. Mephato ya dintwa e ne ka gale e le mo thutong ya go tllhabana mme ka melao e e thata e ba neng ba phedisiwa ka fa tlase ga yone go ne ga tswa mo go bone batlhabani ba nnete ba go neng go se sepe se se ka emang fa pele ga bone.

Ka fa tlase ga molao wa gagwe Tšhaka o ne a sa neele gore *masole* a gagwe a maša a nyale pele ba ise ba supe bonatla le bogale ba bone mo ntweng. Ge ba ne ba tshwanetse go tllhabana le morafe mongwe baetapele ba mephato ba ne ba laelwa gore ge ba bolaya ba se ka ba tlogela ope wa setšhaba se ba tllhabanang naso ge e se basetsana ba bantle fela le basimane ba ba thata go ka nna barwadi ba thoto ya *masole*. Ba bantsi ba basetsana ba dithopiwa ba ne ba itseelwa ke ene Tauekgolo, ba ba salang a ba abele ditlhogo tsa mephato ka thulagano ya bone. Fa morago ga sebaka basimane bone ba ne ba lokelwa mo masomong a dintwa. E ke tsela le mokgwa o Tšhaka a godisitseng leina la gagwe ka yone le la morafe wa gabo wa Mazulu.

Fa gaufi le Noka ya Namagadi go ne go le morafe mongwe o bidiwa Makwani. Ka ngwaga wa 1822 morafe o o ne wa tllhaselwa ke Mazulu. Makwani a ne a ka se ka a ema fa pele ga Mazulu le ge e le ka gope. Ba ne ba tlogela maago a bone ba tshabela ntlheng ya bophirimatsatsi; ge ba sena go tlolela ka dithaba tsa Kgwatlhampa ba fitlhela morafe mongwe o

agile fa tlase ga dithaba tse. Makwani a tlhasela morafe o. Ka o bone o ka se ke wa emelana le Makwani morafe o le one wa tshaba. Moetellipele wa morafe o e ne e le mosadi a bidiwa Manthatise. Mosadi yo le morafe wa gagwe ba ne ba tshela Lekwe ba leba bophirimatsatsi. Fa ba tsamaileng gone go ne go itsiwe ka kello ya madi le marapo a batho. Merafenyana e mengwe ba e bolaya ka polao e e setlhogo. Go ne go se motho kapo le ge e le ngwana yo ba neng ba mo tlogela a phela. E rile ge ba sena go feta fa jaanong go leng motse wa Mafikeng ba kopana le morafe o mongwe o o thata go ba feta mme ba tlhophahlela go bowa le morago. Mo go boeng ga bone ba kgatlhane le Masetedi. Masetedi e ne e le morafe o o maatla go feta morafe wa Manthatise. Ba ne ba tshotse dibetsa tse di thata ba bile ba pagame dipitse. Ba ne ba phatlalatsa morafe wa Manthatise jaaka motlhape wa dinku tse di tshogileng. Manthatise le setlhophahlela se segolo sa batho ba gagwe a falola mme a boela kwa lefatsheng le a neng a ntshitswe ke Makwani mo go lone.

Re tshwanetse ra lemoga gore mo fatsheng le jaanong le bidiwang Natal go ne go setse merafenyana e se kae e e neng ya fapogwa ke lerumo la ga Tšhaka motlheng a fetsa merafe e mengwe ya lefatsheng leo. Le yone merafenyana e e ne ya phela ka go tshabela kwa dikgageng le mafelong a mangwe a a thata mo dithabeng. Le ge go ntse jalo morafong mongwe o ne wa tshela Umzimvubu, wa tsamaela ntlheng ya borwa go fitlhela o thibelwa ke merafe ya Mathosa e e neng e agile mo lefatsheng le le bapileng le lefatsheng la Kolone. Balatlhegi ba ba ne ba bidiwa Mafenku; ke go re: bakgarakgatshegi. E ne e le dithorwana tsa merafe e e neng e thubilwe ke Tšhaka, Tau ya Mazulu. Dithorwana tse kajeno di bidiwa Fingo.

E rile ka ngwaga wa 1817 monna mongwe yo mogolo wa motsamaisi wa dintwa tsa ga Tšhaka a dira sengwe se se galefisitseng morena le kgosi ya gagwe, le leng Tšhaka. Monna yo leina la gagwe e ne e le Moselekatse. Ge a lemoga gore ga a ka ke a tlhola a phela ka kagiso le morena wa gagwe a batla leano la gore a tshabe. E ne e le monna yo mogolo mo setšhabeng sa ga gabo, le gone a na le bontsi ba batho ba e leng balatedi ba gagwe. Batho ba, ge a ba itsisa kgopolo le leano la gagwe, ba mo raya ba re ba itokiseditse go ya le ene

kwa a yang teng. Ene le balatedi ba gagwe ba tswa mo lefatsheng la ga Zulu ba tshela Lekwe.

Moselekatse, ka a ne a itse ge Tšhaka a tla bolotsa mephato go mo latela, le gone a itse ge batho ba mafatshe a a a ralalang ba tla thusa mephato ya ga Tšhaka ka dijo, a dira gore a thibele selo se ka go fetsa batho ba mafatshe ao. Ga nna jalo. Mephato e e neng e ntshitswe go mo tshwara, go mmusetsa kwa go mong wa gagwe, e ne ya tlholwa ke go mo tlhomara sebaka se seleele ka ba ne ba tlhoka dijo le gone go se batho ba ba ka ba fang dijo ka ba ne ba feditswe ke Moselekatse le balatedi ba gagwe. Gongwe le gongwe fa go kileng ga bo go ne go le motse go ne go fitlhelwa matlotla le mekowa ya marapo a batho ba ba neng ba agile teng. Se e ne e le sesupo sa motlhalala wa gagwe.

E rile ge a sena go tlola Thaba tsa Mogale a tsamaya a ntse a bolaya baagi ba lefatshe go fitlhela kwa nokeng ya Madikwe. Moselekatse o ne a tshwere mokgwa o o neng o tshotswe ke Kgosi ya gagwe, Tšhaka. E ne e a re ge a bolaya setšhaba a laele gore go tlogelwe basetsana ba ba pila le basimane ba ba thata. Basetsana ba o ne a ba ntsha basadi ba gagwe. Ba bangwe o ne a ba abela dikgosana tsa gagwe. Basimane o ne a ba lokela mo mephato ga ntwa. Fa morago ga sebakanyana morafe wa gagwe o ne wa ntsifala thata bakeng sa dithopiwa tseo tsa basimane le basetsana ba Batswana. Batswana e ne e le batho ba ba kwa tlase ga Mazulu mo bogaleng le mo popegong ya mmele. Go tlhakana ga madi a Mazulu le Batswana go ne ga ntsha setšhaba se seša. Setšhaba se e ne e se Mazulu le gone e se Batswana. Leina la sone ke Matebele. Moselekatse o ne a thibella gongwe gaufi le motse wa Pretoria. E rile ka ngwaga wa 1832 kgosi ya Mazulu ya mo romela ntwa go mo tlasela. E ne e se tiro e e botlhofo gore Mazulu a thube Moselekatse. Fa gare ga bone go ne ga nna polaano e kgolo e e tshabisang.

E rile ge Mazulu a bowa ka morago Moselekatse a bona gore go ka nna molemo ge a ka huduga a batla gongwe kwa a ka tlhomang motse wa gagwe teng. Ke gone ge a tla aga motse wa gagwe wa leina le legolo la Mosega. Motse o o ne wa tlaselwa ke Maritz le Potgieter fa morago ga nyaga tse tlhano. Morago ga go thaa motse wa gagwe kwa Mosega a ya go thaa o mongwe kwa pele ntlheng ya leboweng. Le

one o ne wa thubiwa ke Uys le Potgieter ka 1837. Ke ge a tla tshabela kwa botennye ba Afrika kwa lefatsheng la morafe o o bidiwang Mašona, a aga motse wa Bulawayo o le kajeno o santseng o bidiwa jalo le ge kajeno e le motse wa Bathobasweu.

Basotho ba ntlha.

Kgang e e tlang e ke kgang ya merafe e e bidiwang *Basotho*. Morafe o ke bana ba merafe e e bidiwang Batswana ba Bechuanaland le Transvaal. Mo kgannye e re tla leka go bona ka mogkwa o ba duleng mo merafeng e megolo ka one. Re itse sentle gore morafe o o tsetseng merafe ya Batswana ke Bafurutshe.

Ge Bakgatla ba sena go kgaogana le Bafurutshe ba ne ba ikgaoganya diema tse pedi: sa ga Kgafela se se setseng kwa Bechuanaland le sa ga Tabane se se tsileng mo Transvaal. Seema se sa bobedi se se ne sa kgaogana ka kala tse *tharo* e leng baMosetlha, le baMmakau, le baMotšha.

Bakgatla ba e rile ge ba tsena mo fatsheng la Transvaal ba aga gaufi le dithaba tsa Magaliesberg. Fa ba fitlhetse Bafokeng ba ga Sebolelaakwena ba agile teng. Ba itlhakanya le bone ka go nyalana nabo. Tabane a nyala morwadia kgosi ya Bafokeng. Morwetsana yo o ne a bidiwa Mmathulare. Mosadi yo ke ene mmaagwe merafe e metlhano e e leng Bapedi le Makgolokwe le Baphoting le Batlokwa le Basia. Merafe e e bidiwa Basotho ka gore ke bone batho ba ntlha ba ba biditsweng ka leina le.

Ga go supege gore a Mmathulare e ne e le mosadi yo mogolo wa ga Tabane ka gore e rile Tabane a ile go batla merafe e mengwe e a ka e fenyang go oketsa morafe wa gagwe Diale, morwa Mmathulare, a sutela Matlaisane, Morwa Tabane wa mosadi wa gagwe, a tloga a leba kwa gare ga botlhabatsatsi le bokalaka. Monnawe, Kgwadi, a tloga nae. Kgwadi ke ene rraagwe Batlokwa. Bomorwa Mmathulare ba ba neng ba setse ge mogolo'a bone a tloga ba se ka ba kgona go phela ka fa tlase ga Matlaisane mme le bone ba huduga ba tlogela Matlaisane. Morafe o wa ga

Matlaisane ke one kala ya Bakgatla ba re ba bitsang Bakgatla baMotšha.

Kala ya Bakgatla ba ga Mmakau ke bana ba ga Modise, morwa Diale, yo o neng a tlogela rraagwe fa morago ga tiragalo e e neng ya diragala maloka le letsalo la morwarraagwe Lellateng la ga Rakau. Tiragalo e e ne ya tsisa khuduego e kgolo mo setšhabeng sa ga Diale. Go ne ga nna ntwale polaano e kgolo. Polelo ya re Nalane morwawe le Leoka, morwa Nalane, ba ne ba bolawa mo ntweng e mme batho ba bone ba ne ba tshabela kwa borwa ba eteletswe ke Lethaga, morwa Leoka, mme ba fallela Bakwenaba ga Monageng ba ba neng ba le kwa Fithane. Fa morago ga kgaogano e morafe o o neng o setse o ne wa bidiwa Bakgatla ba ga Mosetlha.

Diale e ne e le ngwana yo mogolo wa ntlo ya ga Mmathulare, le gone o ne a nna wa ntlha go ikgaganya le setšhaba sa gabo sa Bakgatla ba ga Mmakau kwa thabeng tsa Magaliesberg mo magareng a ngwaga wa 1600 le 1700. Ene le ba ba neng ba mo setse morago ba ne ba kgaogana le setšhaba sa bone ba ya ntlheng ya leboweng. Ba ne ba tsamaya le moedi wa noka ya Lepadule (Olifants River) go fitlha kwa e kgatlhanang teng le noka ya Namagadi (Elands River). Ge ba sena go tshelela Lepadule ntlheng ya botlhabatsatsi ba thibella fa gare ga noka eo le noka ya Manganeng (Steelpoort River). Diale o ne a re pele a thibella kwa Fateng (Water Fort) mme e rile morago ga go tsalwa ga morwawe a hudugela kwa Manganeng.

Ngwana yo wa ga Diale o ne a tsalwa ka mokgwa o o gakgamatsang. Go utlwala gore pele ga go tsalwa o ne a utlwiwa a lla mo sebopelelong sa ga mmaagwe mme selo se sa utlwala, sa tsosa khuduego e kgolo mo morafeng. Morafe wa dumela gore tiragalo e ke tshupo ya sengwe se segolo se se tla nnang kotsi e tona mo go bone mme ba batla gore mosadi wa kgosi a bolawe go thibelwe botsalo ba ngwana yo. Diale a gana ge mosadi wa gagwe a ka bolawa mme a mo sireletsa go fitlhela ngwana a tsalwa. Fa morago ga botsalo ba ngwana yo Diale le morafe wa gagwe ba hudugela kwa Manganeng. Ngwana yo o ne a bidiwa Lellateng Mopedi.

Diale e ne e le motlhabani yo mogolo. O ne a fenya merafe e yotlhe e e neng e agile gaufi nae mme a e gapela

mo morafeng wa gagwe. Ka sebopego se morafe wa gagwe o ne wa ntsifala thata. Fa morago morafe wa ga Diale wa latlha seano sa bone sa kगतla mme wa tsaya seano se seša sa tubatse. Morafe o o ne wa tlotla kgosi ya one Diale ka tlotlo e kgolo le go mo utlwa ka kutlo e kgolo.

Mo khularong ya gagwe Diale o ne a nnwa manno ke morwawe, Lellateng. Morafe wa gagwe wa ntsifala, wa gola maatla le bonatla. Ba phela ka fa tlase ga melao le ditaello tsa ga borraabo, ba tsehgeditse ditumelo tse dintsi tse di tshotsweng ke merafe e mentsi ya fatshe la Afrika. Ba ne ba dumela thata mo tirisong ya dipheko le gone tumelo ya ga borraabo e ne e tshegeditswe ka botlalo. Ge kgwedi e roga go ne go se motho yo o yang kwa masimong ka e ne e le moila go dira jalo. Sejo sa bone e ne e le mabele, dinawa, marotse, maši le dinama. Fa morago mmopo o ne wa tsiisiwa ke Mapotokise o tswa India.

Lellateng o ne a nnwa manno ke morwawe Morwamotšha. Morwamotšha o ne a fapaana le morwarraagwe Mmampuru, mme a hudugela ntlheng ya leboweng kwa a thaileng setšhaba se sengwe mme a se bitsa Mafafe. O ne a nnwa manno ke morwawe Kotope mme Kotope a bolawa ke monnawe Thulare mme a tsaya bogosi. Thulare o ne a tle a itake dintshi ka mmala o mosetlha mme ka a ne a lekana le namane ya lebotlana ka lebelo e re a ipoka a re: "Rraagwe Mmalekutu o fula bosigo jaaka kubu. Banna, a leungo le le buduleng le kgobokannngwe motshegare mme bosigo siannang kwa merakeng le ene yo le tlang nae mo lefifing". Fa gongwe a re: "Thulare wa Mmakau a Modise: Dingwetsi moreneng tse di sa bokeng Thulare di tsala ba ba matlho a pitseng." Go bonala gore Thulare o ne a le matlho a kwa teng mme bana le ditlogolwana tsa gagwe ba ne ba le matlho a kwa teng. O ne a swa gsufi le ngwaga wa 1824.

Basadi ba Bapedi ba ne ba tswala mesese ya matlalo. Ba ne ba tswala matlalo kwa morago mme kwa pele ba tswala makgabe a a dirilweng ka megala ya bogokgwe. Banna ba ne ba tswala ditshega tsa matlalo. Ditshega tseo di ne di tshwana le tse di tswalwang ke basimane ba kajeno ba ba bidiwang magwane. Ba bofella letlalo mo lethekeing ka maoto a lone a morago mme tlhogo ya lone e fetisiwe fa gare ga maoto e kgwagediwe ka kwa morago go ingata.

Batho ba ntlha ba ba amogetseng leina le le reng Basotho ke Bapedi. Leina le ba le filwe ke Mazwazi, *Abashunto* ke go re batho ba lehuto. Lehuto le ke la tshega. Leina le le ne la bitsa mongwe le mongwe yo a tswalang mongato mme puo ya bone ya bidiwa Sesotho. Sesotho sa Transvaal se fapaane thata le Sesotho sa Bakwena le Bafokeng ba ba kwa Lesotho kejano.

Baphoting.

Baphoting ke kala ya bobedi ya Bakgatla. Ba, e rile go tloga, ba leba kwa botlhabatsatsi mme ba thibella mo meolwaneng ya lefatshe le le bidiwang Swaziland. Felo fa go ne go tletse diphoti mme ba fetola seano sa bone ba ipitsa Baphoting. Fa ga ba a ka ba nna sebaka se seleele. Maswazi a ba bitsa Basotho jaaka Bapedi ka gore ba ne ba tswala ka mogkwa o le mongwe le Bapedi. Go tloga fa ba hudugela ntlheng ya borwa go fitlhela ba tsena kwa nokeng ya Thugela. Fa ba kgatlhana le Matlhubi. Ge ba bona go se na kagiso fa gare ga bone le Matlhubi Baphoting ba hudugela kwa bophirimatsatsi. Ge ba sena go tlolela ka dithaba tsa Drakensberg ba feta ba thibella fa thoko ga noka ya Namagadi fa gaufi le felo fa go bidiwang Witsi's Hoek, mo Orange Free State. Fa ba fitlhelwa ke morafe o o bidiwang Masisi a ga Tlamini. Mme ba aga mmogo.

Morago ga sebaka Masisi a huduga. Ba ne ba setse ba bidiwa Baphoti ka ge ba ne ba tsere seano sa photi. Go tloga fa Baphoti le bone ba tshetse noka e tshetlha mme ba thibella gaufi le fa motse wa Heidelberg o leng teng kajeno. Fa ba fitlhela Bafokeng ba ikgagantse ka metse le metsana felong foo. Le ge ekete Baphoting ba ne ba ntsifetse go feta Bafokeng ba ntse ba kaya Bafokeng jaaka beng ba bone mme ba se ka ba ba tshwenya, le gone ba ipitsa batlhanka ba bone. Se ga se makatse gonne gongwe le gongwe kwa Bafokeng ba neng ba le teng ba ne ba tlotlega. Ba ne ba sa amogela maemo a ka ntwala le phenyo mme e le ka botlhale le tlhalognayo.

Kgosi ya Bafekeng, e Baphoting ba ileng ba itatlhela mo go yone, e ne e bidiwa Keketsi mme Mathula, kgosi ya

Baphoting, a nyala morwadia Keketsi. Keketsi o ne a kgaatlhwa ke go nna fela ka jaana a rolela tiro e kgolo ya motse wa gagwe mo diatleng tsa ga mokgwanyane wa gagwe Mathula. Ke ene a neng a athola dikgetse tsa motse mme Keketsi a itumella dikatlaholo tsa gagwe. E rile ka sebaka se sekhutshwane puso ya be e setse e le mo diatleng tsa Kgosi ya Baphoting.

Morwa Mathula o ne a na le ngwana a bidiwa Motshwane I. Ke ene yo o neng a nna kgosi ya Baphoting. O ne a na le bana ba le bantsi. Fa morago ga loso lwa gagwe, fa gare ga dinyaga tsa 1700 le 1800, go ne ga nna khuduego e kgolo mo motseng bakeng sa bogosi. Ngwana wa gagwe, Kgwase, o ne a baka setilo le mogolowe Maketela. Yo mongwe le yo mongwe wa bone o ne a na le bontsi ba batho ba ba mo setseng morago mme ga tsoga ntwaga gare ga karolo tse pedi tse tsa morafe wa Baphoting. Kgwase o ne a fenya mogolowe mme a mo koba go ya a be a tsena kwa fatsheng la Bataung. Bataung ba leka go sireletsa Maketela mme Kgwase a ba phatlalatsa mme a nna kgosi ya Baphoting.

Ga re utlwe sepe ka ga motlha o Baphoting ba neng ba busiwa ke Motlhagodi, morwa Kgwase, ka one, le Motshwane II, morwa Motlhagodi; mme re bowa re utlwa ka ga puso ya ga Keketsi, morwa Motshwane II. E ne e le motlhabani yo mogolo; ka jalo a bidiwa Legogoretsa mme a kaiwa mongwe wa dikgosi tse dikgolo tsa metlheng eo. Go ne go na le puo e e reng fa dira tsa gagwe di fetileng teng bojang ga bo tlhole bo tlhoga bakeng sa bontsi ba batlhabani ba gagwe. Morafe wa gagwe o ne wa ntsifadiwa ke merafe e mentsi e e neng ya mo fallela jaaka Batlhakwana ba ba neng ba agile gaufi le setšhaba sa gagwe mme la bofelo ba tsena mo go bone ba fetoga karolo ya setšhaba sa bone.

Mongwe wa borangwane wa Keketsi, yo o neng a bidiwa Tshwane, o kile a tlhasela Bataung a ba gapela dikgomo. Go lemotshega gore o ne a dira jalo kwa ntle ga kitso ya morena wa gagwe ka gore e rile fa morago Bataung ba mo tlhasela morena wa gagwe a se ka a mo thusa.

Go ne ga diragala jaana: Tshwane ka e ne e le kgosi mme a na le batho ba bantsi ka fa tlase ga puso ya gagwe a etelwa ke Mophethe, kgosi ya Bataung, a na le bathanka ba le babedi fela. E rile ba tsere kgang le Tshwane kgosi Mophethe a bolela ka ga bohumi ba morafe wa gagwe

mme go dira jaana a hudua keletso ya ga Tshwane go ka ikhumisa ka go gapa dikgomo tsa Bataung.

E rile ge morena Mophethe a boela kwa motseng wa gagwe Tshwane a dira jaaka ekete o a mmuledisa mme ya re mo tseleng a tshwara kgosi Mophehte le batlhanka ba gagwe mme a ba dira digolegwa mme a romela mophato go ya go gapa dikgomo tsa Bataung. E ne ya nna kgapo e kgolo gonne Baphoting ba ne ba gapa dikgomo tsa Bataung go sa itse ope. Kanyesi, mongwe wa batlhanka ba ga Mophethe ba ba neng ba golegilwe nae, a tswa mo kgolegong ka go thoba mme a feta a tlhaba mokgosi gore kgomo di ile.

Ge Moletsane, morwa Mophethe, a amogela dikgang tsa kgapo ya dikgomo a kgobokanya mephato go ya go tlhabanna dikgomo mme tsa be di setse di fetile. Ge kgosi Mophethe a sena go golologa a feta a bolella morwawe Moletsane seo Tshwane a neng a se mo dira. E rile Moletsane a utlwa se a phutha mephato ya gabo ya ntwana bollela go tlhasela Tshwane go le bosigo. Go ne ga nna polaano e e maswe, e e boitshegang, mme Bataung ka bolaya Baphoting ka polao e kgolo. Go ne ga bolawa Baphoting ba le makgolo a matlhano le masome a s supang; mme dikgomo tsa bowa.

Gape ga bo go le mongwe wa gabo Keketsi, kgosi ya Baphoting. Monna yo o ne a bidiwa Sekobotlane. O ne a itlhoisa ba ga gabo ka go ba tseela dikgomo. O ne a humile dikgomo thata mme a ntse a eletsa go ka phutha go feta foo. Ge dikgomo dingwe di ka timella kwa bonnong ba gagwe a di tsee, a di bitse tsa gagwe mme a ganne mong wa tsone ka tsone.

Tse dintsi tsa tsone o ne a di tlhaba a di je mme e re beng ba tsone ba tla ba di batla a ba kobe ka bogale le dithogano. Go ne go se motho yo o ka tshwarellang mokgwa o o bosula o wa gagwe mme rangwan'agwe yo a neng a bidiwa Mafafa a mo sekisa, a mo thukhutha leruo la gagwe mme a mo ntsha ka motse. A tshabela kwa morafeng wa Maphetla.

Makgolokwe.

Ka ga morafe o kitso ya rona e nnye thata. Fela re itse pila gore ke bana ba ga Kgetse, morwa Mmathulare wa bobedi. Bakeng la bogolo ba bone ga ba a ka ba akofa ba ikgaoganyana le bogosi bo bogolo jaaka bo monnaabone ba re setseng re badile ka ga bone, ba e leng bomorwa Tabane. Mme fa morago le bone ba pateletsega go tswa mo go ba bone. Go tloga mo go ba bone ba ne ba tlhatloga le Noka e Tshetlha mme ba thibella kwa godimo ga yone gaufi le thaba e kgolo ntlheng ya leboweng. Go tloga fa thaba eo ya bidiwa Thaba Kgolokwe.

Ge re tlhotlhmomisa re fitlhela gore Kgetse o tlogile mo ga gabo go itirela setšhaba sa gagwe fa gare ga dinyaga tsa 1600 le 1700; mme ene le batho ba gagwe ba nna fa Thaba Kgolokwe nyaga tse di ka nnang 270 kapo go feta foo. Fa setšhaba sa gagwe sa gola, sa ntsifala, go fitlhela ba dumela gore golo fa ke fa morafe wa bone o thaegileng teng. Golo fa re buang ka gone fa ke fa kajeno go bidiwang tikologo ya Standerton mo Transvaal.

Ka fa re itseng ka teng batho ba e ne e le batho ba ba rategang ba ba molemo. E ne e se batho ba ntwana mme ge ba ne ba tsenye mo go yone ba ne ba itshupa gore ke batlhabani ba nnete. Le bone, jaaka Bapedi le Baphoting, ba latlha seano sa bone sa kgabo ba tsaya se seša sa tubatse.

Ge ba ntse ba le kwa Thaba Kgolokwe Batlokwa ba ga Motonosi ba tla ba aga nabo. Motonosi ka a ne a sa dumele go nna ka fa tlase ga ope a itsisa Tsholedi, kgosi ya Makgolokwe, gore o a huduga. Tsholedi a mo atlholela tsela mme a mo ntshetsa moroba wa kgomo le powana mme a mo raya a re: "Ke bona gore o rata bogolo, ke sone se se dirang gore o se ka wa nna le nna. Mme tsamaya sentle ,o gole, o be o nne kgosi ka tsatsi le lengwe." Motonosi a wela mo tseleng a ya ntlheng ya borwa, a tsaya sengwe le sengwe se e neng e le sa gagwe. Nako ya khudugo ya gagwe e ne e le ka ngwaga wa 1700.

Fa morago ga khudugo ya Batlokwa ba ga Motonsi ga go a diragala sepe se re tlhokang go se itse ka ga Makgolokwe go fitlhela tshimologo ya ngwaga wa 1900. Ka nako e re utlwa ka ga sephatlo se sengwe sa bone se se neng se

busiwa ke kgosi Polane, morwa Legasa. Le ge ekete Polnae e ne e le ngwana wa mosadi yo o kwa morago o ne a na le maatla a magolo mme leina la gagwe le ne le itsege mo merafeng yotlhe e e neng e bapile nae. O ne a tlaselwa ke Moletsane, kgosi ya Bataung.

Maikaello a gagwe e ne e le go gapa dikgomo tsa ga Polane mme ya re a tlholega a ba senyetsa dijalo, e leng mabele le mmopo. Fa morago ga sebakanyana a tlaselwa ke Mazulu a ga Matlhapo ba ba neng ba le ka fa tlase ga Mofedi mme fa ya nna bofelo ba gagwe. Go ne ga bolaiwa batho ba bantsi le kgosi ya bone mme dikgomo tse dintsi tsa gapiwa. Bontsi ba batho ba ba ne ba se na kgosi. Bangwe ba bone e rile morago ba kgobokanngwa ke Tsuise, morwa Polane.

Go na le tumelo ya gore Mazulu a ga Matlhapo a loketswe ke ditlogolwana tsa ga Motshwane mowa wa go tlabana le Makgolokwe a ga Polane ka gore moswagadi wa ga Phoka, morwa Mokete, morwa Motshwane, o ne a tshabela kwa ga Matlhapo fa morago ga loso lwa ga monna wa gagwe. O ne a na le morwawe, Molope, yo o goletseng ka fa tlase ga tiso ya ga kgosi Mofedi. Molope o ne a nyala Sime lesiela la ga Polane mme a tloga a ya go aga gaufi le Oetsi, morwa morwa Polane.

Batlokwa.

Morafe o ke bana ba ga Kgwadi, ngwana wa bone wa ga Tabane, yo a neng a itsege go feta bana ba botlhe ba ga Mmathulare. Ba tlogetse gongwe le Bapedi mme ka ge ba bile ba kopana le Maswazi, le bone ba ne ba bidiwa *Basotho*.

Kwa tshimologong ba ne ba se na phologolo e ba e binang mme ba ipitsa fela gore ke ba ga Molefe yo e neng e le ene motsadi wa bone mme ba ikana ka ene. La bofelo ba kgetha katse ya naga gore ke yone phologolo e ba e binang. Go ne go se seano se se ka ba tshwanelang go feta seano sa katse ya naga kapo nkwe gonne ba ne ba le bogale jaaka phologolo e; ba ne ba phela mo ntweng le go thukhutha merafe e mengwe e e gaufi nabo. Ka go phela mo ntweng ga ba a ka ba ntsifala ka pele jaaka ba ga bone, Baphoting le Makgolokwe. Le ge

ekete e rile tshimologo ya 1700 ba bo ba ntsifetse, ba le maatla e ne e le bakeng la bafaladi ba ba neng ba tsena mo go bone ba tlhaga botlhabatsatsi. Ba ne ba le bogale le gone ba rata ntwā.

Ka jaana ga go a ka ga tsaya sebaka ba ise ba kgaogane le Bapedi bao ba tlogetseng gongwe nabo ge ba tlogela dithaba tsa Magaliesberg, le bone ka nosi ga ba a ka ba nna morafe o le mongwe baka se seleele. Ba ne ba kgaogana karolo tse pedi, e nngwe ya sala ntlheng ya bokalaka gaufi le thaba tsa Zoutpansberg. Karole e e ne ya sala le Kgwadi, e le ene kgosi. Karole e nngwe, e re tla ithutang ka ga yone, e ne ya hudegela ntlheng ya borwa e eteletse ke Molatodi, morwa Molefe yo mmotlana.

Ba ne ba thibella ka sebaka mo kajeno go bidiwang tiko-
logo ya Wakkerstroom. Fa ke fa Molatodi a swetseng gone. Mo khularong ya loso lwa gagwe bogosi bo ne ba tsewa ke morwawe a bidiwa Lepatswe. O ne a busa ka bokhu-
tshwane mme a nnwa setilo ke morwae, Tshotetsi. Mo
pusong ya gagwe setšhaba sa gagwe se ne sa kgaogana kala
tse pedi. Kgaogano e ne ya tsisiwa ke boikgogomoso le
kedimo ya ga Motonosi.

Motonosi o ne a le gaufi le Tshotetsi ka letsalo. Mo
kagong e ntle ya motse e ne e le ene monneng (ke kgoro e e
latelang ya kgosing). O ne a sa itumelle maemo a mme a
eletsa go nna le maatla a magolo mo motseng. A itlhome
gore ke ene a laolang letlhaka, bojang jo bo rulelang, le
ditlhare tsotlhe tse di neng di le gaufi le motse. Ge Tsho-
tetsi a gana go mo naya maatla a a mo raya a re: "Motlokwa,
ke tla go tlogela ka kagiso gonne wena ga o boife go tsholla
madi."

Go tloga fa Motonosi a hudugela ntlheng ya borwa mme
a feta a aga le Makgolokwe a ga Tsholedi dinyaga di se kae
mme a fetela ntlheng ya borwa. La bofelo a thibella fa
gare ga noka ya Dipudumo le dithaba tsa Drakensberg.

Go dira jaana ga kgaoganya Batlokwa tšhaba tse pedi.
Setšhaba se segolo e ne e le sa ga Tshotetsi mme se sebotlana
e le sa ga Motonosi. Batlokwa ba ga Tshotetsi ba ne ba
bidiwa Batlokwa ba Mokgalong mme ba babotlana ba ga
Motonosi ba bidiwa Bakgetseng. Kwa ntle ga kala tse pedi
tse tsa Batlokwa go ne go le lephata le lengwe le bidiwa
Malakeng, le le fa gare ga maphata a mabedi a.

Ge Motonosi a sena go huduga Tshotetsi, yo sa gagwe e neng e le go tllhabana le morafe mongwe le mongwe o o neng o le gaufi nae, a swa. Ka nako e ya loso lwa gagwe morwawe, Lebasa, o ne a sa le monnye thata go ka amogela puso mme Mamotlhalo, moswagadi wa ga Tshotetsi, a ipaya mo setilong sa puso go tshwarella morwawe go fitlhela a ka tshwara dinyaga tsa bonna. Mme bomonna Tshotetsi, Lekoka le Selemane, ba nna kगतलहान्ग le kgato e Mamotlhalo a neng a e tsaya ka ge ba ne ba eletsa go tseela morwa mogolo wa bone bogosi. Mamotlhalo le morwawe ba nna sego ka Motonosi a ne a tsena kgang e mme a thusa Mamotlhalo le morwawe. Ke ka thuso le tshireletso ya ga Motonosi ge Lebasa a bile a busa setšhaba sa ga rraagwe.

Mo khularong ya ga Lebasa bogosi ba Batlokwa ba Mokgalong bo ne ba amogelwa ke morwawe, Nkgatlhe. Le ge rraagwe a bonye bogosi ba gagwe ka Motonosi Nkgatlhe o ne a le kगतलहानो le Batlokwa ba Kgetseng ba ba neng ba le ka fa tlase ga puso ya ga Motonosi.

Motonosi o ne a setse a godile thata ge a swelwa ke morwawe yo mogolo yo o neng a bidiwa Montwedi. Loso lwa gagwe e ne e le loso lo lo botlhoko. O ne a swa ka tsela e: Go ne ga tshwarwa legodu, Motlokwa wa Mokgalong, le iphitlhile mo letlhakeng mme la tsisiwa fa pele ga Montwedi a ile letsholo le mephato ya gagwe kwa Dingalong. E rile ge letsholo le abilwe go dika, legodu la leka go tshaba. Mokgosi wa lla gore legodu le tshabile mme mephato ya tlogela go dika ya khukgela legodu mme Montewdi ka a ne a le lebelo go feta mephato ya gagwe a sia mephato mme a tshwara legodu a le nosi. Ge a tshwanetse go tshwara legodu, Montwedi a kgaogelwa ke setlhako, sa mo kgopa mme a wa botlhoko. Legodu la retologa ka pele, la somola lerumo mo selateng sa ga Montwedi mme la mmolaya ka lone.

Ka sebopego se Montwedi ga a ka a busa setšhaba sa gabo. Mosadi wa gagwe, Ntlokgoro, e ne e le mosetsana wa Basia. Ngwana wa gagwe le mosadi yo o ne a bidiwa Mokotso. Ka nako ya loso lwa ga rragwe, Mokotso o ne a sa le monnye mme ka tlwaelo ya Setswana mosimanyana a godisiwa ke rangwanaagwe Montwetsana. Go lemotšhega gore Ntlokgoro o ne a sa ikanye Montwetsana ka e rile morago ga loso lwa monna wa gagwe a tsaya ngwana wa gagwe mme a boela kwa ga gabo. O ne a isiwa teng ke mophato wa Montwedi,

monna wa gagwe, mme mophato o wa nna nae kwa ga gabo sebaka sa nyaga tse tharo.

Loso lwa ga Montwedi le ntse ka ngwaga wa 1800. E rile go sena go feta nyaga di le tharo Montwetsana a ntse a busa, Lebasa, kgosi ya Batlokwa ba Mokgalong, a mo tlhasela a ba a mmolaya mo ntweng. Mosadi wa ga Montwetsana. Mamare, a leka go ipaya mo setilong sa bogosi go se sirelletsa morwawe. Mophato wa ga Montwedi wa se ka wa rata go utlwa selo se mme wa etelelsa morwa mogolo wa bone ba mo tlhoma mo setilong sa bogosi ba ga rraagwe.

Tiro e e ntse ka ngwaga wa 1803. Ngwaga o e ne e le ngwaga wa tlala e kgolo mo fatsheng leno la rona. Mo pading tlala e e itsiwe ka leina la Sekoboto. E ne e le ngwaga wa loso lo logolo. Ditshika tsa kgaogana, le magosi a latlhegelwa ke merafe. Mongwe le mongwe a bona ka fa a ka phelang ka teng. Bakeng la boleele ba komello e mo lefatsheng go ne go sa tlhole go na le mabele gope le ge e le maši kapo digwere tse di jewang. Batho ba koafala ba be ba sitwa ke go tsamaya. Batho ba bagolo ba simolla go abula jaaka bana ba masea.

Go ne go se monna yo o kgonang go bapalla basadi ba gagwe le bana ba gagwe. Ka baka le ba simolla go koba basadi ba bone ba babotlana le bana ba bone go iponna tsela e ba ka phelang ka yone. Mokotso le ba ntlo ya gabo le ba bangwe go utlwala gore ba ne ba phela ka bogobe ba pube ba sebete. Sebete se ne se apeiswa, se omisiwe, mme se silwe boleta. Bogobe jo bo ne bo tlhadiwa ka maši ge a ne a ka bonwa.

Mokotso o ne a nyala motswalae, morwadia Mathaga, kgosi ya Basia. Leina la gagwe e ne e le Monyalwe; mme e ne e le mosetsana yo montle thata ka gotlhe. E ne e le motho wa mmala o mosweu o o ratwang ke Batlokwa thata ka ge bone e ne e le batho ba mmala o motsho. O ne a kgaba ka mefitshana ya tshipi e khibidu mo matsogong le mo molaleng.

Ngwana wa gagwe wa ntlha o ne a bidiwa Nthatise mme ka tlwaelo mosadi yo a bidiwa Manthatise. Mosadi yo, Manthatise, ke ene re utlwang ka ga gagwe mo go yone bukana e. E ka bo e ne e le go tlola molao le tlwaelo go mmita ka leina le sele kwa ntle ga la ngwana. Morafe

wa gagwe o ne o mmita Mosdinyana, kgosi ya mosdai. Ka ngwaga wa 1804 o ne a tshola ngwana wa mosimane a bidiwa Sekonyela. Ngwana yo jaaka rraagwe o ne a godisiwa ke ba gabomogolo Basia. E ne e le ka baka la ge raagwe a sa ikanye ba gabo mme ngwana a tloshiwa mo gabo bosigo a isiwa kwa ga gabomogolo.

Ka sone baka se Motonosi a swa. Bakeng la botsofe o ne a sa bolo go tlogela puso a nna kwa Putse le mongwe wa basadi ba gagwe ba babotlana. O ne a bolokwa kwa Nkwe, gaufi le bomorwawe, Montwedi le Montwetsana, ba ba neng ba swa pele ga rraabo. Mmogo le mabitla a bone go ne go le mabitla a ga Sebedi le Sebedinyana le Makoro. Motonosi ke ene mothai wa kala e ya Batlokwa ba Kgetseng. Le ge e ne e le setšhaba se sebotlana se ne sa tswa setšhaba se sengwe se se itsegeng sa merafe ya Batlokwa. O ne a le senatla, a tshabega, a ikanyega, le gone e le motlhabani wa batlhabani. O ne a rata bana ka mokgwa o o gakgamatsang. Ke bone ba e neng e le balekane ba gagwe mo metlheng ya kagiso.

Dikgosi tsa Batlokwa di ne di na le ngaka e kgolo e bidiwa Mokolokolo, e e neng e itse go alafa malwetse a mantsi go feta dingaka tse dingwe. E ne e le ene moitsediphiri tse tsotlhe ka ga melemo yotlhe e kgosi Marutle a neng a e amogela mo dingakeng tse dintsi tse di neng di tswa kgakala. E ne e le tiro ya ga Mokolokolo go fitlha botlhe ba ntlo ya borena. Tuelo ya gagwe e ne e le tlhogo le letlalo la kgomo ya mogoga. Phitlho ya bofelo e Mokolokolo a e dirileng ke ya ga Motonosi. Fa thoko ga lebitla la ga Motonosi o ne a tswa mo tirong ya gagwe ka mantswe a: "Kajeno ke tsofetse, atamelang, le bone mokgwa o baswi ba ladiwang mo lebitleng ka one ka molao wa ga Sebedi gore le se tlhole le nkopa go fitlha baswi."

Fa morago ga loso lwa ga Motonosi Mokotso o ne a huduga kwa Nkwe a ya Sefate. Go ne ga fallesta go ene kala nngwe ya morafe wa Matlhobi ba ba neng ba tshweinyana le morafe mongwe o o neng o agile gaufi le bone. Kgosi ya bone e ne e le Tsholo. Mokotso o ne a ba baya fa gaufi le dithaba mme ba ntse ba ipusa. Ka ngwaga wa 1813 Mokotso a swa. Loso lwa gagwe e ne e le selo se se botlhoko mo Batlokweng. Morwawe o ne a sa le mmotlana thata go ka amogela bogosi. Poifo e ne e le gore go

ne go le teng bangwe ba ba neng ba eletsa go itseela bogosi.

Go ne go se bonolo mo go ope go dira jalo ka Manthathise, mosadi wa Mokotso, e ne e le mosadi wa senatla. Manthathise a tsaya puso boemong ba morwawe yo o neng a sa le mmotlana go ka busa. Ka puso e a dira tiro e e ka se kang ya lebalwa mo fatsheng leno la Afrika. Tiro ya gagwe e ne e ka tlaetsa banna ba bantsi. O ne a sa le moša. Le fa go ntse jalo a busa morafe wa gagwe ka puso e e gagametseng. La bofelo batho ba gagwe ba mo rata ka rato le legolo mme a nna le thoriso e kgolo mo merafeng yotlhe e e gaufi le e e kgakala. Polelo ya Setswana ya re: "Mmamosimane ga a nyalwe", ke go re motlholagadi wa kgosi ga a nyalwe. Manthathise ga a ka a nyalwa gape fela o ne a letlella monna Mokotso, Molope ,go tsena mo tlung ya gagwe. Ka kgolagano ya gagwe le Molope o ne a tshola ngwana wa mosetsana.

Batlokwa ba ne ba itsiwe ka bogale ba bone. Ka 1817 Manthathise o ne a romela dira go tlhasela morafe wa Matlhobi o o neng o busiwa ke kgosi Swedi. Fa morago ga ntwa le polao e kgolo ya Matlhobi ba ga Manthathise ba gapa dikgomo tse dintsi. Phenyo e e ne ya godisa leina la ga Manthathise go feta pele. Fa morago, ge morafe wa Matlhobi o tlhasetswe ke Pakadita le Umthimkhulu ba Bongane wa tshabela kwa go Manthathise a o amogela ka boitumelo bo gogolo. Kgosi ya Matlhobi, Motshodi, o gorogile mo Batlokweg ka 1818, a na le batho ba ba fetang dikete tse pedi. Manthathise a ba amogela mme a ba baya mo mokgatsheng o montle ka fa bophirimatsatsi ga dithaba tsa Drakensberg.

Mo ngwageng wa ntlha Matlhobi le ba ga Manthathise ba ne ba phela sentle mmogo. Fa morago Motshodi a dira sengwe se se galefisitseng Manthathise. Jaaka a ne a le ka fa tlase ga Batlokwa o ne a tshwanela go ya kwa kgosing ya Batlokwa ka sebaka le sebaka go dumedisa mme ka tlwaelo le molao o ne a sa tlhokege go itlela dijo tse a di jang ge a le kwa Tlokweg. Dijo tsotlhe o ne a di fiwa teng ke kgosi ya Batlokwa. Ka letsatsi lengwe ga lemogwa gore Motshodi ga a ka a ja dijo tsa Batlokwa ka a ne a itletse dijo tsa gagwe gonne a ne a tshaba go ka jesiwa dinama tsa phologolo e e neng e tlhabilwe go ntshetsa Mokotso setlhabelo. Selo se sa kgopisa Manthathise le Batlokwa ba gagwe.

Fa morago ga sebakanyana Motshodi ka a lapisitswe ke go busiwa a itshupetsa Batlokwa gore ga a tlhole a batla go nna ka fa tlase ga kokamelo ya kgosi e nngwe. Batlokwa ge ba lemoga selo se ba lokisa nako ya go mo naya kotlo ka yone ka ge a ne a sa ikanyege. E ne e le nako ya mokete o mogolo wa merupo go ikaeletswe gore o tla otlwa morago ga mokete. Mo gare ga mokete oo ga nna phapaano e e neng e tshwanetse go baakangwa pele ga Motshodi a newa kotlo.

Manthatise o ne a sa dumele gore morwawe, Sekonyela, a bolle le basimane ba ba neng ba tshwanetse go gweriswa ka yone nako eo. O ne a sa ikanye Segalagala, rangwanaa morwawe, a belaela gore a ka mo tsetsa loso ka leano mo tirong tse bogwera bo tshwanetseng go fetisiwa ka tsone. O ne a eletsa gore morwawe a ye go rupisiwa kwa ga gabomogolo. Monna wa gagwe o ne a mmoleletse ge a sa ikanye Moepi le Segalagala, bomorwarraagwe ba mosadi wa bobedi. Le ge go ntse jalo Segalagala a be a kgona go thobisetsa mosimane Sekonyela kwa bogwereng kwa ntle ga kitso ya ga mmaagwe. Manthatise ge a utlwa a dira gore mosimane a busiwe a ise a gwerisiwe mme a mo romela kwa go kgaitسادie, Letlala, gore a mo rupise. Baka la ge a ntshitswe mo mophatong wa Batlokwa Sekonyela a bidiwa Lentsha mme mophato wa gagwe wa bidiwa Mantsha.

Batlokwa ba ngongorega thata ge morena wa bone a ka rupisediwa kwa setšshabeng se sele mme a thaiwa ka lonaka lo sele. Le ge go ntse jalo Manthatise a se ka a busa mogo-polo wa gagwe mme Sekonyela a be a rupisediwa kwa ga gabomogolo, ka fa tlase ga tebello ya ga malomaagwe, Letlala. Segalagala a tlala bogale, a leka go dira khuduego e tona mo motseng. Ge a bona go palega a ya kwa go Nkgatlhe, kgosi ya Batlokwa ba Mokgalong, gore a mo thuse mo kgannye ya gagwe le Manthatise. Nkgatlhe a tsena mo kgannye go thusa Segalagala mme Mantatise a se ka a kgonega.

Segalagala, ka molao wa Setswana, o ne a tshwanetse go ya go agela morwa mogolwe setlaagana se a rupisediawang mo go sone. Go ya go rema matlhaku o ne a ya mme a gana go a isa kwa go Letlala go aga setlaagana. Letlala a gana go tsaya matlhaku ka a ne a boifa gore Segalagala

o dirile sengwe mo go one go loa ba ba tla sebetsang ka one.

Fa morago ga kgwedi tse tharo Sekonyela a aloga mme a boela ga gabo ke gone ge Manthatise a bona sebaka sa go dira le Motshodi ka fa borukutlhing ba gagwe. Ge Manthatise a santse a ipaakanyetsa go tlasela Motshodi Sekonyela a tsaya mophato wa gagwe wa Mantsha a ya go tlasela Motshodi. Go ne go sa le phakela ka nako ya dikgakologo ge Sekonyela a tsena kwa motseng wa ga Motshodi. Ka e le tlwaelo ya kgosi le banna ba motse Motshodi o ne a le kwa kgotleng, a nnetse mollo ge Sekonyela le mophato wa gagwe a goroga. Motshodi o ne a sa gopole sepe ka ga ntwaga mme ene le banna ba gagwe ba sa tshola ditlhabano dipe. Sekonyela a itatlhela mo godimo ga Motshodi a mmolaya mme mophato wa gagwe wa bolaya banna ba botlhe ba ba neng ba na le kgosi.

Motshodi o ne a apere mfiri wa tshipi mo molaleng. Sekonyela a mo tlosa tlhogo go tsaya mfiri o go nna tshupo ya bogale ba gagwe. Ge Sekonyela a tlhatswa lerumo la gagwe mo mading a ga Motshodi mophato wa gagwe wa bo o tshwere, o bolaya mongwe le mongwe yo o fa gaufi, le go phutha dikgomo. Bontsi ba batho ba tshabela kwa go ba ga bone, Matlhobi a ga Umzinyathe, kwa mosadi wa ga Motshodi a neng a le gone.

Moenyana o pele lobone lwa w'abo.

Karolo ya I.

Go eta go monate. Ebile go na le thuto e kgolo ge e re o eta o tsamaye o sa bullatsa matlho, o elatlhoko tsotlhe tse o di bonang. Gonne ge e le leeto le leleele o tla bona mafatshene a mangwe le batho ba bangwe le ditlhare tse dingwe tse o sa di itseng, le mehutahuta ya ditshedi tse o iseng o ke o di bone. Go tsamaya jalo Makgowa a re, ke "to enlarge one's mental horizon". Ka Setswana re ka re, ke "go ikatsetsa mellwane ya kitso le ya tlhaloganyo."

Ge o namela setimela kwa Mafikeng, se se tswang kwa Cape Town, se tshela noka ya Sampisi go ya kwa botenye

ba Afrika, se tla go ralatsa mafatshe a ditšhaba tsa ba ga Malete le baNgwaketse le Bakwena ba ga Setšhele le Bakgatla ba ga Pilane le baMangwato, motse wa ga Kgame, e leng Serowe, o o iteela kwa bophirimatsatsi, se be se go gorose mo Bulawayo ,mo South Rhodesia. Motse o o agilwe mo dithoteng tse Moselekatse a fitlhileng a thibella mo go tsone ge a sena go lelekwa ke Maburu mo Transvaal ka 1837.

Bulawayo pele e ne e le motse wa ga Lobengula, morwa Moselekatse, kgosi ya Matebele, ge bathobasweu ba tsena mo lefatsheng leo. Mme e rile motho mongwe wa Moenglish a ne a rekile mo go Lobengula tumello ya go aga mo lefatsheng la gagwe le go bula meepo ya digouta mo go lone ga bopega kopano e e saleng e bidiwa "Chartered Company" ka 1889 gore e bule meepo eo. Tlhogo ya kopano eo e ne e le Morena Cecil Rhodes.

Morago ga moo go ne ga tsoga ntwaga gare ga Matebele le Bathobasweu ka 1893, Matebele a fenngwa, Lobengula a swa, lefatshe la tsewa ke Bathobasweu mme ba le bitsa Rhodesia ka Morena wa bone. Mmuso o mogolo wa England o bile wa naya Chartered Company thata ya go busa lefatshe le. Go ne ga agiwa motse o mogolo mo lesopeng la ga Lobengula fa meepong, le one wa bidiwa Bulawayo. Mme ya re ka felo foo go atlhame, manno a sa tlhokafale, ba se ka ba o kgotlhaganya jaaka metse e mengwe ya Bathobasweu, ba dira motse o montle o o mebila e e bophara bo bogolo. Mme ka go ne go ntshiwa digouta tse dintsi mo meepong ba baana le tsholofelo ya gore motse o e tla nna o o fetang yotlhe mo S. Afrika. E fela go sa diragala jalo, o santse o fetwa ke Johannesburg thata.

Go tloga mo Bulawayo setimela se a kgaogana. Se sengwe se ya kwa Salisbury le metseng e mengwe ya Rhodesia. Se tswe moo se lebe kwa botlhabatsatsi, se be se fitlhe kwa Beira, motse o o fa lewatleng la India mo lefatsheng la Mapotokisi, le le bidiwang Mosampiki. Se sengwe se tloge mo Bulawayo go ya kwa Mosi-oa-thunya (Victoria Falls) mo nokeng e kgolo ya Sampisi. Ke lebaka la dimaele di le 280. Se ralala lefatshe le le nang le dikgwa tse ditlhare tsa tsone di fetang tsa rona mono Transvaal. Bontsi ba ditlhare tseo ke tsa mehuta e re sa e itseng mono; mme tsa mehuta ya tsa mono go fitlhelwa motswere, mokgalo, mosu, morekuri le tse dingwe. Noka go tshelwa e le nngwe

fela e e leng kgolwane, tse dingwe ke melapo e e elang mo dipuleng fela.

Lefatshe bogolo go atile le le motlhaba o o boteng. Felo gongwe mo motlhabeng o go bidiwa "The 70 miles straight", ke go re tsela ya setimela a tlhamaletse, e sa sokologele gope lebaka la dimaele di le 70. Ge jaanong phefo e ka etsa e fokela kwa setimela se yang teng lerole le le tsoswang ke sone ge se sianye le itsheme leru mme e re ka phefo e le tsamaisa le sone le bipe setimela se sotlhe, le tsenelle batho mo teng ga dikoloi, le batle go ba hupetsa mowa.

Kwa pele e fitlha mo motseng mongwe o o bidiwang Wanki. Fa motseng o go meepo e megolo ya magalaseka-matlapa (coal). Meepo eo e tlamela lefatshe lotlhe la Rhodesia, moseja ole wa Sampisi. Go tswa mo Wanki se tlhatloga ka senya se tlole makgabana a se tla reng ge se sena go a tlola se kgokologele ka senya kwa Mosi-oa-thunya. Go felo gongwe mo tseleng e, fa setimela se dikologang ka lekgabana teng, fa o ka bonang Mosi-oa-thunya o sa ntse o go katogile bokgakala ba dimaele di le 16. O bona leru le lesweu godimo ga sekgwa se se mo dintshing tsa noka mme o itse ge mawela a le ka fa tlase ga leru leo.

Ge setimela se gorogile mo Victoria Falls Station batho ba bantsi ba ba mo go sone ba a fologa gonne ba tsile go bona kgakgamatso e kgolo e ya Mawela. Ke makgolokgolo a batho go tswa mo S. Afrika yotlhe ba ba tlang ka ngwaga le ngwaga go tla go bona pono e ya metlholo e. Go agilwe hotele e kgolo, e e ka tsholang batho le ge palo ya bone e le lekgolo. Ba bangwenyana, ba ba sa rateng go ipheletsa madi mo hoteleng, ba tle ba ye go fologa kwa moseja ga noka ba tlhole le go lala fela ka fa tlase ga ditlhare tse di fa thoko ga noka ka ge ba rata go nna gaufi le se batletseng go se bona. Se motho a se gakgamallang pele ke gore o tlhaga a tsamaya lefatshe la sekaka, le ge le na le dikgwa, le le tlhokang metsi, mme a fitlhe a wele noka e e metsi a a kanakana, a a sa itseng gore a ka bo a tswa kae.

Mothomosweu wa ntlha yo a bonyeng Mawela a Victoria, gongwe Mosi-oa-thunya, ke Dr. David Livingstone, moruti mongwe wa London Mission. E ne e le ka Ngwanatsele 1855. O ne a tswa mo lefatsheng la Bafurutshe ba ga Gopane, kwa a neng a ruta teng, a ralala dikaka tsa Kgalagadi a be a fitlha mo letsheng la Mfame (Lake Ngami). Lefatshe le ka

sebaka seo le ne le ntswe ke Batawana ba ba ikgaogantseng le ba ga Mangwato pele ga dinyaga tse di ka nnang 160 ka go lwela borena, ba le tseela Bakoba, ba ba dira batlhanka ba bone. Kajeno Batawana bao ba agile fa nokeng ya Botletli, motse wa bone wa Mosate o bidiwa Maung.

Go tloga koo Dr. Livingstone a tsamaya a be a fitlha mo nokeng ya Sampisi, kwa godimo ga yone mo lefatsheng la Borotsi. Teng a fitlhela Sekeletu, morwa Sebetwane, kgosi ya Bakololo ba mono Transvaal ba itsegegeng ka leina la Maphathana. Legale kwa matsong a bone gaufi le Drakensberg e ne e le ba ga Manthatisa. Sekeletu o ne a mo thusa ka mekoro le ka batho ba ba e tsamaisang mme a thulama le noka ka yone.

Kwa pele a bona leru le re setseng re utlwile ka ga lone mme a itumela thata gonne batho ba Borotsi ba ne ba setse ba mo tseetse kgang ka ga leru leo ba reng ke Mosi-oa-thunya. Mme ka leeto le la gagwe o ne a latile lone gore a ye go tlhotlhomisa gore mosi oo go tweng o a thunya e ka bo e le eng. Bathobatsho ba botlhe ba ne ba go boifa thata felo fa, go sa atamele ope. Gonne ba ne ba sa itse gore mosi o thuntshiwa ke eng le tumo e kgolo ya kgwaso e e utlwalang kgakala e e dirwa ke eng.

E rile jaanong Dr. Livingstone le batho ba gagwe ba sena go atamela batho ba gagwe ba fitlha ba palela mo setlhakeng sengwe se se mo nokeng, ba gana go ya kwa pele ka ntlha ya poifo e kgolo e e mo go bone. Go ne go se sepe se se santseng se ka ba kgona go atamela. Ke ge Dr. Livingstone a tsena mo mokorong wa gagwe a le nosi, a tsamaya a lebile setlhakenyana sengwe se se kwa pele. Ge a goroga mo go sone a fitlhela se le mo maribeng a mogorogoro o o beteng ba dinao di le 400, o metsi a otlhe a noka a welang mo go one. Setlhake seo se santse se bidiwa sa ga Livingstone le kajeno.

Ge motho a le mo setlhakeng se ka se le mo maribeng a mogorogoro o na le go bona metsi mo tseleng e yotlhe ya one ge a wela kwa tlase. Mariba o ka re ke lorako lo lo agilweng gonne metsi a wa go tswa kwa godimo go ya kwa tlase a sa itee mafika ape mo tseleng. Ge a fitlha kwa tlase a tshwana le lerole le lesweu gongwe mouwane. Mme e re ka mogorogoro boatlhamo ba one bo sa fete dikgato (yards) di le 200 mouwane o o tlhatlogele kwa godimo ka fa leri-

beng la moseja ole mme a ye go itshema leru le lesweu godimo ga Mawela. Leru leo le busetse metsi kwa tlase gape e le pula e e nang e sa khutle.

Bophara ba metsi a noka ge a ya go wela mo mogorogorong ke dikgato di le 200. Ke go re: boleele ba mogorogoro o metsi a welang mo go one le bone bo dikgato di le kalo. Boatlhamo kwa godimo bo dikgato di le 200, kwa tlase di ka nna 100 fela. Boteng ke dinao di le 400. Setlhake sa ga Livingstone se mo gare. Ntle go sone go Cataract Island gaufi le dintshi tsa moseja ono le mafika mangwe fano le fale a a tlhageletseng mo metsing ge a wela ka mariba (leba setshwantsho).

Ge metsi a tswa mo mogorogorong wa Mawela a tsamaya dimaele di le 45 mo mogorogorong o o manyokenyoke, o o ntseng o lekana le wa Mawela ka boatlhamo le ka boteng. Go agilwe moratho (bridge) wa tshipi o setimela se tloang mogorogoro o ka one gaufi le Mawela. Moratho o ke kgakgamatso e kgolo e e supang bothale ba motho le maatlametlo a magolo a gagwe. Bokete ba one, ka e le tshipi fela, ke 1,664 tons. O dirilwe ke Cleveland Bridge Co., Darlington, England. Setimela sa ntsha se tsholetse moseja ole wa Sampisi ka kgwedi ya Phatwe 1905. Ge motho a eme mo morathong metsi a a fetang kwa tlase ga gagwe ka maphothophotho a magolo a mo katogile dinao di le 400.

Karolo ya II

Setimela ge se sena go tshela noka ya Sampisi ka moratho, se tsamaya dimaele di le tlhano go fitlha mo motseng wa Livingstone. Motse o ke o Mmuso wa North Rhodesia o ntseng mo go one. Mmuso wa N. Rhodesia ga o mongwe le wa S. Rhodesia ka e le mafatshe a mabedi. Bathobatsho ba ba agileng tikologong e ba bidiwa Batoka.

Go papadi (trade) e kgolo gare ga Livingstone le Borotsi. Borotsi re setse re utlwile ge e le lefatshe le le kileng la bo le busiwa ke Sebetwane. Le kwa godimo ga Sampisi kwa ditshimologong tsa yone mme ke dimaele di le 200 go tswa Livingstone go ya teng.

Sebetwane ge a fitlha kwa Borotsi o lwele le Barotsi, a ba fenywa, a nna Morena wa bone. Mme ga twe o reile Barotsi a re: "Ke tla le ruta go aga matlo." Morafe o

ka nnete o rutegile ka pele, e seng go aga matlo fela mme wa ithuta le go dira mehutahuta ya dilo e leng go betla logong, go thula tshipi, go dira dilepe le dipetlwana le marumo le go loga ditlatlana le mehutahuta ya dilo tse dintsi tse dingwe tse di logwang le go bopa ka letsopa. Mme sengwe le sengwe sa dilo tse se supa maatlametlo a magolo a bone.

Ba di dira go bapala le go iphedisa ka tsone mme ba di rwala ka mekoro go di isa kwa Livingstone. Legale lebaka la bofelo la dimaele di le 36 di tsewa ke dikoloi gonne mo Katampora noka e tlola mafika a magolo a a pallang mekoro go fetela kwa pele. Go tswa mo Livingstone dilo tse di bapalediwa ntlheng tsotlhe tsa lefatshe. Dikoloi ge di bowa di rwala dithoto tsa sekgowa, bogolo tsa mabenkele mme di fitlhe di tsewe ke mekoro mo Katampora go di isa kwa Borotsi.

Kwa pelenyana go Katampora, lebaka la dimaele di le lesome, noka e kgolo e e bidiwang Tshobe gongwe Lenyanti e wela mo Sampisi. Felo foo go bidiwa Kasungula. Fa makgatlhong a tsone go tlhomilwe moolwane o e leng moolwane wa mafatshe a mane a a kgalhanelang gone. Mafatshe a ke S. Rhodesia le N. Rhodesia le Bechuanaland Protectorate le South West Afrika. Ebile go Police Station fa teng ya go disa le go tlhokomela basepedi ba ba tswang mo lefatsheng lengwe go ya go le lengwe.

Kwena le kubu ke dilo tse di atileng thata mo dinokeng tse. Kwena bogolo e bonwa motshegare ge e arametse letsatsi mo dintshing tsa noka gongwe mo setlhakenyaneng. E boi, e tshaba motho. Ge e mmona e podumela mo bodibeng e se go ela rure gonne e rata go elatlhoko motho mme e bowe ka pele e ntshe leitlho fela mo metsing. Ge o sa itse ge e le kwena o ka re ke sesana se setsho se se phaphametseng mo metsing. Kubu yone e robala motshegare e fule bosigo. Ge go fifala e tswela kwa ntle go batla dijo. E lla bosigo le mesong ge e boela kwa marobalong a yone. Ge ka sekgowa e bidiwa hippopotamus (pitse ya noka) ke ka gonne mokgwa wa go lla ga yone o batlile go tshwana le mokgwa wa go lla ga pitse fela lentswe ke le sele, le le gaisang la pitse thata.

Tsela e nngwe ya papadi e tlogela ya Borotsi gone mo Kasungula. Ke e e yang kwa Tawana le Mfame. E aparela

Kasane le Kabolabola le Kavimba e ntse e bapile le noka ya Tšhobe, ntlha e nngwe e le noka ntlha e nngwe sekgwa se se boitshegang. Go tswa mo Kavimba e tlogela noka e tsenella dikaka tsa Kgalagadi go ya kwa Mfame.

Mo tseleng e, gaufi le Kasungula ,go santse go bonala marope a ga Sebetwane. Sebetwane e ne e le kgosana nngwe ka fa tlase ga puso ya ga Manthatise ge ba ga Manthatise ba tshaba Amakwane gaufi le dithaba tsa Drakensberg. E rile ge ba phatlaladiwa ke Masetedi mo Kgalagadi, gaufi le Mafikeng, Manthatise a boela kwa a neng a tswa teng mme Sebetwane le mfama o mongwe wa setšhaba a leba ntlheng ya lebowa (north) a fitlha a thibella fa nokeng ya Tšhobe. Mmme ya re ka a ise a bone dinoka tse dikana a boifa go tshelela kwa moseja ka gonne go tshela go kgonega ka mekoro fela. Mekoro eo e ne e itirelwa ke batho ba ba agileng fa thoko ga dinoka tse ka nosi. Ba ne ba rema setlhare mo sekgweng se kutu ya sone e tlhamaletseng, boleele ba yone e le dinao tse 25 le go fetisa, ba di gwae ka dilepe le ka mollo. Mokoro o o ntseng jalo o rwala batho ba ba fitlhelang borataro le dithotwana tsa bone.

E rile morago ga nyaga tse pedi Sebetwane a sena go tlwaela mekoro le metsi a magolo a a phutha mekoro e yotlhe e e leng teng ya batho ba ba tikologong tseo mme a tshedisa setšhaba se sotlhe sa gagwe sa Bakololo ka yone. Kwa moseja a tlhatloga le noka go ya a fitlhe kwa Borotsi ka fa go setseng go boletswe ka teng. Morago ga loso lwa gagwe ga busa morwae, Sekeletu. Sekeletu o ne a se na maatla jaaka rraagwe. Barotsi ba tlogile ba mo leleka mo lefatsheng la bone. Mme ya re a lebile kwa ga Tawana a tlhaselwa ke setšhaba sengwe fa nokeng ya Botletli, sa bolaya Bakololo ba botlhe ba ba neng ba saletse Sekeletu ge a tshaba kwa Borotsi. Sekeletu ba mmolaela ka fa tlase ga setlhare se segolo se le kajeno se santseng se le teng.

Mo Kabolabola go kile ga bo go agile Matlamma a a neng a faletse kwa South West Afrika ka 1905 ge a lwa le Majeremane. Go ne go le phuthegonyana ya bakeresete ba Moravian Mission mo go one mme fela e tlhoka Baruti. Matlamma a rata kgomo bogolo go tse tsotlhe tse di ka ratwang ke motho. Di gangwa ke basadi. Ba ruile metlhape e megolo. Le dipitse ba di rata thata. Ditswalo tsa segabone ga di tshwane le tsa Setswana. Basadi ba rwele mokgabo mo

tlhogong o o segilweng mo letlalong la kgomo. Ge o bona mosadi a sa le kgakala o ka re o tlhomile dinaka tse tharo mo tlhogong.

Mo Kavimba go agile karolo e nngwe ya Batawana ba ba ikgagantseng le Batawana ka kwaMfame pele ga dinyaga tse dintsi ka go lwela borena. Kgosi e e neng ya itsege bogolo go tse dingwe tsa bone ke Sekgome. Go puythego ya bokeresete ya London Mission mo Kavimba.

Lefatshe lotlhe gare ga Kavimba le noka ya Botletli, lebaka la dimaele di le 160, ke dikaka tota tsa Kgalagadi. Ke lefatshe le eketeng le papannwe gonne ga le na mebototo le e seng khuiti le e seng moedi wa metsi ke motlhaba fela o o boteng. Metsi a a nowang ke batho le dikgomo tse di gogang koloi ke a megobe fela. Ka jalo lefatshe le le ka tsamaiwa ke batho megobe e ise e kgale. Ge mariga a ya go feta, letsatsi le setse le le bollo, dipula di ise di ne mo sebakeng sa dikgwedi tsa boLwetse le Diphallane, megobe e a be e kgadile, go tsamaya ka koloi go sa tlhole go kgonega.

Le ge lefatshe e le le le motlhaba le na le dikgwa. Legale dikgwa ga di a tshwaragana, sekgwa se a ne se tlosana le lebaka. Ge go elwatlhoko popego yotlhe ya lefatshe go ka twe le kile la ne le khurumeditswe ke metsi pele ga dinyaga tsa makgolo a mantsi e le letsha le legolo thata gonne go ditshupo tse dintsi tse di supang jalo. Ke se motlhalefi mongwe mono S. Africa, yo o bidiwang Dr. Schwartz, le ene a se bonyeng geantse a kaela Mebuso ya S. Africa a re a noka ya Sampisi e tangwe ka leboto le legolo gore letsha leo le bowe le nne teng gape gore diphefo tse di tswang Kgalagadi tse di a tlang di foke ka dikgwedi tsa boPhukwe le Phatwe le go fitlhela mo go Lwetse di tlhage di rwele bokgola ba letsha leo go bo nesa mono lefatsheng la rona.

Kajeno lefatshe le lotlhe leo ke le e sa ntseng e le bofulo ba diphologolo fela. Go bonala tlou mo go lone le tshukudu le nare le thutlwa le phofu le kgokong le tshesebe le pitse le kolobe le mehuta e mengwe. Dibata ke botau le nkwe le phiri le letlhalerwa le tse dingwe. Dinoyane ke ntlokwe le lehututu le mehutamuta e mengwe. Dipholo-golo tse eketeng di atile bogolo go tse dingwe ke tshesebe le kgokong gonne o ka fitlhela motlhape wa ditshesebe le

dikgokong di tlhakanye, palo ya tsone e le makgolo a mabedi kapo a mararo. Go kgalha jang go bona dibopiwa tseo tsa Modimo di ja nala ka kagiso mo mafelong a tsone. Legale dilo tsa batho di setse di tlhaselwa ke batsomi thata ba ba di fokotsang ka senya.

Lefatshe le lotlhe le ga le nnwe ke motho. Motho yo otlhelle yo a kgonang go nna teng le yo le kajeno a sa leng mo go lone ke Lesarwa. Go ditšhaba tse pedi tsa Masarwa mo mafelong ao mme sengwe le sengwe se na le puo ya sone. Masarwa a le ge e le batho ba naga, ba go ka tweng ke diphologolo fela, a na le melao ya one e e tlhomameng e, le ge a phatlaletse mo nageng jaaka diphologolo, e sa ntseng e a tshwaraganya gore a nne setšhaba. Ekete ga a na kgosi e e a busang. Dikgosana tsone di teng tse a di utlwang pila le melao ya one a e tlhokomela sentle. Masarwa a a setse a tlwaelanye le batho ba bangwe ebile a mantsi a one ke batlhanka ba Batawana. Puo ya Setswana a e itse pila.

Batawana e re ka ba ruile dikgomo tse dintsi thata ba a tle ba di ise morakeng mo dikakeng tse ka sebaka se megobe e santseng e na le metsi mme ba fitlhe ba di nee Masarwa gore a di dise. Ka sebaka le sebaka mong wa tsone o ya go di bona. Mme ge a ka fitlhela di se mmogo, tau e jele tse dingwe kapo di latlhegile ka mokgwa o mongwe, Masarwa a batho a bediwe ka kotlo e e botlhoko kapo loso. Ka jalo a itshokile go disa pila ka ntlha ya go boifa kotlo.

Ekile ya re re eta, re ya ga Tawana, ra fitlha fa morakeng o o ntseng jalo o le fa mogobeng o mogolo gaufi le tsela. Dikgomo tsa Batawana di ne di disitswe ke Masarwa a malapa a le matlhano. Re lemogile Masarwa ao ka Lesarwa le le neng le tlile fa koloing ya rona le bapatsa mašši. Rona re ne re le fa mogobeng o mongwe o o fa tseleng. E rile re okomela mo kgamelong ra le botsa ra re: "Monna, a o tlhatswitse kgamelo?" La re: "E!" Ra re: "Leng?" La re: "Ke e tlhatswitse maloba." Ra a gana. Mme ya re ka re gakgametse ge Lesarwa le ka tlhaga le tshotse maši mo sekakeng se go sa nneng motho mo go sone ra le botsa ra re: "Mmme maši o a tsaya kae, monnakowe?" La re: "Kwa morakeng; re disitse dikgomo tsa Barwa." — Masarwa a bitsa batho ba botlhe ba ba a fetang ka botswelopele Barwa. — Ra re: "O di disa le mang?" La re: "Re matlo a matlha-

no." Ra re: "Re ise kwa teng re rata go bona gore lona Masarwa le agile jang."

E rile re goroga teng ra fitlhela banna le makau ba supa gongwe ba ferammedi, basadi le bana ba nnetse kgakajana. Ra dumedisanya ,ra nna fa fatshe. Ba re supetsa kgosana ya bone ,ba re: "Morena wa rona ke yo." Ra mo raya ra re: "Re itumela thata go go bona, re tsile go bona ka fa le phelang ka teng." Ra tsaya dikgang ra ba botsa ka ga tsa bone, bone ba re botsa ka ga tsa rona. E rile morago ga sebakanyana morena wa bone a re raya a re: "Kana re bomogolo'a lona." Ra re: "Wa reng ne! O raya jang?" A re: "Re bopilwe pele ga lona." Ra re: "Ehe! le bopilwe pele ga rona? A o ke o re bolelle tlhe gore go diregile jalo jang ge le tla nna bomogol'a rona."

Ke ge jaanong a bolela, a re, „Motho wa ntlhantlha yo Modimo o mmopileng e ne e le rraarona, a bidiwa Kgaratshoma. E rile Modimo o sena go mmopa wa mo naya ntlo le masimo le mabele le mmopo le dinawa le ditloo le dikgomo le dipitse le dinku le dipodi tse tsotlhe tse dingwe tse motho o di tlhokang mme wa mo raya wa re: "Kgaratshoma, boswa ba gago ke bo, bo tshole pila, o iphedise ka bone. Sala sentle!"

"E rile Modimo o tsamaile, Kgaratshoma a sala a leba dilo tsotlhe tse Modimo o di mo fileng mme a se ka a itse gore a ka dirang ka tsone. Ke ge a tsaya lerumo a bolaya dikgomo le tse tsotlhe tse di phelang; ntlo le mabele le tsotlhe tse di ka tukang a di fisa ka mollo. Ge a ntse a lebile tshenyo e a e dirileng a bona lenong le fofa. A ithaya a re lenong le a bo le latile setoto sa phologolo e e suleng, a ke le sale morago gore ke le tsele nama eo.

Kamoso Modimo wa ya go lekola motho wa one le go bona ka fa boswa bole a bo solang molemo ka teng mme wa bona tshenyo e e setlhogo, motho ene a se teng. Wa bitsa wa re: 'Kgaratshoma, o kae?' Ge o gadima wa mmona a tsamaya kwa kgakala kwa a setse lenong morago. Ke ge o mo hutsa, o re: 'Kgaratshoma, e re ka o sentse boswa bo ke bo go neileng o hutsitswe mo lefatsheng; sejo sa gago e tla nna setoto sa diswi ka malatsi a otlhe a bophelo ba gago go ya le wena o swe. Mme Modimo wa ya wa bopa Morwa wa mo naya boswa bo botlhe bo o neng o bo file Kgaratshoma."

O khutlisitse polelo ka go re: "E a re ge re gopotse tshenyo

ya ga rraetsho ka fa le rona bana ba gagwe a re senyeditse ka teng re betwe ke pelo mo re neng re ka ba ra mmolaya ge a ka bo a santse a le teng. Ge a ka bo a sa dira tshenyo eo re ka bo re na le matlo le dikgomo le mabele. Bana ba rona ba makau ba ka bo ba palama dipitse ba tsoma ka tsone." Re mo reile ra re: "Le itlhobogetseng, batho ba batho? A Barwa ga ba a le ruta go disa kgomo? A ga le a bona ka fa ba lemanang masimo ka teng le go jala mabele mo go one? Le kang mme le tla bona le kgona." A araba a re: "Ga ke re re pallwa ke go tshola kgomo le go lema masimo, ka re go ka se ka ga re thusa sepe le ge re re re a leka: dilo tseo ga se tsa rona ke tsa batho ba sele, Modimo o di neile Barwa."

Ga re a ka ra tlhola re mo fetola. Polelo e e re tsenye mo pelong ra tlhomoga pelo. Re simolotse go tlhaloganya gore ke ka ntlha'ng ge Masarwa e le batho ba ba kwa tlasetlase ga batho ba bangwe jaana. Ga se go tlhoka tlhaloganyo, ga se go tlhoka maatla, ga se bobodu kapo botshwakga ge ba sa leke go phela jaaka batho ba bangwe. Ba golegilwe. Dikgole tse di ba bofileng ke tumelo e e ka se kang ya ntshiwa ke sepe mo dipelong tsa bone ya go re re hutsitswe, bophelo bo re bo phelang re bo laoletse ke Modimo mme go dira ga Modimo ga go na motho yo o ka go fetolang.

W

Shylock le Antonio.

Karolo ya I

Mo motseng wa Venice kwa lefatsheng la Italia go kile ga bo go le banna ba le babedi. Yo mongwe o ne a bidiwa Shylock, yo mongwe a bidiwa Antonio. Shylock e ne e le Mojuta mme Antonio e le Moroma. Shylock e ne e le mohumi yo mogolo wa madi mme a dira ka go adima batho madi ao ka go a tsadisa. O ne a se na pelotlhomogi ka gope mo mothong yo o neng a se ka a ntsha madi a a a adimileng le dinamane tsa one ka nako e e boletsweng. O ne a loka motho legong ka fa maragong go fitlhela a ntsha madi a gagwe. Go dira jaana o ne a sa ratwe ke ope mo motseng wa Venice. Go baka go adima madi mo go ene go ne go se teng mo bathong.

Antonio e ne e le monna yo o molemo mo go mongwe le mongwe. O ne a adima batho madi a sa batle gore a bowe a tsetse. Go dira jaana a itlhoisa Shylock ga loso. Antonio go lemoga selo se le ene a tlhowa Shylock. Gongwe le gongwe fa a kgatlhanang nae teng o ne a mo nyaletsa botlhogo le bopeloethata ba gagwe mo bathong ba bangwe mme Shylcok a se ka a bonatsa ge nyatso ya ga Antonio e mo utlwisisa botlhoko. Ka metlha o ne a rapella nako e ka yone a neng a ka ipusolosetsa. O ne a ikana mo pelong ya gagwe gore motsing o a tla mo tshwarang o tla mo utlwisisa botlhoko.

Antonio o ne a tlotlegile le gone a ratiwa ke batho ba botlhe ba motse wa Venice; ebile o ne a na le molekane wa gagwe yo o neng a mo rata thata, yo leina la gagwe e neng e le Bassanio. E ne e le monna wa tsalo le le kwa godimo fela o ne a sa huma. Jaaka mongwe le mongwe wa letsalo la gagwe o ne a leka go phela ka mokgwa wa maemo a gagwe. Go dira jalo a fetsa leruonyana le batsadi ba gagwe ba neng ba le mo tlogeletse. Antonio o ne a mo thusa ka sebaka le sebaka ge a tlhoka thuso. Le fe go ntse jalo ene Bassanio ka nosi o ne a rapela gore motlha o tle o ka one a ka phelang a se motlhoki le mokopi. O ne a tshwanetse a dira eng? A o ne a tshwanetse go simolla tiro e e neng e ka mo tsisetsa leroo le le mo lekanyeng? Re dumela gore o ne a setse a kile a gopola selo se a be a se leka mme a itaya se folletse. Go ne ga nna jalo gonne tsela eo e ne e se e lesego la gagwe le letseng mo go yone.

Ka tsatsi lengwe Bassanio a tla go molekane wa gagwe yo a rategang, Antonio, a mo raya a re o eletsa go busa ruo la gagwe le le neng le mo latlhegetse ka go nyala mosetsana yo a humileng. O ne a setse a bonye mosetsana mongwe wa mohumi yo e neng e le ene mojaboswa ba ga rraagwe. O ne a sa bolo go itse morwetsana yoo ka a ne a tlwaetse go etela kwa ga gabo ge ramosetsana a santse a phela. Mo dibakeng tseo ke gone a lemogileng ge mohumagatsana yoo a mo rata. Ka a ne a se na madi a ka one a neng a ka reka diaparo tse a neng a tshwanetse go di apara ge a ya go itsheba le mosetsana Bassanio a ya go molekane wa gagwe, Antonio, a mo kopa gore a mo adime madi a a kana ka £450 gore a tle a ikapese ka mokgwa o o tshwanetseng lekau la mosetsana yo o ntseng jalo.

Ka motlha oo Antonio o ne a se na madi ka ge dikepe tsa gagwe di ne di sa ile kwa mafatsheng a go neng go bapalwa go one. Ka a ne a lebeletse go bowa ga dikepe tse dingwe tsa gagwe mo sebakeng se sekhutshwane a ya go adimela Bassanio madi a a neng a a tlhoka a be a solofetsa go tla go a busa ka pele.

Antonio le Bassanio ba ya go Shylock mme Antonio a kopa Shylcok gore a mo adime madi mme a mo raya a re a se ka a tshaba go bolela gore a tshwanetse a bowa a na le koketso e ene a e ratang. Ka Shylock a ne a ntse a letetse sebaka se ka sone a neng a ka tshwara Antonio a dumela gore motlha o a neng a ntse a o letetse o tsile mme o tshwanetse go diragatsa keletso ya gagwe. Go ne go le dilo tse tharo tse Shylcok a neng a di tlhoetse Antonio: gore o adima batho madi a sa ba kope sengwe mo go one le gore a tlhoile morafe wa Bajuta le gore o mo tlhapatsa ka metlha mo gare ga makoko; a ikana gore ge kadimo eno a ka se ka a e dira lesofa la pusoloso o tla bo a se Mojuta. Shylock a didimala ka lebaka le lelele, a gopoal tsela e a tshwanetseng go araba ka yone. Antonio ka go fela pelo a mo kopa gore a bolele ge a gana kapo a dumela go mo adima madi a a batlang.

Shylock a araba a re: "Motlotlegi Antonio, ke gantsi re kopana kwa polokelong ya madi mme o bo o setse o nthoga, o ntlhapatsa mme matlhapa a ke a itshokele ka gore go itshoka ke letshwao la morafe wa ga etsho; o mpitse moheitene, ntša e e kgaotsweng kgokgotso; o nkgwele mathe le gone o nthage jaaka ekete ke ntša. Jaanong go ntshupetsa gore o batla thuso mo go nna mme o tla o re: 'Shylock, nkadime madi'. A ntša e na le madi? A rure go a kgonega gore ntša e ka adima motho madi? A ke tshwanetse ka ikoba ka re Morena wa me o letse o nkgwetse mathe le gone wa mpitsa ntša mme lebakeng la tlotlo tse ke tla go adima madi?"

Antonio a araba ka go re: "Le jaanong ke ntse ke ikutlwa go go bitsa jalo, go go kgwela mathe gape le go go raga. Ge o nkadima madi o a nkadime jaaka o a adima mmaba wa gago e seng molekane wa gago gore e tle e re ge nka roba tumelano ya rona o se ka wa nna le kutlwelobotlhoko mo go nna ge o batla madi a gago." Shylock a re: "Ke go re'ng o gakala? Nna ke eltsa ge re ka dira selekane mme ra ratana. Ke tla lebala ditlhong tse o sa bolong go di

digela mo godimo ga me. Ke tla go adima madi a o a batlang le gone ke se ke ke go kopa sengwe mo godimo ga one."

Molemo o Shylock a neng a bua ka one o ne wa tsenya pelaelo e kgolo mo go Antonio. Ene Shylock o ne a bolela gore keletso ya gagwe e kgolo e ne e le go tsisa lerato le kgolagano fa gare ga gagwe le Antonio; fela o ne a rata gore kadimano ya bone e direlwe fa pele ga ramolao (lawyer) gore ba tle ba dire tumelano ya gore Antonio o tla busa madi a a a adimileng leng. Tumelano eo e ne ya tladiwa ka go re e tla re ge Antonio a ka se ka a tsisa madi a a a adimileng ka nako e e tshwanetseng Shylock o tla nna le thata ya go sega *ponto* ya nama ya gagwe fa a tla go ratang gaufi le pelo. Antonio a dumela gore e tla bo e le tumelano e e molemo mme o tla e tlatsa ka go kwala leina la gagwe mo go yone.

Bassanio a re Antonio a se ka a baya seatla mo tumelanonong e e ntseng jalo. Mme Antonio a se ka a reetsa se Bassanio a se buang mme a e tlatsa ka go e kwala leina la gagwe, a bolela gore ga a na poifo ka a lebeletse gore dikepe tsa gagwe di tla gorogna mo sebakeng se sekhutshwane mme jalo a amogela madi go busa a a adimilweng. Ke nnete e ne e setse e le sebaka dikepe tsa gagwe di ntse di ile papading.

Ge Shylock a utlwa kganetsanyo e fa gare ga Antonio le Bassanio a bua a re: "O, raAbraham, batho ba go tweng bakesetse ke batho ba megopolo e e tletseng dipelaelo. Ka ga ba se ke ba direla ope molemo ga ba dumele gore ba ka direlwa ke ope molemo. Bassanio a ke o ntlhalosetse se: Ge Antonio a ka roba tumelano ya rona nka boelwa ke eng ka go sega nama ya gagwe? Nama ya nku ke sengwe se motho a ka boelwang ka sone. Nama ya motho ke eng? Nna ke ne ke gopotse gore kadimano e e tla dira bolekanane le kgolagano fa gare ga Antonio le nna. Legale ge le sa dumele le ka tsamaya pila."

Puo e yotlhe ya se ka ya tsena mo moweng wa ga Bassanio. A ganetsa gape gore Antonio a se ka a baya letsogo la gagwe mo kwalong leo la tumelano ka ge ene a se na tumelo epe mo Lejuteng. Antonio a se ka a reetsa sepe se molekane wa gagwe a se buang. Antonio bogolo o ne a tsiediwa ke puo ya ga Shylock ya gore ke ka tlwaelo go bua ka *ponto* ya nama ya gagwe e Shylock a neng a tshwanetse go e sega ge a sa busa madi ka nako e e tshwanetseng.

Karolo ya II

Morwetsana yo Bassanio a neng a eletsa go mo nyala o ne a agile gaufi le Venice mo felong fa go bidiwang Belmont; leina la gagwe e ne e le Portia, mosetsana yo montle le yo o bonolo le molemo o mogolo. Fela o ne a swetswe ke bagolo mme ba mo tlogeletse lehumo le legolo. Bassanio, ya re ka a thusitswe ke molekane wa gagwe, Antonio, ka madi ka mokgwa o re setseng re o utlwile, a tloga go ya kwa Belmont. O ne a tsamaya ka mokgwa o bahumi le dikwete di tsamayang ka one, a felegediwa ke monna mongwe wa leina la Gratiano.

Bassanio o beile tlhogonno ka go utlwana ka pele le Portia gore ba nyalane. Bassanio ga a ka a mo lobela ge a se na lehumo lepe mme se a nang le go se bitsa sa gagwe e le letsalo le le kwa godimo la gagwe fela. Portia ene, ka a mo rata thata ka ntlha ya mekgwa e e tlotlegang le e e molemo ya gagwe, o ne a bua a re: "Tshotlhe tse e leng tsa me, ebong ntlo ya me le batlhanka ba me le nna ka nosi, ke tsa gago, ke a di go naya, bosupi ke palamonwana e mme go rialo a e mo naya. Bassanio a e amogela ka thabo e kgolo, a boka ka fa a itumelang le go tlotla mosetsana yo ka teng, a ba a ikana gore a ka se ka a kgaogana le yone ka metlha yotlhe.

Gratiano le Nerissa, lelata la Portia, ba ne ba le teng ge Portia a dumela go ka nyalwa ke Bassanio. Gratiano ge jaanong a eletsa mong'agwe letlhogonolo le legolo mo kgolaganong ya gagwe le Portia a kopa gore le ene a dumellwe go ka nyala ka sebaka se mong'agwe a nyalang ka sone. Bassanio a mo araba a re: "Ke go dumella ka pelo yotlhe ge o ka bona mosadi." Gratiano a bolela ge a rata Nerissa, lelata la Portia, le ge Nerissen a mo solofeditse gore a ka mo nyala ge mohumagadi wa gagwe a sena go nyalwa. Portia a botsa Nerissa gore a go ntse jalo. Nerissa a araba ka go re: "E, go jalo, ge wena o ka ntumella go nyalwa." E rile Portia a mo dumella ka boitumelo Bassanio a re: "Jalo ge, Gratiano, moletlo wa nyalo ya rona o tla tlotlega gagolo ka nyalo ya gago."

Boitumelo bo bogolo ba baratani ba bo ile ba senyega ka go tsena ga morongwi a tshotse lokwalo lo lo tswang

kwa go Antonio lo lo bolelang taba e e botlhoko thata. E rile Bassanio a lo buisa Portia a tlelwa ke mogopolo wa go re le bolela loso lwa mongwe wa ga gabo Bassanio gonne a bona ka fa a fetogang mmala ka teng; ya re a botsa gore se se mo tlhokofatsang e ka ne e le eng? Bassanio a re: "Mohumagatsana yo o bonolo, e rile ke go bolella maemo a me ka go lobela ge mo khumanegong ya me ebile ke na le molato." Jaanong a mmolella ka ga kadimo ya madi ka fa go setseng go boletswe ka teng, le go ipofa ga Antonio ka lokwalo gore ge sebaka sa go lefa se ka feta madi a ise a, lefiwe, Mojuta, Shylock, a baane le go sega ponto ya nama mo go ene. Ke ge a mmuisetsa lokwalo lwa ga Antonio le mafoko a lone a a reng: "Bassanio wa me, dikepe tsa me di latlhegile le sebaka se se beilweng ke lokwalo lwa go mpofa mo Lejuteng se fetile mme go tloga fale ke sa tlholeng ke na le go phela ge e se ka go lefa ke eletsa go go bona mo losong lwa me. Fela dira ka fa kgatlhegong ya gago ;ge go nthata ga gago go sa go kgone gore o tle go kgonwe ke lokwalo lo." Portia a re: "Moratiwaka, fetsa ditiro tsa gago ka bonako, o tsamaye, o tla newa gouta e e ka lefang molato oo gantsi, molekane yo o molemo wa gago a ise a letlhelgelwe ke bophelo ba gagwe ka molato wa ga Bassanio; mme ka o rekilwe ka theko e e kana ke tla go rata bogolo." Portia a ba a bolela gore o rata ge ba ka nyalana Bassanio a ise a tsamaye gore a tle a baane le tokelo ya go tsaya madi ao; mme ba nyadisiwa ka lone tsatsi leo le Gratiano le Nerissa jalo. Mme Bassanio le Gratiano ba tloga morago ga go nyadisiwa, ba itlhaganelela kwa Venice kwa Bassanio a fitlhetseng Antonio teng mo tlung ya kgolegelo.

E rile ka letsatsi la go lefa le fetile Lejuta la bopelompe la gana madi a Bassanio a reng ke a a mo naya la emelela go newa ponto ya nama ya ga Antonio. Letsatsi le ne le setse le beilwe la go seka kgetse e e boitshegang e, fa pele ga morena wa Venice mme Bassanio a lebeletse go tswa ga tshoko e ka pelaelo e e botlhoko.

Portia le ge e rile monna wa gagwe a mo tlogela a leka go thabisa pelo ya gagwe ka go mo raya a re a tle le molekane wa gagwe ge a bowa o ne a boifa gore go tla nna thata le Antonio; mme e rile a le nosi a akanya gore a motlhamongwe a ka se ka a nna thuso mo go bolokeng bophelo ba molekane wa ga Bassanio. La bofelo a bona ge se se

mo tshwanetseng e le go tloga ka bonako go ya kwa Venice ka nosi go bulela Antonio.

Portia o ne a na le wa ga gabo yo e leng ramolao mme a kwalla monna yo, yo leina la gagwe e leng Bellario, gore a mo tlhalosetse kgetse e, a kopa kgakollo ya gagwe le gore mmogo le kgakollo a mo romele seaparo se se aparwang ke boramolao ge go sekwa. E rile morongwi a bowa a tlhaga a tshotse makwalo a ga Bellario a go gakolla ka fa kgetse e tshwanetseng go tsamaisiwa ka teng le tsotlhe tse di tlhokegang mo go apareng.

Portia a ikapesa diaparo tsa banna le Nerissa, lelata la gagwe, a mo apesa jalo mme ya re godimo ga tseo a sena go apara tsa boramolao a tsamaya le Nerissa yo a tshwanetseng go nna mokwadi wa gagwe. Ba fitlhile kwa Venice ka lone letstatsi leo la tsheko. Morena wa Venice le banna ba lekgotla ba ne ba setse ba phuthegetse kgetse e ge Portia a tsena mo lekgotleng, a ntsha lokwalo lwa ga Bellario, le ramolao yo o rutegileng yo a kwaletseng Morena ge a thibetswe ke bolwetse go tla go bulela Antonio mme jaanong a kopa gore lesogana la letlhale le le rutegileng, e leng Balthasar (o ne a bitsa Portia jalo) le dumellwe go mmuelela mo boemong ba gagwe. Morena o ne a dumella kopo e, a gakgamaletse ponalo ya bokawana ba mongeng yo a iphetotseng sentle thata ka diaparo tsa boramolao.

Karolo ya III

Tsheko e kgolo e jaanong e ne ya simologa. Portia o ne a koba tikologong ya gagwe mme a bona Lejuta la go se tlhomoge pelo; a bona le Bassanio mme yoo o neng a sa mo itse ka baka la go iphetola ga gagwe. O ne a eme fa go Antonio, a le mo botlhokong bo bogolo ba pelo le mo tlalelong ya poifo ka ntlha ya molekane wa gagwe.

Botona ba tsheko e e thata e Portia a leng mo go yone bo tiisitse mohumagatsana yo o bonolo yo mme a tsweledisisa tiro e a itsentseng mo go yone ka bonatla bo bogolo. Pele a bua le Shylock; a letlela ge ka fa melaong ya Venice a na le maatla a go direla Antonio ka fa lokwalo lwa pofolo buang ka teng mme a tswelela ka go boka molemo o mogolo wa kutlwelobotlhoko ka mafoko a a botshe; a bolela

ge e tshwana le pula e e tswang godimo e nosa lefatshe le le omileng le ka fa e nang le masegomabedi ka teng — go sego yo o dirang ka kutlwelobothoko ebile go sego yo o direlwang yone; e kgabisa marena bogolo go dirwalo tsa one ka e le sengwe sa Modimo ka osi; a laya Shylock go gakologelwa gore, ka botlhe re a tle re kope kutlwelobothoko, jalo re tshwanetse go dirisa kutlwelobothoko. Shylock o mo arabile fela ka go re a go dirwe ka fa lokwalong lwa pofo. Portia a botsa a re: "A ga a na go lefa madi ao?" Ke ge Bassanio a re o lefa Lejuta madi ao ka poapoelo ka fa a eletsang ka teng. Mme ya re Shylock a ntse a emeletse gore a newe ponto ya nama ya ga Antonio Bassanio a kopa ramolao yo o rutegileng yo gore a leke go soka molao go se nnyana go boloka bophelo ba ga Antonio. Portia a araba ka go re melao e e kileng ya tlhomamisiwa ga e na go fetolwa ka gope. Shylock ge a utlwa jalo a gopola gore Portia ka go rialo o buelela ene mme a re: "Go tsile Daniel tshekong! Wena letlhale la moatlhodi wa bokawana ke go tlotla jang! O mogolo go ponalo ya gago jang!"

Portia jaanong a eletsa go bona lokwalo lwa pofo ka nosi mme e rile a lo bonye a re: "Lokwalo lo lo atlhotse; Lejuta le na le thata go lopa ponto ya nama gore e segwe ke ene gaufi le pelo ya ga Antonio." Mme a raya Shylock a re: "Nna kutlwelobothoko o tsee madi, nna o nthee o re ke gagole lokwalo lo." Shylock a gana go mo utlwela bothoko a re: "Ke ikana ka mowa wa me ge go se thata e e bogolo bo bo kalo mo lolemeng lwa motho go ka ntlhanola maikaelelo." Portia a re: "Tlhang gee, Antonio, o tshwanetse go baakanyetsa thipa sehuba sa gago;" mme ya re Shylock a lootsa thipa a telle go sega ponto eo ya nama Portia a raya Antonio, a re: "A o na le sengwe go se bua?" Antonio a bua ka mowa o o ineetseng a re: "Ga ke na go bua lepe ge e se gore ke ipakanyeditse go swa." Mme a raya Bassanio a re: "Mphe seatla sa gago, Bassanio. Sala pila! Se hutsafale ge ke wetse mo kotsing e ka ntlha ya gago. Dumedisana mosadi wa gago o mmolele ka fa ke neng ke go rata ka teng." Bassanio a araba ka bothoko bo bogolo ba pelo a re: "Antonio, ke nyetse mosadi yo ke mo ratang bogolo go bophelo ba me; mme bophelo ka nosi le mosadi wa me le lefatshe lotlhe ga ke di kae gakana ka bophelo ba gago. Nka latlha tsotlhe, e, nka di supela moloi yo gore ke go rekolle ka tsone.

Go utlwa jalo, Portia, le ge mosadi yo o pelonomi yo a sa kgopega ka gope ka ge monna wa gagwe a boletse ka mafoko a a bokete bo bo kana lerato le a ratileng molekane wa nnete, Antonio, ka lone, a se ka a thibelega go araba a re: "Mosadi wa gago ge a ka bo a le fa o ne a se nke a go leboga ge a utlwa puo eo." Gratiano, ka go rata go nne a etsa mong'agwe, le ene a bua mafoko a a tshwanang le a ga Bassanio mme le ene a arabiwa ke Nerissa, mosadi wa gagwe, yo o neng a ntse fa thoko ga Portia a kwala, ka go re: "Ga go thata go bua jalo mosadi a sa go utlwe, ge a ka bo a go utlwile o ne o tla tlhoka kagiso mo ntlong ya gago."

Shylock jaanong a bitsa ka mafelapelo a re: "Re senya sebaka; ke kopa gore go atholwe." Jaanong go ne ga nna tebello ya poifo ntlheng tsotlhe mo lekgotleng, mongwe le mongwe pelo e tletse bohutsana ka ntlha ya ga Antonio.

Portia o ne a botsa gore a dikala (disupabokete) di etleeditswe go lekantsha nama; mme a raya Lejuta a re: "Shylock, o tshwanetse wa baana le ngaka gore e se re gongwe a swa ka go tshologa madi." Shylock yo maikaelelo a otlhe a gagwe e neng e le gore a swe ka go tshologa madi, a re: "Ga go a bolelwa jalo mo lokwalong lwa pofo." Portia a fetola a re: Go ka bo go reng, le ge go sa bolelwa jalo mo lokwalong, a ga o dire ka bopelonomi?" Tsotlhe tse Shylock o di arabileng moo ke go re: "Ga ke bone, ga go tualo mo lokwalong." Jaanong Portia a re: "Ponto ya nama ya ga Antonio ke ya gago. Molao o letlela jalo le lekgotla le athola jalo. Mme nama eo o ka e sega mo mafatlheng a gagwe. Shylock a bolela gape a re: "A moatlhodi yo o botlhale wa tshiamo! Daniel o tsile katlholong!" Mme a lootsa gape thipa e telle ya gagwe, a leba Antonio ka tlhoafalo a re: "Tla ge, ipaakanye!"

Portia a re: "Baya pelo go se kae, Lejutakowe, go sa le sengwe se sele. Lokwalo lo ga lo go nee le ge e le lerothodi la madi: mafoko a bua ka thanolo, a re ponto ya nama. Ge ka go sega ponto eo ya nama o ka tsholla lerothodi le le lengwe fela la madi a Mokeresete, ka fa molaong, lefastshe la gago le dithoto tsa gago o tshwanetse wa di amogwa ke Mmuso wa Venice." Mme jaanong ka go ne go sa kgonege ka gope gore Shylock a sege nama a sa tsholle madi ape a ga Antonio, kelello e e botlhale ya ga Portia ya nna yone e bolokileng bophelo ba ga Antonio; mme ya re botlhe

ba gakgamaletse tlhaloganyo e kgolo ya ga ramolao yo wa lekawana, yo o beileng tlhogonno go bona tsela e, dituduetso tsa tlhatloga ntlheng tsotlhe tsa ntlo ya lekgotla mme Gratiano a bitsa ka mafoko a a neng a ntse a buiwa ke Shylock a re: "A moatlhodi yo o botlhale wa tshiamo! Itse, Lejutakowe, go tsile Daniel katlholong!"

Shylock e rile a bona a fentswe a bolela ka tshwabo ge a tla tsaya madi; mme Bassanio, ka boitumelo bo bogolo ka ga kgololo ya ga Antonio e e neng e sa solofelwa, a bitsa a re: "Madi ke a!" Mme Portia a mo thibela a re: "Ikettle, se itlhaganne, Lejuta ga le na go newa sepe ge e se kotlo fela; jalo ge, ipaakanye, Shylock gore o sege nama; mme itise gore o se tsholle madi; le gone o se ka wa sega go fetisa ponto; gonne ge o ka fetisa ponto le ge e ka ne e ka nna ka bokete ba moritshana o le mongwe fela melao ya Venice e tla go atlholela go swa mme lehumo le lotlhe la gago o le jelwa ke lekgotla." Shylock a re: "Mphe madi a me o nte ke tsamaye." Bassanio a re: "A ntse a go letile ke a."

E rile Shylock a re ke ya go tsaya madi a thibelwa ke Portia gape ka go re: "Ema, Lejutakowe; ke sa na le matshwaro a mangwe gape mo go wena. Ka fa melaong ya Venice lehumo la gago le wetse mo Mmusong ka gonne bophelo ba moagi mongwe wa motse o o bo logetse maano mme bophelo ba gago bo mo atleng sa morena wa motse; ka moo wela fatshe ka mangole o mo kope boitshwarelo."

Ke ge morena a raya Shylock a re: "Lejutakowe, gore o lemoge ge mowa wa rona wa Bakeresete o sa tshwane le wa lona wa Majuta ke a go itshwarela, ke rekegela bophelo ba gago o ise o nkope; fela mfama o mongwe wa lehumo la gago ke wa ga Antonio, o mongwe ke wa Mmuso."

Jaanong Antonio wa bopelonomi a bolela ge a ka se ka a tsaya kabelo ya gagwe ya lehumo la ga Shylock ge Shylock a ka dumela go naya morwadie le monna wa gagwe kabelo eo morago ga loso lwa gagwe; gonne o ne a itse ge Shylock a na le ngwana yo esi wa mosetsana yo o saleng a nyalana kgatlanong le go rata ga rraagwe le lekau la Mokeresete la leina la Lorenzo le ebileng le tlwaelanye le Antonio; mme tiro e e ne ya kgopa Shylock fa a bileng a kgaola ngwana yo mo go jeng boswa.

Lejuta la dumela go dira jalo; mme ya re mo go ipusolose seng ga lone le tlhobogile ebile le senyegetswe ke mahumo a lone la re: "Ke a lwala. Ntang ke yeng gae; nthomeleng lokawalo loo mme ke tla naya ngwanake mfama o mongwe wa mahumo a me ka go ipaya leina mo go lone." Morena a mo araba ka go re: "Tsamaya gee op ipee leina; mme ge o ka ikwatlhela bopelompe ba gago wa nna Mokeresete Mmuso o tla go itshwarela kotlo eo o go busetsa mfama wa mahumo a gago." Morena jaanong a golola Antonio mme lekgotla la phatlalla.

Leboko gongwe seboko.

Leboko ke thulaganyo ya mafoko a a tlhophegileng a mantle, a go bolelwang tiragalo nngwe e e kgatlhileng batho. Ke "poetry" ya Batswana. Ka seboko go galalediwa motho yo o itlhasisitseng mo bathong ba bangwe ka tiro nngwe ya bonatla, monna a tlhabanye mo ntweng ka bogale gongwe a lole le dibatana tse di tshwanang le ditau le dinkwe gongwe ge a bolaile seoka sengwe, tshukudu kgotsa nare. Bogologolo jaaka diphedi tseo di santse di le teng mo mafatsheng a rona go ne go le thata ka di ne di senyetsa batho mme go ne go se na maano ape a sele ha e se go di losa le go di bolaya, ge moruakgomo le mong wa dihutsana a sa rate dilo go senyega gongwe mabelenyana a gagwe go jewa ke dioka le go gatakwa ke tsone. Mme toso e e ne e se tshameko e ne e le tlhabano e mpe rure ya go bolawa ke digakatsi tseo ka bogologolo dibolai di ne di se yo tse kajeno re nang natso. Tsa bone e ne e le lerumo le thipa le molamu, se sengwe e le thebe e molosi o ne a iphemela ka yone. Mme le ha dilo tseo e ne e se tsa sepe ba ne ba fenywa ka tsone le ha setshedi se le setona. Banna ba le babedi gongwe ba le bararo ba tshware tau ka mangana, ba e bapole, ba e bolae. Legale ga go gakgamatse ha magale a mantsi a swetse mo dinakeng tsa dibolayabatho le mo menong a tsone gongwe dinala di ba segakile, ditlhako di ba gatakile. Ka moo go ne go tshwanetse rure gore motho a bokwe ka ntlha ya phenyo le bogale ba gagwe mme a be

a kgabisiwe ka maina a tlotlo ntlheng ya tiro e e gakgamatsang, e modipa o neng o le mo go yone ka bonatla botlhe.

Mmoki le ha go ntse jalo o ne a sa tumise bopelogale ba motho bo le nosi, nya ,kwa boboi bo neng bo itshupa teng o ne a bo tshega, a nyatsa legatlapa le e a reng diganka di lwa, di sa kate ka morago, lone le pagame setlhare gongwe le tlogele dikgomo, le tshabele kwa gae. Mmoki ebile o ne a sekisa legodu le leferefere mo lebokong, a be a tlabise moaki ditlhong gore basenyi ba ba ntseng jalo ba itsege, ba tshegwe ke batho mme ba tlogele bomaswe jo bo ntseng jalo. Mmoki ka go dira jalo o ne a thusa morafe wa ga gabo, a o tlabolla, a o ruta go natlafala mo ditirong tse dintle le tsa ntwa.

Kwa ntle ga motho re fitlhela ha go ne go bokwa kgomo le tau le nkwe le phiri le phokoje le tshetlo le motokwane le dilo tse dingwe.

Baboki legale ba ne ba sa tshwane ka go boka, ba bangwe ke ba re ba gakgamalelang ka ntlha ya bontle ba puo ya bone. Ba ne ba se bantsi ba ba ka dirang jalo. Motho wa poko o tshwanetse go bo a le pelotheri, a le puontle, a itse go rulaganya mafoko.

Mmoki o ne a bapala ka go boka, a galaletsa kgosi gongwe legale gore a amogele tuelo. Mme ka nnete a amogele mo go yo o bokilweng kgomo gongwe lerumo gongwe mogoma gongwe kobo ya dibatana gongwe dijo. Mme ka a ne a bapala mmoki a tsenye kopo mo dipokong gore yo o bokilweng a se nne bonya go lefela tiro eo ya tlotlo.

Poko e batlile go khutla ka lefatshe le fetogile. Dibatana le dioka di nyeletse, kgapo ya dikgomo gongwe bonokwane bo khutlile. Ntlhanngwe batho ba gompiono ga ba kgaatlhwe ke bontle ba puo bo bo itshupang mo dipokong, ba sia le tsa seša. Go santse go ipoka ditšhaba tse di tlotlang segabone, batho ba ba santseng ba ithata ba bolokile setho sa bone.

Leboko la dikgomo.

Tlhaloso: Kgomo e a ratega ka e re thusa ka dilo tse dintsi. Mme mo bogologolong bathobatsho ba ne ba e tlotlile bogolo-bogolo ka gonne ba ne ba lebile yone fela mo botshelong, ba fitlhela ge e le yone e e ba bolokang go gaisa dilo tsotlhe. Ka moo ba ne ba e bitsa modimo. Dijo tsa masimo di ne di bonwa motlhamongwe fela ka pula e ne e a tle e tlhokafale jaaka sebaka seno. Mme le ge go robilwe mabele a nne mannyennyane fela ka ntlha ya gore go ne go lengwa ka mabogo.

Kgomo, jaaka e ne e ruilwe, go ne go se na sepe sa yone se se neng se sa thuse. Nama ya yone e monate. Maši a lebese a yone le madila ke a a ntshang tlala. Letlalo le ne le dirwa phate le kobo ya motshegare le be le segwe thebe le dikgole le ditlhako gongwe le falwe gore go ntshiwe makukana. Mme ge mong wa dikgomo a sule a phuthwe ka letlalo mme a fitlhwe ka lone. Mafura a yone a ne a dirwa tsholo, boboko bo tshase matlalo a a sugwang. Dinaka di ne di ntshiwa dikgamelo le dinakana tsa motsokwe wa dinko. Marapo a ne a betliwa go nna mekgothinyana ya dithipa le ya diditse tsa go boka dintsi a be a setlhwe go nna dinakana tsa motsokwe. Moswang o ne o kgatlhanya batho ge ba ne ba utlwisane botlhoko mme ba tlhoanye. E, le boloko bo ne bo sa latlhwe bo ne bo tlhakangwa le mmu mme go bopelwe ka bone gongwe go kgaphiwe fa fatshe ka bone.

Monna o ne a sa ka ke a nna le ngwana yo e leng wa gagwe ge a sa ntsha dikgomo tsa bogadi. Jalo ge di tlhokofala mo sakeng go ne go se tsela ya bobedi ya go di rua ge e se ka kgapo. Monna o ne a bolola le ba bangwe a ye bonokwane ebong go ya go gapa dikgomo tsa ditšhaba disele le ge go ntse go itsiwe ge di tla latelwa ke beng ba tsone mme go tsoga tlabano.

Malenkhu¹⁾ a marumo²⁾,
Seapaya lotoutou³⁾,
Modimo o o nko e metsi.

¹⁾ dilo di kgobokane jaaka motshitshi mo kaleng ya setlhare.

²⁾ di letile marumo gore di tle go tlabanelwa.

³⁾ maši. Selo se se boleta jaaka bupe. Tsela ha e le dithole ga twe e letoutou.

Mogodungwana⁴⁾ o molelo,
 More mfa banna ditedu,
 Dinyamafura⁵⁾ di sa a tloeng.
 Selo sa mosimane wa Mokalaka.
 Ka nna nayo ka tlhoka boroko;
 Ka e tlhoka le gone ka tlhoka boroko.
 Kgomo modimo wa mo gae,
 Modimo o o jeleng rare,
 Le nna, ngwana, o tla nja!
 Kgomo lotlhanya ditšhaba;
 Banyana ba re e a re ge e lela e bo e re mmuo!
 Mme bagolo ba re e a bo e re marumo!
 Ka e se dikgomo e le ditsosamodimo!⁶⁾
 Kgomo e bolaile banna ba le bantsi!
 Na lona basadi lo bolawa eng?
 A bo rona banna re ipolaya,
 Re ipolaya ka go tlhabana ntwa!
 Manong ga a nke a nna mapiping fela;
 A bo a bona dinama tsa batho,
 Tsa banna ba ne ba tlhabanela ngope⁷⁾
 Mma, mpone ka moso ke bolola,
 Kampo ke yang go bowa ga k'itse!
 Makolwane re bomadi a a tlhageng,
 Re bomadi matlalatlala le naga!
 Na motho yo o rileng kgomo!⁸⁾ ke mang?
 O ko a rile mmankwana!⁹⁾
 A rile monamaladi mokokotle wa serema banna
 Ka e ntse e kgaola batho mekwatla.

⁴⁾ maši a a bolelo.

⁵⁾ go nya ke go tswa jaaka metsi ha a tswa mo nkgwaneng e ntšha kgotsa mafura ha a tswa mo nameng ha e apeilwe go a tle go twe nama e nya mafura.

⁶⁾ Modimo o tsosiwa ke ntwa o galefe.

⁷⁾ ngope go tewa kgomo.

⁸⁾ leina "kgomo" le tswa mo go "kgomoroladilo".

⁹⁾ ke go re mmadinko.

Kgosi Manyethela.

Karolo ya I

Go kile ga bo go le kgosi nngwe e bidiwa Manyethela. E ne e le kgosi e kgolo ka palo ya batho ba ba neng ba le ka fa tlase ga puso ya gagwe. O ne a busa ditšhaba le ditšhabana le gona a okamtse marena le marenana. Mme ditšhaba le ditšhabana, marena le marenana a a neng a le ka fa tlase ga kokamelo ya gagwe a ne a itumella puso ya gagwe.

Mo motseng wa ga kgosi Manyethela go ne go le batho ba maemo a a kwa godimo le ba maemo a a fa gare le ba maemo a a kwa tlase. Mme batho ba botlhe ba ba ne ba busiwa ka puso e e tshwanang. Puso ya gagwe e ne e sa gatelle modidi le motho wa tsalo le le kwa tlase mme e rekegela mohumi le kgosana. Mongwe le mongwe o ne a atlholwa ka katlholo e e tshwanetseng molato wa gagwe.

Mo teng ga batho ba kemo e e kwa godimo go ne go le monna mongwe a bidiwa Mašabela. Monna yo o ne a ikantswe ke kgosi le morafe ka ntlha ya kitso ya gagwe ya bongaka le go gakolla kgosi mo tirong e nngwe le e nngwe e e kgolagano le puso le tirelo ya morafe. Ee, o ne a itse ge kgosi le morafe e mo ikantse.

O ne a tlotlegile le gone a ratiwa ke mongwe le mongwe wa motse wa gabo; le gone o ne a itsege gongwe le gongwe bakeng la molemo le go rata batho ga gagwe. Baeng botlhe ba ba neng ba goroga mo motseng wa ga kgosi Manyethela selo sa ntlha se ba neng ba eletsa go se itse e ne e le ka ga Mašabela, bonno ba gagwe le gotlhe ka ga gagwe.

Ga go motho ope yo o kileng a tsena ka motse wa ga kgosi Manyethela (Sebiwane) yo o tlhokileng go kgaatlhiwa ke botho le boleng ba ga Mašabela. Selo se sa godisa leina le tlotlego ya gagwe gongwe le gongwe kwa o neng a itsege teng. Le ge go ntse jalo, motho yo wa batho yo, ga a ka a lebala gore ke motlhanka wa kgosi ya gagwe. O ne a se ka a lebala go bega moeng mongwe le mongwe wa gagwe mo kgoseng ya gagwe.

Mašabela e ne e le morui yo mogolo wa dikgomo le dinku. Dipitse le dipodi o ne a na natso mme di ne di

se dintsi thata. Leruo le la gagwe o ne a le kgobokantse ka tiro ya gagwe ya bongaka. O ne a na le kitso e kgolo ya mehuta e mentsi ya ditlhare tse di alafang malwetse a mantsi mme batho ba phuthegela go ene gore a ba alafe mme ba mo duela ka dikgomo le ka dinku le madi.

Ka e ne e le ene mothusi wa kgosi le morafe kgosi e ne e mo ntshetsa mpho ya dikgomo di ka nna masome a mararo gongwe a mane ka ngwaga mongwe le mongwe gonne e ne e le ene mothusi le mogakolli wa kgosi yo mogolo. Ke ene a neng a bolotsa dira tsotlhe tsa motse wa ga kgosi Manyethela. Dipeo di ne di ntshiwa ke ene le mabele a ne a gorosiwa ke ene mo gae. Go ne go se sepe se se neng se ka diriwa kwa ntle ga gagwe.

Le ge go ntse jalo go ne go le batho mo motseng oo wa ga kgosi Manyethela ba ba neng ba leka ka metlha go naya Mašabela kgakollo tse di bosula. Ba ne ba mo lemosa gore ga go na pharologano epe fa gare ga gagwe le kgosi Manyethela. Ba mmontsha gore ka ge a ne a humile le gone a na le leina le legolo mo merafeng e mentsi e e neng e le ka fa tlase ga kgosi Manyethela go ne go le bonolo gore a kgaogane le kgosi ya gagwe mme a itlhomele bogosi ba gagwe.

Ka lebaka le le leele Mašabela a se ka a elatlhoko le go reetsa dikgakollo tsa batho tse di bosula. Le gone o ne a se ka a dira gore kgosi e itse gore go teng batho ba ba leakang go mo lotlhanya nae ka a ne a tshaba gore ge kgosi e ne e ka itse batho ba ba bosula ba e ne e ka tloga ya tsoga kgatlhano nabo. E ne e le maikaello a gagwe gore ga a kitla ka tsatsi lepe a tswa serukhutlhi mo kgosing ya gagwe.

Seane sa Setswana sa re: "Motlhodi wa motho o phadisa wa pidisetso." Ga go na nnete e e fetang tlhaloso ya polelo e. Mašabela o lekile ka sebaka se se leele go ema kgatlhano le dikgakollo tse di bosula tse batho ba neng ba di lokela mo kgopolong ya gagwe le gone a ikana mo pelong ya gagwe gore ga a kitla a tsaya kgakollo ya ope ge e le e e lebisang go mo kgaoganya le kgosi ya gagwe mme ga go a ka ga nna jalo go ya bofelong.

Kgakollo tsa batho tse di neng di ntse di wela mo godimo ga pelo ya gagwe jaaka metsi a rothela mo godimo ga lefika di bile tsa thuba pelo ya gagwe mme tsa ipatlela bonno mo teng ga yone. Mo teng ga yone tsa mela, tsa ikepelela, tsa

gola, tsa thunya mme tsa enya leungo le le bosula. Leungo la kgakollo tse di bosula tse di neng tsa gola mo pelong ya gagwe ke tse: O ne a lemoga le gone a dumela gore leina le tlotlego ya gagwe e kgolo thata.

O ne a lemoga gore ge a ka kgaogana le kgosi ya gagwe mme a itlhomela bogosi ba gagwe o tla feta morena wa gagwe gabedi gongwe gararo ka bogosi. O ne a batla ka sebaka se se leele tsela e ka yone o neng a ka tsisa kgaogano fa gare ga gagwe le kgosi ya gagwe. Ka a ne a tsogela kwa kgotleng la kgosi ka tsatsi lengwe le lengwe a lemoga gore a ka tsisa kgaogano ka go lesa go ya kwa kgotleng la kgosi.

Ka letsatsi la ntlha ge kgosi e tlhoka Mašabela kwa kgotleng ga e a ka ya gopola sepe ka e ne e se na kitso epe ka ga maikaello a gagwe. E rile ka letsatsi la bobedi ya gopola gore a ka bo a sa tsoga sentle mme ya roma motho go ya go bona gore molato e ka bo e le eng. Moromiwa wa kgosi a fitlhela a tsogile mme a mo raya a re: "Ya o bolelle mong wa megore motlhanka wa gagwe o tsogile sentle, ga go molato ope mo mmeleng ge e se mo moweng."

E rile kgosi ge e utlwa mantswe a ya tshwenyega thata ka e ne e sa itse se se ka bong se tshwentse motlhanka wa yone wa boikanyo. Mme e rile ka maabanyane a lone tsatsi leo kgosi Manyethela ka nosi a ya go lekola Mašabela mme a fitlhela a se teng, go twe o ile kwa ga boRathipa. Kgosi Manyethela e rile ge a utlwa go twe Mašabela o ile kwa ga boRathipa a tlabega thata mme a boela gae.

Kgoro ya ga boRathipa e ne e sa ratiwe ke kgosi Manyethela ka go ne go na le polelo le tumelo e e reng Motswakhumo — rraagwe kgosi Manyethela — o ne a swa pele ga nako ya gagwe ka a ne a loilwe ke kgosana ya kgoro ya ga boRathipa. Ka baka le Kgosi Manyethela o ne a se na kgolagano epe le ba ga Rathipa ka a ne a na le poifo e e reng le ene ba ka mmolaya jaaka ba bolaile rraagwe.

Letlhoo le le neng le le fa gare ga kgosi Manyethela le ba ga Rathipa le ne la simologa mo pusong ya ga Raleepi, kgosi Motswakhumo. O ne a bidiwa Raleepi gonne ngwana wa gagwe wa ntlha e ne e le mosetsana mme a bidiwa Leepi. E ne ya re mo pusong ya ga kgosi Keoagile — Ramotswakhumo — kgoro ya ga boRathipa e ne e le kgoro e tona thata gonne kgosana ya kgoro eo, ebong Thipe ka nosi, o ne a na le leina le kgolo thata.

Mo ntweng e e kileng ya tllhabana fa gare ga Bangope le Balao, Bangope ba ne ba fenya ntwā. Bangope ba e ne e le morafe wa ga kgosi Keoagile. Ba ne ba eteletswe mo ntweng e ke Thipe. Thipe e ne e le senatla sa dintwa le gone o ne a na le kitso e kgolo ka ga dipheko tsa ntwā. Bangope e ne e le morafe o monnye thata mo morafeng wa Balao mme bakeng la bonatla le bongaka ba ga Thipe Bangope ba ne ba fenya Balao.

E rile fa morago ga ntwā e Kgosi Keoagile a phutha morafe wa gagwe wa Bangope mme a ba bontsha lebaka leo ka lone ene le one morafe wa gagwe o tshwanetseng go leboga Thipe le mephato ya gagwe ka lone. Morafe wa amogela puo ya kgosi ka mowa o le mongwe mme ba itumela thata ge kgosi e ile ya bona le go dira sebaka sa go leboga Thipe mo phatlalatseng. Mme kgoro e nngwe le e nngwe ya supa boitumelo ba yone ka go ntsha mpho ya dikgomo le dikhutshwane mme tsa neelwa Thipe.

Balao ba ne ba setse ba kile ba tllhabana dintwa di le dintsi mme go ne go se epe e e kileng ya ba fenya. Ba ne ba na le batllhabantshi ba ba botlhale ba ba bogale. Moetelli-pele wa bone mo ntweng ya bone le Bangope e ne e le monna wa senatla a bidiwa Dira. Baba ba gagwe ba ne ba roroma fela ge ba utlwa leina la gagwe le buiwa. Ba bantsi ba ganne go dumela ge ba utlwa go twe Bangope ba fentse Balao. Phenyo ya Bangope ba e bonye ka Thipe.

Thipe o ne a fenya Dira ka mokgwa o: E ne e kile ya re ge Thipe a sale lekawana a fapaana le rraagwe mme rraagwe a fetsa mogopolo wa gagwe gore a mmolae. Ge a lemoga maikaello a a ga rraagwe a tswa ka kgoro ya motse wa gabo mme a tshabela kwa morafeng wa Balao. Ge a fitlha teng a tsena mo mephato ya matsomo le ya dintwa. Kitso yotlhe ya gagwe ya ntwā o ne a e amogetse mo go Dira. O ne a mo tshola makgwakgwa go phadisa botlhe ba ba neng ba le ka fa tlase ga kokamelo ya gagwe.

Mo dintweng tsotlhe tse Balao ba di tllhabaneng mme ba di fenya Thipe e ne e le moetelli yo mogolo ka fa tlase ga Dira. Fa mephato ya gagwe e neng e tllhabana teng mmaba o ne a sa falole. Gantsi diphenyo tsa gagwe di ne di fekeetsa tsa ga Dira. Mephato ya dintwa e ne e mo tlotla go feta Dira. E rile ge Dira a lemoga selo se a simolla go tllhoa Thipe le gone a senka sebaka sa gore a mmolae ka leano.

Thipe o ne a na le selekane se segolo mo mephatoang ya ga Dira le gone e ne e le mongwe yo Dira a mo ikantseng mme a mmolella diphiri tse tsotlhe tsa gagwe. Molekane wa ga Thipe o ne a bidiwa Keipedile mme go bonala gore Dira o ne a sebela Keipedile se maikaello a gagwe a leng sone ka ga Thipe. Le ge ekete Dira o ne a mo kopile gore a tshole taba e jaaka sephiri se segolo ene Keipedile a se ka a ikutlwa gore a ka fitlhela Thipe se Dira a ikaellang go se dira ka ene.

Keipedile a ya kwa go Thipe ka sephiri mme a mo sebela se Dira a eletsang go se dira ka ene le gore a ipaballe thata mo go ene. Thipe a bona gore se se molemo ke gore a boele kwa ga gabo. Le gone go ne go se se a tlholang a se tshaba ka ge rraagwe a ne a sa tlhole a phela. E ne e le ka nako ya dikgakologo banna ba nna kwa merakeng mme Thipe a bona sebaka se se siameng go thobela kwa ga gabo. E rile ge Balao ba utlwa gore Thipe o ile ya bo e le bogolcgo, go se na gore ba ka tlhola ba mo latela go busa dikgomo.

Thipe o ne a goroga kwa ga gabo mo teng ga medu-duetso e megolo. Mephato e ne ya tswa go ya go mo kgatlhantsha ka go ne go na le poifo e e reng ge Balao ba ka mo utlwela a sa le gaufi ba ka mo latela mme ba busa dikgomo tsa gagwe gonne ka Setswana e ne e se tsa gagwe. E ne e le tsa morafe o a neng a o agetse mme ge a huduga o ne a tshwanetse a di tlogela. E ne e le tsatsi le legolo thata ge a goroga mo gae. O ne a humile thata.

Karolo II

E rile ge Thipe a goroga mo gae a fitlhela kgosana ya kgoro ya gabo e le monnawe a bidiwa Bogosiboile. Ka sebakanyana morago ga go goroga ga gagwe kgoro ya ga Rathipa e ne ya bitsa pitso mme ba kopa kgosi gore e bee teng mo phuthengong e. Mo go yone pitso e Bogosiboile a ema a bolella ba ga Rathipa le Bangope ba ba neng ba le teng gore o ne a le mo thabong e kgolo ka ge mogolowe a ne a boetse mo gae.

A itsisa ba ga Rathipa le kgosi ya morafe gore ka tsatsi leo o dule mo bogosaneng ba kgoro ya ga Rathipa gonne mong wa bone o ne a tsile mme a bo rolela mo go ene.

Kgosi ya ema ya tlhagisa boitumelo ba yone ge Bogosiboile a ile a ikutlwa ka nosi gore o ne a tshwanetse go sutela mogolowe mo setilong sa gagwe. Ba ga Rathipa le bone ba ne ba itumela thata.

Ka lone letsatsi le go ne ga beiwa letsatsi le ka lone go tshwanetseng ga phuthegwa ga jewa mokete wa tlhomamiso ya ga Thipe mo setilong sa ga rraagwe. Letsatsi le le ne la ipaakanyediwa ka ipaakanyo e kgolo. Go ne ga apeiswa majalwa, ga tlhabiwa dikgomo tse dintsi, ga jewa, ga nna meepelwane e megolo. Go ne go ntse jaaka ekete go tlhomiwa kgosi ya morafe mo setilong. Thipe a tlala boitumelo thata a bona rure gore morafe wa gabo o ne o mo kaya selo se segolo.

Tiragalo ya kgorogo ya ga Thipe mo ga gabo le ya mokgwa o a tlhomilweng ka one mo mannong a ga rraagwe e ne ya utlwa kwa Laong mme Balao ba nna lehufa go utlwa tirelo e e kana e ka Thipe. Ba ne ba eletsa ge go ka nna sebaka se ka sone ba neng ba ka busolosetsa Thipe ka ge a ne a ba tsietsa, a tshaba ka kgomo tsa bone mme sebaka se ba neng ba se eleditse sa be sa nna teng.

E ne ya re ka pula ya ntlha ya tsheola dikgomo tsa gabo Thipe tsa moraka wa Marumo tsa thobela kwa maropeng a tsone kwa Magogodi. Golo fa e ne e le gone bonno bo bogolo ba meraka ya Balao. Badisa ba tsone ba di latela mme ge ba tsena kwa go tsone basimane ba Balao ba ba itaya, ba ba koba. Ba ne ba itse se ba se dirang ka ba ne ba itse maikaello a borraabo ka ga dikgomo tse.

E ne ya re ge kgomo di sena go goroga basimane ba bagolo ba ba neng ba le kwa merakeng ba roma ba bangwe ka makaba go ya go bega kwa gae gore kgomo tsa ga boThipe di thobile. E rile fela ge pego e tsena kgosi ya ntsha mophato go ya go tsaya dikgomo tseo go di isa kwa Boswelatau. Fa e ne e le fa go thata gore beng ba tsone ba di bone. Go ne go le sekgwa le gone go tsamaiwa ke batho ba ba go itseng.

Ge badisa ba tsone ba tsena kwa gae ba bolela se ba se dirilweng ke basimane ba Laong. Kgosi Keoagile a roma banna ba babedi go ya go utlwa ge e le nnete basimane ba Laong ba kobetse basimane ba Ngopeng dikgomo tsa bone. Ge baromiwa ba tsena kwa Laong ba bolela se ba romilweng ka sone. Kgosi ya Laong, Lefitlhile ,a bo a na le go amogela

thomelo ya bone ka kutlwisiso mme morafe wa bo o sa utlwe sepe, o gaketse go le go tona.

Dira ka e ne e le ene kgosana e tona ya Laong le gone e le ene mmolotsadira le moetellipele wa tsone a bua gore go bolawe yo mongwe wa baromiwa go busiwe a le mongwe. Ka ge a ne a tshabega le kgosi e mo tshaba ka nosi batho ba dumela gore go tshwanetse ga dirwa jalo. Monna yo a tshwarwa a ntshediwa ka kwa ntle ga motse mme ba mmolaela teng. Molekane wa gagwe ba mmusa go ya go bolela se Balao ba se dirileng.

Kgosi Keoagile a tshoga thata go utlwa se kgosi Lefitlhile a se dirileng. O ne a ntse a sena maikaello a go tsena mo ntsweng le Balao mme tiro ya ga kgosi Lefitlhile e ne ya mo supetsa gore kapo o a rata kapo nya o ne a pateletsega go tllhabana le Balao. O ne a bitsa banna ba bagole ba motse mme a ba itsisa se se diragetseng. Ge ba utlwa dikgang tse ba gakgamala, ba tshoga, ba galefa, ba tuka bollo.

Thipe ka e ne e le mongwe wa ditlhogo tsa motse tse kgosi e neng e di phuthile go akanya kgang e a kopa kgosi gore ntwana e bolle go ya go tllhabana le Balao. Ditlhogo tsa motse tsa dumelana gore go tshwanetse ga iwa ntsweng. E rile ka moso ga bidiwa pitso e kgolo ya morafe mme morafe wa gakala go utlwa tiro ya kgosi ya Laong gore lefatshe le be le roromisiwe ke thoromo ya bone.

Mo pitsong e ga kgethwa banna ba bararo go ya kwa Laong go botsa le go nnetefatsa se se boletsweng ke moromiwa wa ntlha. Banna ga ba a ka ba bowa mme Thipe a raya kgosi a re ene o tla tsamaya le banna bangwe ba se kae go ya ditlhola. Ka a ne a itse naga le masaikategeng a Balao a tsamaya a ya go bona kwa dikgomo tsa gabo di leng teng le ka mokgwa o di disitsweng ka one. A tsamaya mme a be a bowa a sa bonwa ke ope.

Ge a bowa ga baakanyediwa ntwana mme e rile ka lebakanyana tse tsotlhe tsa bo di siame mme ntwana ya bolla. Moetelli le moabantwa e ne e le ene Thipe. Mo malatsing a go itokisetša ntwana o nnile a tsaya baetapele ba mephato ka sephiri mme a ba ruta boteng le dikunyane tsa fatshe la Laong. E rile ge ntwana e bolla a aba mephato; baetapele ba mephato ba bo ba itse sentle mo ba tshwanetseng go tsamaya teng le go iphitlha teng.

Mophato wa ga Thipe e rile go tswa wa tlhamallela kwa kgomo tsa gabo di neng di le teng. O ne wa tsena teng fa gare ga bosigo mme wa fitlhela mophato o o neng o disitse dikgomo o robetse. Thipe o ne a tshuba sepheko go godisa boroko ba bone mme a bulela dikgomo a di gapa. A laela batlabani ba gagwe gore ba se ka ba tshwenya Balao mo borokong ba bone mme ba tsamaya ka dikgomo ba ba tlogela ba robetse.

Thipe o ne a itse sentle gore ge Balao ba tsoga ba tla latela dikgomo mme fa ba tla di fitlhelang teng go tla tshologa madi. Le ge go ntse jalo ga a ka a eletsa go bolaya Balao ba robetse. O ne a kaya go dira jalo ge e se tiro ya senna. O ne a re banna ba tshwanetse go lwa ba leballanye, a seng go ratela yo mongwe a robetse. E rile ge Balao ba tsoga ba fitlhela dikgomo di ile mme ba tloga ba di latela, le gone ba roma motho go ya go itsisa kgosi ya bone ge dikgomo di tserwe ke Bangope.

Mephato ya dintwa ya bolla go ya go busa dikgomo mme ga se ka ga nna jaaka ba gopotse. Ba fitlhetse balatedi ba tsone ba setse ba di tshwere mme ba tshwaranganye le bagapi ba tsone. Mephato ya goroga go tswa mo mathokong a mabedi mme ga lowa ntwana e e boitshegang. Lerumo la segai la ralla mmele wa motho, selepe sa magagane sa phatlola tlhogo ya motho, lepatata la lla, ga befa ga sisimosa. Motho a gagola motho mala, a mo kgaola kgckgotsho ka thipa.

Thipe ge a bona gore batho ba a fetsana a laela Bangope gore ba bowe ka morago eketse ba a tshaba. Dikgomo di ne di le kgakala ka di ne di neetswe mophato go nne o di gapela pele. Ge Bangope ba bowa ka morago eketse ba a tshaba Balao ba dumela rure gore ba a tshaba. Ba ba koba mme ka e ne e setse e le ka maabanyane, le gone e le mo sekgweng, ba se ka ba tlhola ba ba bona mme ba dumela rure gore ba tshabile.

Thipe o ne a rutile mephato ya gagwe gore ge a letsa motlhatlwa ka mokgwa wa go re ba itse se a se laelang. E rile mo teng ga yone ntwana e a letsa motlhatlwa ka mokgwa o o ba laelang gore bontsi ba bone ba itatlhele fa fatshe, ba itire jaaka eketse ba sule. Ba ipidikanye mo mading a ba ba suleng go tlhokisa baba ba bone pelaelo ya gore ga ba a swa. E rile ge Balao ba tloga ba koba Bangope ba ba

seng kae ba ba tshabileng ba ba neng ba-itorile jaaka ba sule ba tsoa ba ba sala morago.

Ge ba ntse ba kobile Bangope ba tshoga ge ba bowa ba fitlhela masomo-somo a Bangope ba ba tswa kwa morago. Ba ba tlaletsa mo go maswe le gone ba ba bolaya setlhogo. Ba ba neng ba-itorile jaaka ekete ba a tshaba le bone ba bowa ba thathetsa Balao ba ba bolaya. Polaano e e kana e ke yone e sale e koafatsa Balao. Go tloga fa ga ba a ka ba tlhola ba kgona go tllhabana nabo. Ba ne ba ba senya mo go maswe, ba ba kgaoganya jaaka letsomane la dinku le tlhasetswe ke makanyana. Mongwe le mongwe ka tsatsi le a lala mo sekhung sa gagwe a le nosi, a sa itse kwa balekane ba gagwe ba leng teng.

Ntwa e ne ya tllhabana ka baka le lelele mme Bangope ba gapa dikgomo tsa Balao ka bontsi. La bofelo ge Lefithile a bona batho ba gagwe ba fela, le leruo la batho ba gagwe le setse le feditswe ke Bangope, a romella go kgosi Keoagile go kopa kagiso. Keogaile a araba ka go re o tla dumela go dira kagiso le kgosi Lefithile ge a ka mo romela Dira le dikgomo di le lekgolo. Ge a amogela karabo e a bitsa Dira a mo akanyetsa se kgosi Keoagile a se bolelang mme ka a ne a setse a tlhokofaletswe a araba ka go re: "Ntse kgosi ya me ke ye go swa ka ke itse ge Keoagile a batla tlhogo ya me."

Dira a tswa le banna ba le masome a matlhano ba ba neng ba mo isitse le dikgomo tse kgosi Keoagile a neng a di lopa. Ge ba sa le kgakajana le motse ga tswa banna ba batlhano go ya go bega ge ba goroga ka Dira le dikgomo tse di lekgolo. Ka tsatsi le ne le setse le fetile kgosi ya romela gore Balao le dikgomo tsa bone ba se ka ba goroga mme ba lale ka kwa ntle ga motse go fitlhela ka moso. E rile ka moso mophato wa tswa go amogela Balao le go ba gorosa mo gae.

Ka e ne e le mophato o montsi ba goroga ba thatheditse Balao le dikgomo tsa bone mme dikgomo le batho ba gorogela mo sakeng la kgosi. Ge Balao ba sena go goroga kgosi ya bitsa ditlhogo tsa motse go akanya se se tshwanetseng sa diriwa ka Dira. Bangope ba bua gore Dira o tshwanetse a bolawa le batho ba ba masome a matlhano ba ba neng ba mo tsisitse mme Thipe ka a ne a na le kutlwe-lobotlhoko e kgolo a kopa Bangope gore Dira a se ka a bolawa mme a busediwe ga gabo le batho ba ba neng ba mo tsisitse.

Thipe o ne a tlotlegile thata mo morafeng wa Bangope; se a neng a se bua se ne se tseega ka metlha ge e le nnete. Kopo ya gagwe e ne ya amogelwa ka mowa o le mongwe. Go ne ga diriwa gore Dira le ba ga gabo ba nne kwa Ngopeng kgwedi tse pedi mme morafe wa bone o sa itse sepe ka ga bone. Go ne go dumelwa kwa ga bone gore ba bolailwe ba botlhe. Le bone ka nosi ba ne ba sa itse se maikaello a Bangope e leng sone ka ga bone. Mo kgweding tse pedi tse ba ne ba tsholega sentle, ba tlhokomelega pila thata.

Le ge ba ne ba tsholegile sentle ba ne ba sena boikhutso mo pelong ka ba ne ba sa itse se se tla ba diragallang la bofelo. Ba ne ba ntse ba dumela gore ba otlelwa loso. Ge kgwedi tse pedi di sena go feta ba gakgamala go utlwa go twe ba tshwanetse go boela ga bone, Bangope ba ba gaugetse. E rile ge ba tla bowa kgosi Keoagile a romela kwa kgosing ya Balao go itsisa gore o tla mmusetsa batho ba gagwe e seng dikgomo. Kgosi Lefithile a leboga thata go utlwa ge batho ba gagwe ba sa phela le gone ba tshwanetse ba mmoela.

Gc ne ga ntshiwa masome a mabedi a batho go ba isa ga bone. Tsatsi le ba gorogileng ka lone kwa ga bone e ne e le letsatsi le legolo. Go ne ga nna boitumelo bo bogolo. Banna ba Ngopeng ba ba neng ba isitse Balao ga bone ba tlhola kwa Laong malatsi a le lesome. Ge ba bolla go ya gae Kgosi Lefithile a ntsha moraka wa dikgomo a o romela Kgosi Keoagile go supa tebogo le mowa wa kagiso o a neng a na nao. Dikgomo tse di ne tsa ntshediwa batho go di isa kwa go Kgosi Keoagile mme a di amogela ka boitumelo le tebogo. Ka mokgwa o ga fela ntwa ya Balao le Bangope. Ga nna kagiso, pula ya na, dikgomo tsa tsala, tsa ata, mabele a folwa, ga nna kgora le boitumelo bo bogolo.

Karolo ya III

Fa morago ga loso lwa ga Kgosi Keoagile tlotlego le bogolo ba ga Thipe mo motseng wa gabo tsa simolla go kokobela go fitlhela di be di fela. Dikgosana tse dintsi tsa motse wa Ngopeng di ne tsa tlala lehufa go bona ka fa kgosi e neng e tshotse Thipe ka gone mme ba dira bosigo le motshegare go tsisa kgotilhang fa gare ga Kgosi Motswa-khumo le motlhanka wa ga rraagwe wa boikanyo. Ba

bolella kgosi ge Thipe a tsamaya ka leina la kgosi le gone a bolela gore kgosi ga e mo tlotle le gone ga e mo dire le sepe se a neng a se direlwa ke kgosi Keoagile mme ka e ne e le ene a belegeng kgosi le motse wa yone o tla hunolla thari.

Dipolelo tse ge di ntse di tsena mo ditsebeng tsa kgosi tsa godisa letlhoo fa gare ga kgosi le Thipe. Thipe o ne a sa tlhoa kgosi le ge kgosi e ne e sa mo direle sepe se rraayone a neng a se mo direla. Le ge ngongorego e ne e le teng e ne e se kana kang le gone e ne e se e ka fapaanyang batho. E ne e godisiwa ke dikgosana tse di neng di le lehufa le Thipe. Sengwe le sengwe se se neng se tlhagela kgosi ka bosula ba ne ba mo lemosa gore ke tiro ya ga Thipe mme a dumela dilo tse.

La bofelo kgosi Motswakhumo a tsenwa ke bolwetse bo bo bileng ba mmolaya. Mo bolwetseng bo dingaka tsa mmolella ge bo tsisitswe ke Thipe. Morafe wa gakala thata go bona kgosi ya bone e tshwanetse go swa bakeng la ga Thipe. Mowa o o maswe o o ne o tsentswe ke dikgosana mo morafeng go fitlhela Thipe a tlhoiwa ke morafe otlhe ge e se kgoro ya gabo fela. Keletso ya morafe e ne e le gore Thipe a bolaiwe mme ka tlwaelo le molao wa morafe leruo la gagwe le senngwe gore bana ba gagwe ba sale ba a ja ntša.

Kgosi Motswakhumo ge a bona bolwetse bo ntse bo gola a bitsa Thipe a mo itsisa ge dingaka di supa ge e le ene a mo loileng. Thipe a araba kgosi ka go re: "Mongope, ke sitwa ke go go araba ka o buisiwa ke mogote wa bolwetse le dipolelo tsa kako tse o di bolellwang ke dingaka. Ke a go bona o fedile, bophelo ga bo teng mo go wena mme o tsamaye ka kagiso, o ye o fitlhe kwa go borraago. Ge ke na le molato o tla bonwa ke Modimo." Fa morago ga malatsi a se kae Kgosi Motswakhumo a kgaoga mme ga nna sello se segolo mo morafeng wa gagwe ka a sule a sa le motšha thata.

Kgosi Motswakhumo o ne a nnwa manno ke morwawe, Manyethela, mme ka a ne a sa le mmotlana ge rraagwe a swa puso e ne ya nna mo diatleng tsa ga rangwanaagwe a bidiwa Gaboipewe. Gaboipewe o ne a tshwarella morwamogolowe bogosi ka dinyaga di le some. Puso ya gagwe e ne e le ntle thata; morafe wa ga rraagwe wa mo itumella thata ka a ne a o direla ka go sa ikobeng sepe le gone a bua

ka gale ka go eletsa go direla morafe wa ga rraagwe ka tshiamo. Bangope ba ne ba swaba thata motlheng Gaboipewe a tswang mo setilong sa bogosi go se naya morwamogolowe.

E rile ka tsatsi la peo ya ga morwamogolowe mo setilong sa bogosi Gaboipewe a bua ka natla go beela morwamogolowe motlhala wa gore o tshwanetse go busa batho ba ga rraagwe jang. O ne a supetsa morwamogolowe le morafe wa Bangope setshwantsho sa puso e a e kayang gore ke puso ya nnete le tshiamo. A ba bontsha ge kgosi e sa tshwannna go ikaella go kgobokanya leruo le ka lone e sa ikaelleng go direla morafe wa ga rraagwe ka lone. A bolela ge kgosi e le ngwana wa morafe mme e tshwanetse go itse ka metlha gore sengwe le sengwe sa gagwe ke sa morafe mme sengwe le sengwe sa morafe ke sa yone.

O ne a dirile dilo tse dintsi mo morafeng wa gabo go o tsewedisetse pele. O ne a tsaya dikgomo tsa lekgotla mme a batla batho botlhe ba ga rraagwe ba ba tlhaelang a di aba ka bone gore ba iphedise mme ba bantsi ba bone ba tsholetsega thata bakeng la tsone. Le tsone dikgomo tsa bona tsholofelo e ntle thata go phadisa metlheng ya pele. O ne a dira ka botlhale gonne o ne a se ka a naya batho ba dikgomo a sa itse mkgwa le maelle go direla le mongwe le mongwe wa bone. Morafe wa itumela thata go bona tiro e Gaboipewe a e diretseng morafe wa ga rraagwe ka yona.

Fa morago ge morwa-kgosi Gaboipewe a sena go bua borangwan'a kgosi le bone ba bua ka boleele le bone ba kaela morwamogolo'abone gore o tshwanetse go busa jang ge a tla kaega kgosi e kgolo. Ba mmontsha ge bogolo ba kgosi bo sa supiwe ke leruo le kgosi e nang le lone. Ba mo kopa gore ka gale a ikaelle go direla le go busa morafe wa ga rraagwe ka kelatlhoko le ka tshiamo le gore a atlhole melato ka tshiamo. La bofelo kgosi Manyethela a ema a leboga ba botlhe ba ba neng ba mo eletsa letlhogonolo le puso e e siameng.

Ka lone letsatsi la peo ya ga kgosi Manyethela mo setilong sa bogosi go ile ga kgethwa monna yo re utlwileng ka ga gagwe kwa tshimologong ge a ne a nna mothusi le mogakolli wa ga kgosi Manyethela ka sebaka se seleele. Monna yo e ne e le Mašabela. Morafe wa Bangope o ne wa mo kgetha ka mowa o le mongwe go nna ene mothusi le motlamedi

wa kgosi mo bophelong ba ntlo ya gagwe le ba morafe wa gagwe. Monna yo rure o ne a tlamela kgosi le morafe wa yone ka mokgwa otlhe o a neng a kgona ka one.

E rile la bofelo a senyediwa ke batho bophelo bo bo siameng bo a neng a bo phela ka fa tlase ga kgosi ya gagwe. Mokgwa o ba mo senyeditse bophelo ka one ke o re setseng re utlwile ka ga one. Ba ne ba mo lokela mowa o o bosula ka go mo lemosa gore bakeng la leruo le a neng a na le lone le leina le legolo le a neng a na le lone mo ga gabo le mo merafeng e mentsi e e neng e agile gaufi le kgakala le motse wa gabo. O ne a gana ka sebaka se seleele go reetsa se batho ba neng ba se mo gakolla le gone a se ka a bona gore a ba bua sengwe se se ka mo thusang. O ne a ikanyegile thata le gone a rapela ka gale gore a se ka a latlhegelwa ke tlotlo le tshepo tse kgosi ya gagwe le bontsi ba morafe bo neng bo di tshotse ka ga gagwe.

Ga go na boammaarure jo bo fetang polelo e e reng, "motho ga a itsiwe e se naga." Go ne go se motho kapo kgosi ka nosi yo o neng a gopola gore e ka re ka tsatsi lengwe Mašabela a bo a eme kgatlhanong le kgosi Manyethela. Mme e rile ge mowa o o maswe o tsena mo go ene ga nna ka tsatsi le le lengwe. O ne a tsenwa ke mowa wa go ipatlela bogosi ba gagwe ka nosi. Se e ne e se selo se se bonolo. O ne a simolotse tiro e e tshwanang le tiro ya motho a leka go tshwara phefo. Le gone mowa o o bosula o e rile ge o tsena mo go ene ga o a ka wa tsaya sebaka se seleele. O ne wa runya gangwe fela jaaka dithuthuntshwane.

Mašabela o ne a itse sentle gore kgoro e e ka mo thusang go diragatsa keletso ya gagwe ke efe mo motseng wa gabo. O ne a itse ge ba ga Rathipa ba sa tselane mollo le bakgosing. Le gone o ne a itse gore ba ne ba letetse lebaka le ka lone ba ka bonang go tswa mo gae ka lone go ya go batla boago bo botšha, bo bo kgakala le puso le morafe wa Bangope. A simolla go dira kgolagano le ba ga Rathipa go tswa dirukhutlhi mo kgosing ya bone. Ba ne ba ipaakanya ka lebaka le leleele ba batla phatlha le mokgwa o ba ka tswang ka one le lefatshe le ba ka hudugelang teng.

Ga go a ka ga tsaya sebaka morago ga tshimologo ya maikaello a bone a a bosula morafe wa Bangope o ise o itse se leano la bone e leng sone. Morafe o itsitse jang? Karabo ke e: "Sekukuni se bonwa ke sebatladi." Go ne go le

teng batho ba ba neng ba tsena diphuthego tsa bosigo tse di neng die tshwarwa ke Mašabela le ba ga Rathipa mme go tloga fa ba isa dikgang le diphiri tsotlhe kwa kgosing. Kgosi ga e a ka ya dira sepe maloka le ba ga Rathipa le Mašabela. O ne a lesa fela a re re tla bona kwa bofelong.

E ne ya re pele ga go tswa ga bone mo gae ba ne ba romela dikgomo tsa bone kwa pele ka go nna ba re di ya kwa merakeng. Ba ne ba itokisetsa gore motlhang ba tloga go se ka ga nna se se ba diang. Ka baka le lotlhe morafe le kgosi e ne e ntse e itse se se diragalang le gone kgosi e ne e itse sentle letsatsi le ba tla tswang mo gae ka lone. Mašabela o ne a leka go fitlhela kgosi se se mo mogopolong wa gagwe ka go simolla go tsogela gape kwa kgotleng la kgosi jaaka pele. Le ge go ntse jalo kgosi ga e a ka ya mmuisa sepe ka ga se a neng a itokisetsa go se dira. Fela o ne a bona gore kgolagano fa gare ga gagwe le kgosi ga e tlhole e le ya pele.

E rile la bofelo Mašabela le ba ga Rathipa ba bolla go ya kwa ba neng ba ikaella go tlhoma motse le bogosi ba bone teng. Jaaka re boletse gore kgosi le morafe o ne o itse gotlhe ka maikaello a ga Mašabela e rile ka maabanyane a bosigo bo ba neng ba tshwanetse go bolla ka bone kgosi Manyethela a bolotsa mephato go ya go ba lalla go bolaya botlhe ba e neng e le ditlhogo le go bofa ba e neng e le balatedi ba bone go ba busetsa gae.

Taelo e ne e le gore ge ba sena go bolaya ditlhogo le go tshwara balatedi ba bone ba ne ba tshwanetse go ba bua matlalo a ditlhogo ba a tsisa gae mme ba tlogela mebele ya bone fe ba ba bolaetseng teng gore ba jewe ke mannong le dibatana tsa naga. Ge mephato e mengwe e boela gae ka digolegwa e mengwe e ne e tshwanetse ya fetela kwa dikgomo di neng di isitswe teng ya di busetsa gae.

Go ga a ka ga nna bonolo go dira jaaka Kgosi Manyethela le batho ba gagwe ba ne ba gopola. Mašabela e ne ya re mo motshegareng wa tšasi le ba bolotseng ka bosigo ba lone a tlhatlhoba ka ditlhako tsa gagwe gore tsela ya gagwe a e tla siama mme a bona gore e thata. O ne a dira gore basadi le bana ba tsamaisiwe ka tsela e sele go fapoga dira. Banna bone ba tsamaya ka tsela e e tlhamaletseng go ya go kgatlhana le dira tsa bone. O ne a ipaakantse le gone a baakantse batho ba gagwe. Le ge ba ne ba se kae ba ne

ba le thata ka ba ne ba tshwerwe ke monna gonne Mašabela o ne a le thata rure.

Ba ne ba kopana fa gare ga bosigo gaufi le dikgalaopa tsa lebelo. Mašabela le batho ba gagwe ba ne ba ntse ba tsamaya ka tlhokomelo ka ba ne ba ntse ba solofetse ge ba tshwanetse ba tlhaselwa ke mephato ya kgosing. Fa mephato ya kgosi e neng e le teng ba ne ba ntse ka sebopego sa gore ba tle ba dike Mašabela le mephato ya gagwe mme Mašabela a lemoga selo se pele ba ise ba wele mo seraing. A laela mephato ya gagwe gore e nne fa fatshe gore kotsi e tle e ba late. Ka ba ne ba se golo go le gongwe mme ba ntse mo moleng o moleele lesina la mola le le ntlheng ya bophirimatsatsi, la bona mephato ya kgosi pele mme la ntsha kitsiso jaaka ba ne ba laetswe.

Fa, ka yone nako e, ga simologa ntwa e e boitshegang. Kgosi Manyethela o ne a nyatsa mephato ya ga Mašabela, a se ka a itokisetša ntwa ka botlalo. Mašabela ka a ne a itse ge a se na batho ba bantsi o ne a itokisetša ntwa ka botlalo mme mo go yone ntwa e a senya batho ba ga kgosi Manyethela ka mokgwa o o sisimosang. Go ne ga batla go sa falole ope wa batho ba ga Kgosi Manyethela. Ke gone kgosi Manyethela a lemoga gore go emelana le Mašabela mo ntweng e ne e se tiro e potlana. Ba ba seng kae ba ba neng ba falola ba ne ba tshabela kwa gae go isa dikgang tse di bosula tsa go re batho ba fedile.

Manyethela a tshoga a ba a fellwa ke maatla. A phutha morafe a o itsisa se se diragetseng mme batho ba tsenwa ke letshogo go utlwa tiro e Mašabela a neng a e dirile ka batho ba ga Kgosi Manyethela. Go ne ga makatsa thata ba ba neng ba sa itse Mašabela ka botlalo. Go itse go mmona le go mo utlwa a bua mo metlheng ya kagiso e ne e se kitso e e neng e lekanye ope go itse Mašabela ka yone. O ne a le kotsi go feta jaaka mantswe a ka tlhalosa. Kitso ya gagwe e e neng e tshabisa e ne e le ya tiriso ya ditlhare le dipheko. O ne a kgona go fetola bosigo motshegare mme motshegare a o fetole bosigo. Ka bone bosigo bo a kopaneng le mephato ya ga Kgosi Manyethela ka bone o ne a ba fetsa ka yone tsela e.

Fa pele ga motlhabani mongwe le mongwe wa ga Mašabela go ne go le lesedi gore a bone mmaba wa gagwe mme mmaba wa gagwe a sa kgone go mmona. Ka tsela e batho

ba gagwe ba fetsa batho ba ga kgosi Manyethela mo go sisimosang. Ba sale ba utlwa fela fa mokgosi o lla mme o ba neng ba tlhabana nae ga ba a ka ba mmona. Motho o ne a utlwa fela selepe se mo fatsa tlhogo kapo molamu o mo ratha kapo lerumo le mo gabunya mala kapo le mo ralla mafatlha.

Mokgosi wa lla fa gare ga bosigo wa re: "i-i-i-u! Bangope re fedile boang le morago!" Bangope ba tshaba mo go maswe. Motho a we a be a menogane a sa itse se se mo kgopang. Motho a wele ka lemena a sa le bone, a sutlhe sekhu a be a se tswe ntlha e nngwe a sa se bone. Ba tsenye ba botlhe kwa gae ba sa apara sepe ka diaparo tsa bone di ne tsa fediwa ke ditlhare ge ba di sutlha. Le bone ka nosi ditlhare di ne di ba sentse.

Kgosi Manyethela e rile go utlwa le go bona ka fa Mašabela a sentseng batho ba gagwe ka teng a be a akanya go khutla go mo sala morago. O ile a kgaramediwa ke morafe mo ntweng le bone ba utlwisiwa botlhoko ke mokgwa o Mašabela a bolaileng ba ga bone ka one. Ba supetsa kgosi gore ge Mašabela a kgona go lwa ka ditlhare le dipheko go tshwanetse ga bo go le batho ba ba nang le kitso e e tshwanang le ya ga Mašabela kapo e e e phadisang. Kgosi ya botsa ge go ne go le mongwe wa bone yo o nang le kitso ya motho yo o ntseng jalo.

Batho ba bolela batho ba bantsi ba ba ba itseng mme monna mongwe o ba mmadileng ga fitlhelwa e le motho wa kitso e kgolo thata. Le gone kitso ya gagwe ka fa bontsi bo neng bo e itse ka teng e ne e feta ya ga Mašabela. Monna yo e ne e le Mongope ka tlhago fela o ne a sale a hudugela kwa Taung ka motlha wa tlala ya lengangale la mokate. Le ge go ntse jalo o ne a ntse a ipelafatsa ka Bongope ba gagwe. Kgosi ya mo romella go bidiwa gore a tle go thusa mo ntweng e e neng e lebesitse go mo senyetša bogosi. Monna yo a tla ka bonako bo bogolo.

Mephato ya dintwa ya phuthenga mme a e tshwara ka fa kitsong ya gagwe. E rile ge tsatsi la boraro le sena go feta dira tsa ga kgosi Manyethela tsa bolla go latela Mašabela. O ne a setse a thibeletse kwa o neng a hudugetse teng. Ka a ne a itse ge ntwa e tla a bolla go e kgaatlhantshetsa kwa kgakala le motse wa gagwe. Ka tsatsi le o ne a ipaakantse go feta metlheng yotlhe ya pele gonne o ne a utlwile ge

Kgosi Manyethela a batlile monna mongwe go tshwara dira tsa gagwe. O ne a itse sentle gore go tla nna makete go emelana le dira tse di tshwerweng ke monna yo.

Karolo ya IV.

Monna yo o neng a tshwere dira tsa ga Kgosi Manyethela o ne a bidiwa Leutlwetse. Go ne ga utlwala fa morago gore ke ene Mašabela o ne a tsere kitso ya gagwe ya bongaka mo go ene. Go dumelesega gore e ne e se ene fela yo Mašabela o neng a tsere mo go ene gonne Leutlwetse ka nosi o ne a bolela fa morago ga ntwaga gore o ne a dira makete go fenola tsela e Mašabela o neng a baakantse dira tsa gagwe ka yone.

Mašabela le lesomo la gagwe ba ne ba bidiwa dirukhutlhi. Ba ne ba ikanne gore ba tla tlhabana le Kgosi Manyethela go fitlhela ba swe ba botlhe kapo Kgosi Manyethela a ba tlhoboge. Le ene Kgosi Manyethela a ikanne gore o tla ba thuba lephatla gore ba be ba boele ka fa tlase ga puso ya gagwe. Ka tsatsi la ntlha dira tsa bone di ne tsa kopanna mo mokgatsheng wa Lepatswe, ka fa bophirimatsatsi ga kgabana la Kokwane. Fa ga lwela ntwaga e boitshegang.

Mašabela o ne a dirisitse kitso yotlhe e a neng a na le yone. Leutlwetse le ene a ntshitse mo go neng go itsiwe ke ene a le nosi. Ba ne ba lwa go tloga fa gare ga motshegare go fitlha ka maabanyane. Go emisa ntwaga bone e ne e se ka go tshaba ga mongwe wa bone. Ba ne ba lapile thata mme ba emisa go lwa go ikhutsa. Ba ne ba ikhutsa bosigo bo botlhe go fitlhela ka mošo ka nako ya mabollo a dikgomo. Ka tsatsi le ga nna maswe go feta ka tsatsi la ntlha. Mo gareng ga ntwaga ratha tladi maru a se teng, letsuatsue la feretlhega; ga befa ga nna maswe.

Go tlhabana ka tladi-mothwana e ne e se kitso e Mašabela a neng a e tshotse; ka baka le a iphitlhela e le mosimanyana fa pele ga Leutlwetse. Ge a lemoga bobotlana ba gagwe a neela taelo gore mephato ya gagwe e boele morago. Bangope ba ba sala morago ba ba senya mme ba ba khutlela ka ba ne ba kgathetse thata. E rile ka moso ba ba latela mme ba fitlhela fa ba neng ba thibetse teng go se motho e le matlotla.

Moetantwapele a romela kwa kgosing go botsa gore a Mašabela o tshwanetse go salwa morago.

Kgosi ya araba ka gore ga a kitla a lesa ntwaga go fitlhela Mašabela a tshwarwa kapo tlhogo ya gagwe e tlošwe mo go ene. E rile go tloga fa matlotleng a ga Mašabela mephato ya kgosi e ne ya thologela ntlheng ya bophiri-matsatsi e latile ene Mašabela ka motlhala. Ba mo fitlhetse kwa Dikgorwe ka tsatsi la boraro. Fa ga nna ntwaga gape mme Mašabela a bo a sa tlhole a na le maatla go tlabana ka sebaka se seleele. O ne a leka go tšaba go tlogela batho ba gagwe mme a se ka a kgona.

O ne a na le dinanogo thata le gone a itse gore mo bokolwaneng ba gagwe go ne go se batho ba le kae ba ba neng ba ka siana nae. Jaanong ka a ne a setse a le monna o ne a sa kgone go siana fa pele ga makolwane ka lebaka le leleele. O ne a kobiwa ke makolwane a le matlhano. Yo mongwe wa bone o ne a le lebelo thata mme a sia balekane ba gagwe sebakanyana mme a atamela Mašabela. E rile ge a re o tšwara Mašabela ka mogaswana Mašabela a thella mme monna yo a wa.

Mašabela a bowa ka bonako a mo tšaba ka lerumo. Ge ba gabo ba tla a tšaba a be a sitwa ke go somola lerumo mo go ene. O ne jaanong a tšaba a sa tšhola sebetse sepe se se kotsi ge e se molamu fela. Yo mongwe wa ba ba neng ba setse a sia ba bangwe mme a mo eta pele. Ge Mašabela a mo garmela a thella; ya re ge a mo feta a mo opa ka molamu mo tlhogong a be a mo latlhela fa fatshe.

Ba gabo ba fitlha mme ba mmofa matsogo le maoto a ise a tsoge. E rile ge a thanya a fitlhela go sena togamano. A gana go ema go tsamaya a eletsa ge ba ka mmolaela fa ba mo tšwaretseng teng. O ne a itse sentle gore o ya go swa loso lo lo botlhoko. Le gone o ne a sa itse gore o tla leba kgosi Manyethela jang. Mongwe wa bone a boa go bega gore ba mo tšwere mme o gana go tsamaya. Ba rema dithobane ba dira lepara go mo rwala.

Batho ba botlhe ba ba neng ba dule mo gae le Mašabela ba tsewa le dikgomo tsa bone go boela kwa go Kgosi Manyethela. Kgosi Manyethela a tšaba thata go utlwa ge serukhutlhi se segolo Mašabela se tšwerwe. Ba ka bo ba ne ba mmolaetse kwa nageng mme ba rekegela gore ba mo tsee a phela go ya go fitlha fa pele ga mong wa gagwe yo a mo

tlhanogetseng a mo tswela mmaba le mmolai mme ba kgona go dira jalo.

Ba ne ba mo tshwaretse kgakala. Leeto la bone go boela gae le ne la tsaya malatsi a le marataro ka go ne go gapiwa diruiwa tsotlhe tse Mašabela le bamolatedi ba neng ba dule ka tsone. Baromiwa ba ne ba sa bolo go tsamaisetswa kwa pele go bega tsotlhe tse di diragetseng le sebaka se go tla gorogwang ka sone. Go ne ga nna ipaakanyo e tona ka ge mephato ya kgosi e ne e tshwere sethubametse.

Mašabela o ne a bofilwe thata a se na ka fa a ka bofologang ka gone. Le ge go ntse jalo o ne a ntse a loga leano mo pelong la go ngwega. Mme o ne a disitswe ka popota e kgolo go sa bonale ka fa a ka falolang ka teng. O ne a oketsa molato wa gagwe ka go bolaya mongwe wa ba ba neng ba mo kobile motsing a tshaba. Jaanong o ne a kaega ge e le sera se segolo.

O ne a le botlhale thata. E rile fela ge ba sena go mo tshwara a simolla go bua le bone ka bonolo; a ba bontsha gore jaaka ba mo tshwere tsotlhe di fedile, o ineetse ka botlalo ka ba ne ba gana go mmolaya fela ge ba mo tshwara. O ne a ba bontsha gore o ne a bolaya mongwe wa bone ge ba mo kobile a direla gore ba tle ba mmolae eseng go mo tshwara mme ba se ka ba dira jaaka a ne a eletsa.

E rile ka tsatsi la borataro dira tsa goroga kwa gae mo gare ga mašalaba le mekgosi. E re ka kgoro yotlhe ya ga Rathipa e ne e setse Mašabela morago go ne go aphogile sephatlo se segolo sa morafe wa Bangope. Ge ba goroga e ne e kete go goroga morafe o sele. Mašabela le mephato ya gagwe ya ntwala ba ne ba goroga mo gae ba tsentswe ke dira tsa kgosi fa gare. Ba ne ba amogilwe diiteo tsotlhe tsa bone e le ba kgosing fela ba ba tshotseng ditlhabano. Mašabela le kgosana ya ga Rathipa ba ne ba bofagantswe. Basadi le bana ba ne ba tla kwa morago ka dipelesa.

Fa morago ga kgorogo ya bone go ne ga nna lekgotla le lelele go batliwa tsela e ka yone go ka baakangwang kgang ya ga Mašabela le ba ga Rathipa. Kgosi Manyethela o ne a se na kgang e ntsi. O ne a batla ge morafe o ka mo letlella go tsaya lerumo go tlhaba banna ba botlhe ba a neng a ba bona molato go phadisa ba bangwe. Morafe wa gana wa mo rapela mme ka a ne a le pelonomi a utlwa se ba se buang.

Go ne ga atholwa gore go se ka ga tlhola go nna kgoro ya ga Rathipa. Batho botlhe ba e neng e le ba kgoro eo ba ne ba abiwa ka dikgoro disele le gone dikgosana tsa dikgoro tseo di ne tsa laiwa ka thata gore ba ba dise ka natla. Matlo a bone a ne a lokelwa mollo mme ba laelwa go aga a maša ka nako e e beilweng.

Kgosana ya ga Rathipa le borangwan'agwe ba le lesome ba ne ba altholwa le Mašabela ka katlholo e e botlhoko. Mašabela o ne a supediwa ditiro tse dintsi tse dintle tse a neng a di direla morafe mo malatsing a ge kgosi e ne e mo ikantse mme a sentse bontle bo botlhe bo ka tsatsi le le lengwe le gone a dira selo se se maswe se mo malatsing a ge a sa tlhole a na le thata e e seng kanang kang. A bontshiwa gore monna wa kemo le bogolo ba gagwe o ne a tshwanetswe ke kotlo e e tla bakisang ba bangwe ba mohuta wa gagwe. Mme a atholwa mmogo le batho ba ba lesome le bongwe ka go bolawa ka mollō. Ba ne ba lokelwa mo tlung, ditswalo tsa yone tsa bofiwa thata mme ya lokelwa mollo, ya rora, ya wela mo go bone mme ba fetoga molora.

Leboko la ga modimo-a-gae.

1. Kgomo di kile tsa feta Makoropye,
Tsa feta ka Lekgobje di ipopile.
Kgomo ga e re di fetile Kgoropye
E bo makau a tsone a saletse.
Di leta bo-nkabo-ke-ne-ke-le-fa
Di ya go wela kwa Tenyana-a-teng;
Motlhala wa tsone o tletse dikhukhu
Wa lla dikhukhu, wa lla Twee-Twee.
2. Ke itlhomile ke ba botsa makau;
Ba ikgogona, ba inama-inama;
Ka re lo tla ja maswe barwa Motswasele
Kgomo ga di ye batho ba di lebile;
Lo lebana ka go koba-kobana
Ebile eketse lo bona basadi,
Lo bona selo se se se nang tiro.

Mo'adira ga a laele mogatse;
 O a bo a iphifaletsa dinaga,
 A re pheko tsa ntwa di se ka tsa galefa.

3. Tau ga e gadime ra-mothonyana,
 Kwa e yang e a bo e go lebile.
 A o bona thaka tsa kgosi di feta?
 Go feta Kgakge le boRamokonopi.
 Ntlha ga o gadime Seakabetso,
 Masielana o a latlha le mang?
 Ga twe monna ga a pelo nngwe fela;
 Monna o pelopedi morwakgosi,
 A bile a itse ge a ka rua morafe
 A rua le Bašagana ba Phaleng,
 A rua boSekotsi le boKgopiso.
4. Tau ya duma kwa Tenyana-a-teng
 Ya be ya duma kwa Manyelanonnye.
 Ya re mosinyi koo o ipoloke,
 Tau ke eo e go setse morago.
 O tla tshaba o reng morwamotho?
 Ga a ke a tshegwa modimo'agae,
 O tla ungwa mo tlhakong sa gago.
 Meratshwanyana e mmoifa yotlhe
 Le Balete ba letse ba mo tshabile
 Le Batlokwa ba letse ba mo tshabile.
 Bangwaketse ba setse ba mmoifa,
 Ba re ga se tau ya go umaketswa batho
5. Lo se ka lwa re ke modimo'agae,
 Lo mmitse Tau-seja-bahelele.
 O metsa ba batona le ba bannye.
 Ke kgolo-tlou e e sa tlhaoleng,
 Ka a etsa Mdodimo wa magodimo
 O o jang bana o je le bagolo.
 Batawana lo bone lo a umakwa;
 Lo umakiwa ke modimo'agae.
 Sekgome o ipone o ipoloke,
 O ipoloke le morafe wa gago.
 O tla jewa ke kwena-a-madiba
 E go gogela mo teng ga madiba.

Letsholathebe foo o itemoge
 Le wena o ntse o a umakwa.
 Batho ba gago o ba tsibose thata
 O ba romele kwa ga Ramogapelwa,
 Bangwe ba lebe kwa Masudu-a-kgopo.
 Ba tle ba thibele kwena letsibogo,
 Gongwe e tlole e ba thulake fela.
 Ga o ba itse bomaganagoutlwa,
 Mafiri a mantsho a ga Mmaphoko-a-dira,
 Magadimanantweng,
 Dira ge di ja ga di gadimane.

Leboko la ga Sebele.

Kgomo ya lela kwa Phaphane,
 Ya ba ya lela kwa Tenyana-a-teng;
 Tšhona e lela e re: "Sebele wee!"
 Sebele ke ofe o sa umakweng?
 Ene yo o tlholetseng ditšhaba go falala,
 Ka a tlholetse tšhaba sa Bangwato go senyega?
 Maloba jale re sa le kwa Lephepe,
 Re ne re le makoko re phuthegile,
 Re le makoko a boKgosidintsi,
 A boKgosidintsi a boRaditsebe motho wa
Mokwena

Tšhona Magosana a a roroma-roroma,
 Sebele ke ene a sa roromeng, a re:
 "Nna ga ke rorome ke a tlabana
 Ka ke bona fatshe le rata go senyega.
 Kgomo e ntsho boMathuba-ntweng,
 Motho o eme jaaka morukuru
 A ba e ema jaaka Mokgopha, Sebele."

Leboko la ga Kgosidintsi I.

RaMokonopi wa boKgosidintsi,
 O tlhotse a konopana le Poulwe
 Ya re motshegare Poulwe a lapa
 Ga sala go konopa raMokonopi.
 Kana re ne re tla tshaba re kobile eng?
 Re itse ge a se yo raMokonopi.
 Lo a mo itse ge a ne a tla kgalema,
 Dikhutsanyana di tla ribaribela,
 Dikhutsanyana di tla bona botshelo
 Ka go bo go kgalema raMokonopi,
 Mapataganyi tshaka le lerumo,
 Mapataganyi o-raMotswasele.

Leboko la ga Setšhele I.

RaBoomane molapo mo-ela-difofu
 Ka e le molapo wa ga Nkane-a-Masilo,
 O go tweng ga o wele ditlai, o wela gotlhe.
 Poulwe o o wetse a o lebile
 Le Nkane o o wetse a o lebile,
 A rototse matlho a ntse ditoto.
 Mo raeleng raLekakanata,
 Batho bonang kwa Mokwena o tswang!
 A bo a tla a le mosweu morwa-kgosi,
 A rwele tlhogo ya kgomo le ya motho.
 Magosanyana a mangwe a ditšahaba,
 BoKgosi ke efe re e dumedise,
 Ya rona e bonwa fela ka go bonwa nong e
 tshweu e kotame.
 Kgomo di rile di fetile Kgoropye,
 Di feta ka Ngwaritse di ipopile,

Di tswa go gatšwa kwa Tenyana-a-teng,
 Di lebile Mmopane di bopile.
 O gadimile kwa morago a leba,
 Mtho a sala a kaname a sule
 Ka a direla magakabjane mfago.
 Lo maaka basadi booRakgakge,
 Lo maaka lo se tlo maikano.
 Lo ikana Setšhele-a-Motswasele.
 O ka sama tšhaka mogatsa-Motshipi
 Gonne o o thubile mokakana,
 Le bogosi ba gago bo go boetse
 Ka gore o a odile matlakala,
 Ga go na bape ba ba sa go itseng,
 Meratshwanyana e go itse yotlhe!
 A lerumo le lale, ra-Boomane,
 Tau e tsene mo sekhung e lale.

Pitso e kgolo kwa Diboke.

1. E rile ka kgwedi ya Diphalané ka ngwaga wa 1934, Kgosi e kgolo ya Banare, Moefi-a-Keimetswe, a bua le morafe wa gagwe gore go tshwanetse ga bidiwa magosi a mangwe, mmogo le ba mmuso wa basweu, go tla phuthegong ya bone mo Diboke gore ba tle ba mo thuse mo puong e e neng e sa bolo go mo tshwenya ka dinyaga tse tlhano go tloga ge a sala a tsena mo setilong sa bogosi.

Phuthego e ne e beetswe go tsena ka la masome a mabedi le bofera-bongwe la yone kgwedi ya Diphalané ya ngwaga wa 1934 mme ka ge rangwaneagwe kgosi, Itaeng yo a neng a sekisanya nae, a ne a tsenwa ke bolwetse, ya boela morago go fitlhela la lesome le bobedi la Maboe.

Magosi a thabela taletso e mme ba tla ka masomo a bone, ba le mo dipitseng mme ba ba seng kae, ba ba tlhaet-seng go tla, ba romela baemedi ba bone. Moruti wa teng mo Diboke, J. Reymond, le ene a nna teng go supa lerato le kagiso ya gagwe le Banare.

2. Motlotlegi wa Tshireletso—Resident Commissioner—e ne e le ene modulasetilo, a na le badiredi ba bangwe ba mmuso. Phuthego e ne ya tsaya malatsi a le maratara a beke mme ya atholega ka letsatsi lone la borataro.

E re ka ge e ne e le kgang e tona mme kgosi Moefi a ne a setse a lapoliswe ke yone mme a bile a ikutlwa go tswa mo boreneng go dirilwe gore dikgang tsa yone di boelwe mo bukaneng e gore ditshika tse di tla tlang kwa morago di tle di itse ka ga tiragalo e le ka fa Motlotlegi a athotseng ka teng.

E rile ka letsatsi la ntlha la phuthego ga tla pula e e neng ya tsidifatsa lefatshe mme kgang e ya nnelwa mo bokgoleng le mowa o o monate wa maru. Letsatsi la ntlha e ne e le la phuthego ya magosana fela le bana ba kgosi ba Senare. Ka tsatsi le ga buiwa ka bongwe ba pelo mme sello sa kgosi sa utlwiwa.

E ne ya re ka sebaka pele ga phuthego e Kgosi Moefi a kwalla ba mmuso lokwalo go ba itsisa maikaello a gagwe gore o rata go tswa mo boreneng ba Banare gonne go fitlhela ka sone sebaka se a kwadileng ka sone e ne e setse e le dinyaga di le tlhano a ntse a le mo bogosing ba Senare mme mo go sone sebaka seo a ile a ipegella morafe wa gagwe tlala e e mmolayang mme le ge go ntse jalo go se ope yo o tlhokometseng sello sa gagwe. Ngongorego e nngwe ya kgosi e ne e le gore ga go kutlwano fa gare ga gagwe le rangwaneagwe, ebong Itaeng.

3. Dingongorego tse Kgosi Moefi a di beileng kgatlhano le rangwaneagwe ke tse di latelang tse:

1. Gore Itaeng Dilwane ga a mo thuse mo go tsotlhe tsa puso.
2. Gore o fokotsa kemo ya gagwe ka go mo tshwa a diphoso le go mo kgoreletsa.
3. Gore o leka go nyenyefatsa dikatlholo tsa gagwe le go di latofatsa mo kgotleng.
4. Gore o dira gore batho ba seka ba utlwa sepe se se buiwang ke kgosi.

Ene rangwan'a-kgosi a araba ka gore:

1. Kgosi ga e tlhokomele tiro ya yone mo morafeng.
2. Kgosi e tlhokafala mo gae ka sebaka se seleele.

3. Kgosi e ikgethetse bagakolli ba ba sa siamang.
4. Kgosi e nwa bojalwa go feta selekanyo.
5. Kgosi e disa madi a morafe.
6. Kgosi ga e atlhole ditsheko mo kgotleng.

Mafoko a a dingongorego a ile a begwa ke ene Motlolegi—Resident Commissioner—wa Tshireletso yo e neng e le ene modulasetilo mo phuthegong e.

Kgosi le rangwan'agwe ba se ka ba itlhaganna go bua. Magosana le bana ba kgosi botlhe ba bua ka mo ba itseng ge Itaeng Dilwane a kgoreletsa puso ya kgosi ya bone ka teng.

Se se builweng ke magosana le bana ba kgosi le morafe o otlhe e ne e le selo se le sengwe fela: go bona phoso mo go rangwaneakgosi. Ba buile gore e rile ge kgosi e sena go tsena mo setilong rangwaneagwe a phutha dikgomo tsotlhe, di bidiwa Ditlhabi mmogo le tse dingwe tse di neng di disiwa ke batho mme a di begella morwa-mogolowe. Ya re ka yone nako eo Itaeng a gakolla morwa-mogolowe gore ka molao o tshwanetse go tlhobosetsa borangwaneagwe le rraabo, kgosi Lefoko.

Kgosi Moefi a ntsha dikgomo tseo mme borangwan'agwe ba di ngongoregela ka di se ka tsa amogelwa ke ope wa bone. La bobedi Itaeng a baana tsheko le mongwe, Tladi, gore ene Tladi o rekisitse dikgomo dingwe tsa gagwe tse a se kang a mo naya theko ya tsone mme ga tlhokafala bosupi. Morago ga katlholo e kgosi Itaeng a ya go thubella Tladi, a mo ntsha madi ka ditsebe mme a mo rwalla kwa kgosing a feta a raya kgosi, a re: "Tsaya ntša ya gago ke eo." Fa morago ga tiro e Itaeng a otlwa ka go jelwa dipholo tse pedi.

Re rile magosi a Tshireletso a ne a laleditswe go tla phuthegong e ya Banare. One magosi ga a ka a letlellwa go bua go fitlhela ka letsatsi la bone la phuthego.

Kgosi Tshediso a ema go lebogela morafe le magosi a mangwe a a neng a le teng mmogo le morafe wa gagwe wa Baphoting ge mmuso mmogo le Banare ba ile ba ba letlella go bua sengwe maloka le phuthego e ba neng ba laleditswe go e tla. Ge a tsena mo teng ga kgang a nyatsa gore mokgwa o kgang e simolotsweng ka one ke mokgwa o o sa atamela-neng le mokgwa wa Swtswana. A re ba e leng bone base-

kisanyi ba ne ba tshwanetse go bua pele morafe o ise o bue mme ga go a ka ga nna jalo. A re morafe wa Banare e ne e le basupi fa gare ga kgosi le rangwaneagwe.

Ge ene Kgosi Tshediso a lebella kgang a bolela ge Itaeng a le molato ka go seka boswa ba ga Morena Lefoko le go roga kgosi. A re go tlhoka kutlwano ga bone go simologile mo bosweng mme gone ba ne ba tshwanetse go ipua ka bogabone. Le gone a bolela gore go thata go raya batho gore ba seke mme mo teng ga kgang eo a ba raya a re ba tshwanetse go seka ka phapaano ya bone e tla tsholla madi.

Mme ka mabaka a otlhe a morafe Kgosi Tshediso a kaya ge e le borukhutlhi bo motho wa kemo ya gagwe, yo a kileng a busa, a sa tshwanelang go bo dira.

Rangwan'akosi, Selaelo, o ne a romilwe ke Kgosi Kebotsa-letswe. Ene o ne a re: "Re bileditswe dijo go di ja mme e re ka ge di le botlhoko tse dingwe re tla eta re ntse re di kgwa."

A ikakanya ge e le mongwe wa batho ba ba ratang go tshwaa diphoso gore se e leng tshiamo se lekwe go latelwa. Fela a bolela ge go tshwaa diphoso go le mehuta e mebedi. Go tshwaa diphoso gongwe e le ga lenyatso gongwe e le ga tshiamo. Mme a eletsa ge nkabo Rangwana Kgosi, Itaeng, a ne a lekile gore e re a tshwaa morwamogolowe diphoso a bo a ne a tshwere tiro nae go eta a ntse a mo gakolla mo go tse dingwe gonne kgosi mo bobotlaneng ba yone e ne e sa di lemoge ge e ka bo e le diphoso. A ikakanya gore le ene kwa ga gabo o eme kemo e e tshwanang le ya ga Itaeng, ya borangwan'akgosi.

Seipone a nyatsa rangwaneakgosi, Itaeng Dilwane, bakeng sa bopaki bo bo builweng ke Banare gore o na le lenyatso mo go morwa-mogolowe mme ka baka la lokwalo lo kgosi Moefi a lo amogetseng lo tswa kwa go ba Mmuso ba mo tlhagisetša gore ge a sa leke go tlhokomela tiro ya gagwe jaaka e le kgosi e tla re magareng a kgwedi ya Morule ba mo ntsha mo bogosing; jaanong kgosi Moefi ka a sa itse gore a ka dirang ge nako eo e atamela a bitsa magosi a mangwe a Tshireletso go mo utlwiswa dikgang tse.

Kgosi ya Batlhaloga, Kgari Setšhodi, le ene a bua mme a ntsha rangwaneakgosi, Itaeng, diphoso ka bosupi bo bo builweng ke Banare.

Kgosi Gobuamang Seaitsiwe le ene a bua; mme le ene a bua fela jaaka magosi a mangwe a ile a bua ka go tshwaa

Itaeng diphoso le gore tsheko e ne e sa thaiwa ka mokgwa wa Setswana.

Kgosi ya baHututu, Seakgotla Mphela ,le ene a bua mme a ama molao o o leng teng mo dikwalong tsa puso. Molao o ke o o reng: ge motho e le serukhutlhi o tshwanetse go ntshiwa mo gae mme a boela a re le ge molao o o le teng Itaeng a ka mpa a otlwa ka dikgomo go na le gore a ka ntshiwa mo gae.

Kgosi Bontsi Gabonthone wa Bangaung a bua gore ba batla ba dumela gore Kgosi Moefi ga a na tlhokomelo mo tirong ya gagwe ka ge bone, ba e neng e le baeng ba gagwe, ba ne ba sa mmone mo kgotleng. Le ene a bua a dumellana le magosi a mangwe ka go bona phoso e e dirilweng ke rangwane-kgosi. Fa morago ge magosi a sena go bua. tsheko ya neelwa morafe wa Banare gore ba e athhole mme ya nna kgakgamatso go botlhe gore batho ba ikatthole; le baeng ba re: "Banare ba ka athhola kgang e jang ba tswe ba ile ba leseletsa Itaeng ge a ntse a fose tsa Kgosi."

Ba mmuso ba bolela gore ga ba na go tsena kgang e e ntseng jalo ge e se one morafe ka nosi o o neng o tshwanetse wa itshenkela kagiso. Jalo Banare ba e tsena go e athhola ka ba ne ba batla kagiso.

Katlholo ya re: "Itaeng, re go athhola £350 le dikgwedi tse thataro o le kwa Mphebatho, morakeng wa gago, o sa tle mo gae ge e se fela ka pitso kapo ka kopu. Mongwe yo a batlang go go bona o tshwanetse a tsaya lokwalo lwa tetlello le le tswang mo kgosing fela. Mosadi le bana ba na le tetlello go ya go go bona mme le bone ba tshwanetse go tsaya tetlello mo kgosing mmogo le badisa ba dikgomo tsa gago."

Ge katlholo e beilwe, e e gopotsweng ke Banare, ya tshwanelwa go begwa ka letsatsi la boratoro la phuthego fa pele ga baeng, e bong merafe, magosi le ba mmuso. Banna ba Senare ba le babedi ba begela katlholo. Banare bone ba ne ba re kotlo e e ka bo e ne e fetile £500 mme Kgosi Moefi a tlhomogela rrangwaneagwe pelo.

Motlotlegi (Mosekisi) a raya Itaeng a re: "Mo pusong ya gago o ne o le kgosi e e tiro dintle. O diretse mmuso le morafe ka nonofo le bonatla bo bo fetang tekanyo.

O ne o tshotse morafe wa Banare o otlhe mo seatleng sa gago; ba botlhe ba go utlwa, ba go rata mme ba obamela ditaolo tsa gago. O tlhabolotse tsamaiso ya thuto ya morafe wa gago, wa aga ntlo ya thuto kwa godimo ga thaba mme thuto ya gola mo motseng wa gago, ya tota ya kgatlhisa.

O batletse morafe metsi ka go epa didiba ka matšhini. O agile ntlo e jaanong leitlho la ba mmuso mo Diboke le nnang teng. O ne o sekela ditsheko mo kgotleng la morafe le jaaka o ikaa o godisitse Moefi, wa mo tlamela mo thutong o le rra. Mme ge Moefi a sena go tsaya setilo sa bogosi, o se mo naya, o simolla go silofatsa mokgwa le maitseo a gago.

O kaiwa ke morafe ge o se na tlotlo mo go Kgosi Moefi. O atholla ditsheko tse a di athlotseng. O a tle o mo supe ka monwana, o mo tsholeletse seatla go leka go mo itaya. O dirisa mantswe a matlhapa mo go ene fa pele ga morafe. O bua mafoko a a bosula ka ga gagwe mo bathong bangwe gore ba mo kwenegele, o mo tshwaa diphoso tsa sephiri ka tshenyo e e sisimosang.

O tshwaa batho ba e leng baikanyegi ba kgosi. O bega dipegelo mo mmusong tse di sa tlang boammaarure; o rukhuthla bogosi ba gagwe; o emisitse ditiro tsa motse wa kgosi ka go tlhotlheletsa morafe gore o ganellane le ditaolo tsa kgosi, o kaa kgosi ka tshenyo e e boitshegang (O mo kaa legata le seaka; o gana ditaolo tsa gagwe).

O dirile gore morafe wa Banare o kgaogane dikarolo di le pedi; ba bangwe ba gago, ba bangwe ba ga kgosi Moefi. O dirile tiro ya bofologolo gore motho a athloetswe tshoko ke kgosi, e bong Tladi Dilwane, o mmolae mo go setlhogo, o be o baane le mabela a go mo tsaya ka *motorokara* wa reng o fitlhe o mo latlhele fa pele ga kgosi ka mantswe a a reng: "ntša ya gago sio." Kana ke tlontlollo e e tshabegang jaanong!

Mmuso o leba tiro e ka maswabi, bogolo jang go diriwa ke motho wa kemo ya gago."

A fetsa ka gore, "Kotlo e o na le gore o e rwale gape ke tshwanetse go go tlhagisetse gore o se ka wa gopola gore ge Kgosi Moefi a ka latlhegelwa ke bogosi o tla bo newa; go tla tswa mo morafeng go iponna yo o botoka."

Go Kgosi Moefi a re:

“Kgosi, o kaiwa ka matshwao a a seng pila ke one morafe; le rona ba mmuso re a bona ge e le nnete. O kaiwa ka dikai tse:

1. Ga o nne mo motseng jalo ditiro tsa gago di a lala
2. Ga o tlhokomele ditiro tsa morafe le mmuso.
3. O dirisa madi a morafe ka mokgwa o e seng one.
4. O senya madi a gago ka mokgwa wa botlhaswa.
5. O tshameka jaaka ngwanyana, o itebale ge o le kgosi.
6. O nwa go feta selekanyo.

Ka matshwao a mmuso le Mookamedi wa Tshireletso ba lekile go go tlhagisa mme ga o a ka wa utlwa. Jaanong ka re o ikgonamanye, o ipone diphoso, tiro ya gago e bonale. Gore ke go thuse ke tlhomamisa banna ba le barataro bao ka thuso ya moruti Reymond ke bonang gore ba lekanye go go disa bogolo mo dinong tse di tshwanang le picadie, brandy le whisky.

Ke bagakolli ba gago mme ge o na le go etela mafatsheng a sele o tsamae le ba le babedi ba banna ba.”

Maina a bona ke a:

Bokidi Dilwane, Bokidi Magageng; Matlapa Dilwane, Kelaotse Dilwane, Dilwane le Dineo Mogomotsi.

Mosekisi a tswala pitso ka gore:

“Morafe wa Banare, ka re: Moefi ke yoo ,ke ene fela kgosi ya lona a le nosi. O tlhomilwe ke lona ka fa mkgweng le molaong wa lona. Lo tlamegile go mo utlwa, go mo rata, go mo ikanya, go mo tlamela bophelong ba gagwe, go mo gakolla sentle, go mo direla le go ba batho ba gagwe ka bongwe fela ba pelo mme lo tla aga, ditiro tsa lona di tla tswela pele lo tshwana jaaka gale, Pula!”

Botlhe ba re: “Pula! Pula!”

Diane.

1. A e ne modiga!
2. A ga e a re lo bolela lwa re kolobe e kana ka poo?
3. A fura la mmotlana boroko!
4. A lo mpona phiri-wa-potlana lwa mpataganela?
5. A ngwedi o a tle o tshege letsatsi o re, "O mosweu?"
6. A o tshogile ka a di ga a di tlatse kobo di se na morwadi?
7. A phalana tse re kile ra ne re di letsa?
8. Aramela letsatsi le sa tlhabile.
9. A o njesa dijo tsa ditoro?
10. A o rata dilo tsa ga Mmanapo, Mmanapo o sa mo rate?
- 10a. A o nkgoga loleme ke se kgaga?
11. A o ruta tshwene mapalamo?
12. A o sugela ngwana thari mpeng?
13. A o tla direlwa fela o se nama?
14. A o tla isa nonyana Borwa?
15. A o tla tlhaloganya ditlhaa le tlhogo?
16. A o tla ya magaleng gabedi?
17. Ba ba ratang pako ba jewa dikobo.
18. Ba betsana ka noga e utlwa.
19. Ba bolawa ba sa tshoga ditlhatshana.
20. Batsomi ga ba ke ba tlhakanela sekgwa.
21. Ba epela selepe.
22. Ba fitlha lesiela.
23. Bagologolo ke rona baša.
24. Ba keledi tsa mathe.
25. Ba makgabe a dipapetla, a logilwe ke ngwanyana a sa itse ge otlha.
26. Ba mmolokile.
27. Bana ba bua le Modimo.
28. Bana ba kgori menokwana e seng tshika e ya baneng e a kgaoga.
29. Bana ba tadi ba itsiwa ka mereto.
30. Bana ba tladi ba anyela leratleng.
31. Banna ga ba na thwadi, ba bonywe ke mma-Mariga.
32. Bana ba tshipa ba tsaya mmila o le mongwe, ba kgao-gana dira tsa megotlha.

33. Ba phunyeditse pudungwana dintsi.
34. Ba-rata-motho ba kana ka ba-mo-tlhoi.
35. Ba re anyetse dipodi.
36. Baša ke rona mme bagologolo.
37. Basimane ba tsentse kgadi monwana.
38. Batho ba lemogana leetong.
39. Batho ga ba tlale e se dinku.
40. Bodiba bo pshele ke ntse ke bo lebile.
41. Bodipa ba moraka bo gaisa ba legae.
42. Boferefere ga se papadi.
43. Bogosi ga bo tlolwe e se letsoku.
44. Bogosi bo a tsallwa, ga bo lwelwe.
45. Bogosi bo a taga.
46. Bo kobja fela ba ga raMpeile.
47. Bojalwa thabisa digogo.
48. Bojang ga bo bofane.
49. Bojang ba pitse ke jo bo mo mpeng, jo bo kwa ntle e swa e bo hupile.
50. Bontšhe ga ba tlhakanele kutla.
51. Bongwe fela ke bobedi, bonosi loso.
52. Bontle bo na le dibebejane.
53. Bontsi bo ntsha mangana.
54. Bopelcnomi bo bolaile mmaMasiloanoka.
55. Bophokoje ba ba nkgwe ba itsanye ka mebala.
56. Boraro ke bobedi, bobedi ke bone bongwe fela.
57. Boroko ngwana wa loso.
58. Boswa ba tau ke letlalo.
59. Bosigo ga bo akele ope.
60. Bosigo ga bo na bosigwana.
61. Botlhale bo bolaile mong wa bone.
62. Botlhale ga bo na ntlo ya bone.
63. Botlhoko bo bonako go tsena, bo bonya bo tswa.
64. Tshwana puleng di a raga (jaaka. Nare tsa Gabone).
65. Tshwene yo o bowa bentlha o a ikilela.
66. Tshwene ga e ipone mariba.
67. Tshweu ga di tshwane, ntsho tsone di a tshwana.
68. Tshweu tsa ga raNtlatlana marakalala letsibogong.
69. Tsholofelo ga e tlabise ditlhong.
70. Tsholo go tewa le le fa.
71. Tshoswane e kile ya roma tlou.
72. Tshukudu e a aka! (go bua kala).

73. Tshukudu e feta morwana pounama di botlhoko.
74. Tshukudu e e se nang ngwana e ikisa mogobeng.
75. Tshukudu e tona ga e ke e etellwa ke e namagadi pele.
76. Tshukudu ga e ke e tswa sekgweng fela, e a bo e utlwile botlhoko.
77. Tshukudu kwa gobe e isiwa ke ngwana.
78. Tsoga o le gatetse.
79. Di a tle di ragoge sentle, pheletso ya tsone lošo.
80. Dibaga di tloga baapari di ya bafolleding.
81. Dibana se pele ga se ikanngwe.
82. Ditshwang-tshwang di ya thoteng di bapile.
83. Di tswa baaparing di ya bafololeding.
84. Digwana tsa basadi thabisa digogo.
85. Digole ga di tshegwe, bonnaka.
86. Di-ja-mmogo di a itsanye.
87. Dika-o-kgatlhe ga e itsiwe.
88. Dikgaga di remana ka matlape.
89. Dikgomo tshesebe, tsa yo o salang di tlogelwa too.
90. Dikhutsana re bophomela gotlhe, re lema lepetleke
91. Dilo di bolaya ka lebeko.
92. Di nwang di a dibosana.
93. Diphologolo di atlanegela batsongwana.
94. Di-sa-itsaneng di a welana.
95. Diselammapa ga di ratane.
96. Ditlamelo tsa pula di baakanngwa gale.
97. Ditlhaletlhale tsa lebowa di bone dinoko pele;
Morwa o bonye none, none ya bona Morwa.
98. Ditsabana ba mpa ga di tsenwe.
99. Ditsebe di ya molato di sa o lalediwa.
100. E a re bodiba bo psha, dikgwadibane di ikepele mo morageng.
101. E a re e bona e re, "mmu".
102. E a re e busa e elama a tle a bole.
103. E a re go e latswa bobo e tloge e e ntshe bololo.
104. E a re go tilwe roga kgosi, o e roge.
105. E a re ke ya letsholo gono ke aba ntwā, Bakwena ba bolele. Tumelong gone go rileng ke tsenang ke le nosi? (Kgosi Setšhele).
106. E a re ke tla jela ka mogojana o mosweu go ne go nna jaana.

107. E a re le go tlhabetse o le aramele, o gopole ka moso le tsena mo marung.
108. E a re motho a re podi di a sisa a bo a raya tsaga gabo.
109. E a re ngaka e reteletswe go alafe ngakana.
110. E bonwa ke motsogapele, motsogamorago ga e bone.
111. E dika e kgatlhe ga e itsiwe.
112. "E" ya monna ke, "e", ya mosadi ke yone, "nyaya".
113. E e anyang e leletse e ruta e e mo maleng.
114. E e mo mpeng e bolokegile.
115. E ka bo e le tshukudu e ka bo e ntlhabile.
116. Ekete e rile e tsalwa ya se ka ya lela.
117. E e maši ga e itsale.
118. E nyemanyema e bona mmelegi.
119. E re phala e le khibidu gale o bile o e tlotsa letsoku.
120. E re o fitlhela pina e binwa o e bine.
121. E rile le bolela la re kolobe e kana ka poo.
122. E se nang meno e lomelwa ke mogol'wa yone.
123. E tla re ke tla re ke dipitse ka bona mebala ya tsone.
124. E tlhale e amusa e eme, e tshilo e amusa e letse.
125. E tsee seditse.
126. Fa gare fela jaaka philo.
127. Fa go pshele madiba a magolo rona re tla bonala kae?
128. Fa o nngapa ke tla go ingapela.
129. Fa o ne o le tshukudu o ka bo o ntlhabile.
130. "Feta re ye koo" ga se ya ga ope.
131. Fifing go tshwaraganwa ka dikobo.
132. Fifing go gangwa e e lelang.
133. Foko la kgosi le agelwa mosako.
134. Foko la maabanyane ga le tlhabe kgomo.
135. Ga ba lekane ba kgaoletswe.
136. Ga ba tseelane mollo.
137. Ga ba ntshane seinong.
138. Ga di ke di etellwa ke e namagadi pele, di a tle di wele ka selomo.
139. Ga e a re le bolela la re: "Kolobe e kana ka poo."
140. Ga e ke e bopa marope a le mabedi.
141. Ga e ke e gangwa ka mogogorwana namane e le fa.
142. Ga e ke e tlhaselwa e dumela (tau).
143. Ga e ke e tsenellwa mosimeng.
144. Ga go kgomo di se nang bobi.

145. Ga go mogokanjane o o se keng o nnela sebibi.
146. Ga go mophato o o sa tlholelweng.
147. Ga go naga e e se nang masilo.
148. Ga go tume dimelala.
149. Ga ke gogwe loleme ke se kgaga.
150. Ga ke je matlhatsa ke se ntša.
151. Ga ke thata ke le nosi, ke thata ka ba bangwe.
152. Ga ke palame ka mekotla ya ba bangwe.
153. Ga le ke le epa lekgatlhana e se la diphologolo.
154. Ga le ke le feta kgomo le tlhaba motho.
155. Ga Modimo ga go itsiwe.
156. Ga a montle matlho, o montle pelo.
157. Ga a na phokoje wa morokagangwa le ene.
158. Ga nke go lekanwa e se matlho.
159. Ga a a nyala mosadi, o nyetse monna.
160. Ga o a ribama ka mpa ya sebetse.
161. Ga se go go lebelo go go marapo a thata.
162. Ga re je di welang.
163. Ga se koo, ke kwano.
164. Ga se pitsa tthatlegwa pele, ke pitsa e beselediwang.
165. Ga se sepe re tla kopanela kwa kobong ya kgomo.
166. Ga se tlala tlhaola malata, ke marumo ma-ja-magosana.
167. Ga twe tshoswane e kile ya roma tlou.
168. Ga o batha, o tswa meding.
169. Gwana di matlabanyana ma-thabisa digogo.
170. Go a re go bisa go bitsa motho, go bitse Modimo.
171. Go a re go swiwa go elwe rure.
172. Go swa motho go sale motho.
173. Go bapalla mo kgetseng e e letshoba.
174. Go bua diphirimisi.
175. Go bua ga se go dira.
176. Go busa go itse ga mmaMaborololwana mo go pelo e pelo e matlabanyana.
177. Go tshwara tau ka mangana.
178. Go tshosa ka meroro.
179. Go tswa kwa Lowe.
180. Go di ema-ema.
181. Go epela masetshe.
182. Go fa o a bo o ipeela.
183. Go fetanwa go dirwa mmogo.
184. Go fetoga ga se molato.

185. Go fisa baeng morago.
186. Go gopolwa ka kgamelolo.
187. Go ikodisa dibi.
188. Go itekanya morwalo.
189. Go itlhaba ngololo.
190. Go ja ga go die, go dia go dira.
191. Go ja monna ga se go mo wetsa.
192. Go jelwa maitlho a tshwene.
193. Go kgola naka lwa tholo.
194. Go kgora ka mpana tsoopedi.
195. Go leele ke kwa marung.
196. Go lela go tshitsha pelo.
197. Go lemala ga namane ke go thoba.
198. Go lepa go a dia.
199. Go lesiwa jo bo thologileng, go kgomarelwa jo bo seatleng.
200. Go mo tla mosogotlho.
201. Go naga-di-bogale go lwelwa moriti le kgantlape.
202. Go nwa tse di tshopsa, tse di dinaka di a faralana.
203. Go yo o digole ga go iwe dilelo.
204. Gooramotho go thebe phatshwa.
205. Gooramotho ke go ramotho.
206. Go patisa poo ka letshwagolo.
207. Go se nang khumo ga go na lehuma.
208. Go tlhaba kgobe ka mmutlwa.
209. Go tlhaba-tlhaba mpa ka mmutlwa.
210. Go tlholwa ga se go lema dinaka.
211. Go tshego ba ba santseng ba na le borraabo.
212. Go tshego yo o tsetseng ngwana wa mosetsana; wa mosimane morwa mogogwadiagwe.
213. Go utlwelwa e gole, e gaufi e a ikutlwela.
214. Go utlwela ga go tshwane le go bona ka matlho.
215. Fura la mmotlana boroko.
216. 'Ina-lebe seromo.
217. 'Ina le senya motse.
218. Itaya tshipi e sa le khibidu.
219. 'Itlho le le nosi le tshabelwa ke selabe.
220. Ka bomo e senya dilo.
221. Ke a mo itse yo o tshego, letshego la gagwe ekete la phiri.

222. Ke apeetse noko le mala.
223. "Ke bonye" e tshwana le "ke tlholetswe."
224. Ke tshwere tau ka mangana.
225. Ke e bonye fela ka letshotsha.
226. Ke fa gare ga naka tsa nare.
227. Ke fitlhetse bana ba ga Tladi ba ntse dibothwana-bo
thwana.
228. Ke go bonetse letsatsi pele.
229. Ke iteile ka kwano.
230. Ke iteilwe ke setshane.
231. Keledi tsa mathe.
232. Ke longwa ke ntša ke e otlile.
233. Ke motho ka ba bangwe.
234. Ke pina ke fitlhela e binwa.
235. "Ke-rekang?" e reka matlotla.
236. Ke sebedu se se tlhopsang dithotse.
237. Ke tšha ke ogolang.
238. Ke tla go setela dimapo.
239. Ke tla tlhoboga khudu e rathwa.
240. Kgabo ya mmu e tshwara magakgala.
241. Kgakala ke kwa re tswang, kwa re yang go gauifi.
242. Kgaka-pedi ga di robale mosima o le mongwe.
243. Kgengwe e a nne e lekwe.
244. Kgetse ya tsie e kgonwa ke go tshwaraganelwa.
245. Kgetse e idiwa e na le sengwe, e se nang sepe ga e
idiwe.
246. Kgetse go tlala e a lesiwa.
247. Kgogwana go swa e tsaing.
248. Kgomo e a tle e bapalwe, motho ga a bapalwe.
249. Kgomo e a re e bona mong wa yone e re, "mmu".
250. Kgomo e bonywe!
251. Kgomo ga e ke e nnyela boloko botlhe.
252. Kgomo ga e ke e tlhaba mong wa yone.
253. Kgomo ga se sepe; nna ke di gogoba fela ka mono
wa thoko.
254. Kgomo tsa mogale tsa fula ntsweng tsa mmoi tsa
fula ntsweng.
255. Kgori e bona mae, lorapo ga e le bone.
256. Kgosi e tsala diphera.
257. Kgosi ke kgosi ka morafe.
258. Kgosi thipa e sega molootsi.

259. Kgosi thotobolo e olelwa matlakala.
260. Khudu ya mariga e itsiwa ke mmei.
261. Khudu e dule legapeng.
262. Khudu e nnyela morwadi.
263. Khudu e rile, "ntlha pula e ka na ra ja motila-tile".
E nngwe ya re: "Fa o ntse o rialo he, a motsomi o mo lebetse?"
264. Khudu-tlou e robetse bo lobete ba ipha naga.
265. Khukhu e ragile thokolo.
266. Khukhu e senya mmu (e a swa).
267. Khumo e a pena.
268. Khumo kgolo e a raga.
269. Khumo le lehuma di lala mmogo.
270. Kobo e sugwa ke mong wa yone.
271. Kobo di lekana marudi.
272. Kobo ga e ke e aparwa ka letlhonc.

Leboko la ga Setšhele I.

Ke motšhatšha mogakatsa mala
 Yo go tweng noga e kgolo ya noka tse dikgolo.
 E go tweng e kile ya tsosetsa bangwe kgwanyape,
 Ya re Bakgatla ya ba tsosetsa phefo.
 Ngwana' a Lekone a tshaba a sutlha,
 A ba a tshaba ka tlhako di le letsogong.

Pula.

Mmakgomari' a mosima,
 Podi e tsetse motshegare,
 Potsane ya tloga ya fula;
 Ngope tsa noka tsa šibila,
 Ba ga mosima ba falala.
 Ba ga Rankelele re lapile
 Le mohlha a sa tsweng letsholo
 O ntse a re re lapile.
 Wa ga Raseubu se tlhogong,
 Se bonwa ke mmooledi.
 Morunanta o a apesa.
 Ke tlhagoletse mookana,
 Ya re o gola wa ntlhaba.
 Baloi ba lala ba bina mmitlweng.
 Ke leru la Rakgoro motlhakeng.
 La Rangwako' a Madisa.
 Ngwako o disitse le bjale,
 Ge a bonwa a se molemo.
 Kokwe o tlhobja a sepela.

Letsatsi.

Ngwako o tswa bolata o tswa kgakala,
 O tlhaga a rwele marumo tlhampi.
 Ga re itse gore o gopotse kae.
 O tsamaya a gasa marumo le thota,
 A mangwe o a gasa a le botlhoko,
 A mangwe o a gasa a le monate.
 O tshotse lehuma o tshotse lehumo.
 O tsamaya a latlhela fano le fale;
 O tlhaba fa gongwe e bee monate,
 A tlhabe fa gongwe e nne botlhoko.
 Ba bangwe ba humile bangwe badidi,
 Go abile Ngwako mogolo wa batho.

O tshabja ke banyana le ke bagodi.
 Ga a ka a lebanya phatla le mongwe;
 Bamolebi ba tsholla dikeledi,
 Ge ba leba lone 'itlho la Modimo.
 Ba bangwe ba re 'itlho la Modimo
 Le fisa jaaka lelaka,
 Le okame lefatshe le se gaufi.
 Le tswa kwa le ya kwa ga le ke le fosa,
 Ebile ga twe ke mahampa-etsa.
 Ebile ga twe ke mahampa-etwa.
 Ga a patwe ke ope tshweu ya godimo.
 Letsatsi ke monna phenya lefifi,
 Le tshwana le kgwedi ka sebopego.
 Ge kgwedi e selwa e tshwana le lone.
 Masedi ke one a sa lekaneng.
 Mogodi ke ene Mahampa-etwa.